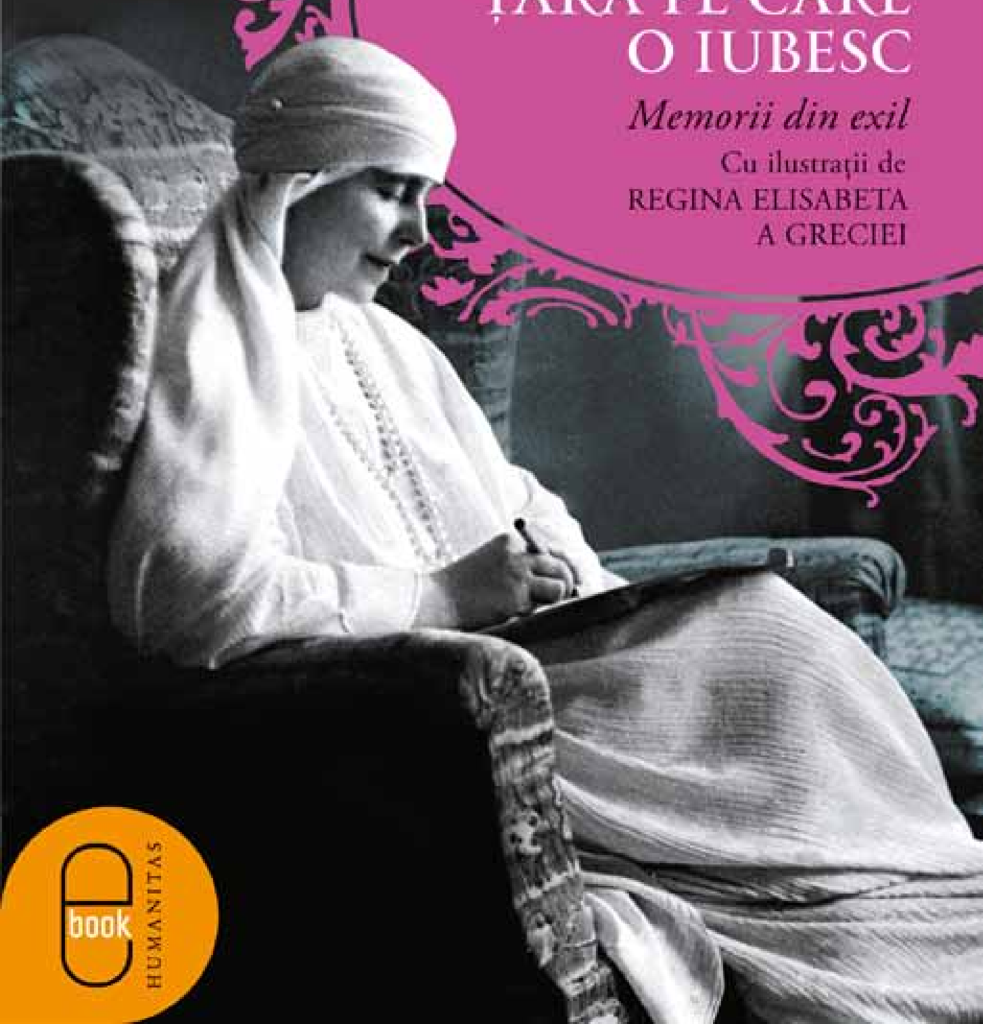
MARIA
REGINA ROMÂNIEI

ȚARA PE CARE O IUBESC

Memorii din exil

Cu ilustrații de
REGINA ELISABETA
A GRECIEI

ebook
HUMANITAS

memorii | jurnale

BISERICĂ DE LEMN ROMÂNEASCĂ

MARIA
REGINA ROMÂNIEI

ȚARA PE CARE O IUBESC

Memorii din exil

Cu ilustrații de
REGINA ELISABETA A GRECIEI

Traducere din engleză și postfață de
MARIA BERZA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niţă
DTP: Dan Dulgheru, Carmen Petrescu

Marie Queen of Rumania
The Country that I Love: An Exile's Memories
Illustrated by Queen Elizabeth of Greece
Duckworth, London, 1925

Fotografia de pe copertă: Regina Maria a României, Library of Congress

ISBN 978-973-50-5362-8 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

Prefață

CRED CĂ E NEVOIE DE CÂTEVA CUVINTE PENTRU A explica împrejurările și temeiul scrierii acestei cărți. La un moment dat m-am gândit să-i aduc unele schimbări, dar, citind-o din nou, cu ochiul autorului, mi-am dat seama că nota sfâșietoare de înăbușită suferință ce o străbătea de la un capăt la altul constituia de fapt urzeala care unea întregul text. De ar fi fost cumva schimbată, s-ar fi pierdut o bună parte din menirea cărții, poate chiar și din farmecul ei.

La Iași, unde ajunsesem să ne refugiem, cu toată durerea și tristețea, firești unei asemenea situații, am trăit un timp de intensă și cumplită deznădejde. Fuseserăm loviți puternic, foarte puternic; trei sferturi din țara noastră ajunsese în mâinile dușmanului; sosise iarna și, odată cu ea, foametea, lipsurile și mizeria. Eram cu moralul la pământ, iar în mințile noastre se înstăpânise haosul.

Mă aflam în miezul acestei situații, fiind la rândul meu tot o refugiată, o Regină cu mâinile goale, o mamă ce tocmai își înmormântase pruncul, aflat printre primele victime ale epidemiei ce izbucnise cu violență – simțeam din plin această deznădejde, fiind prea

zdrobită de durerea mea pentru a-i mai ajuta pe alții. Puțin câte puțin, suferința cumplită din jurul meu a reușit totuși să mă îndepărteze de propria-mi amărăciune, mi-a insuflat dorința arzătoare și nestăvilită de a fi de folos poporului meu și prin el țării mele, într-un moment în care ultimul dram de speranță părea să ne fi părăsit.

Ceva în sinea mea îmi spunea că glasul meu, ridicându-se deasupra tuturor, era acum trebuincios celorlalți; deveniserăm atât de neînsemnați, de zgribuliți, de neajutorați, iar în ținuturile noastre mai primitive ideea unei mame pe care să o știi aproape, de care să te sprijini, însemna o mare mângâiere, poate cea mai mare. Dar cum să intri în legătură directă și apropiată cu poporul? Cum aș putea eu, ca Regină, să îmi fac glasul auzit de mii și mii de oameni?

Dar iată că, într-o bună zi, un bătrân profesor[1] a venit să mă vadă; era și el scriitor și îmi era prieten. Și el pierduse totul, dar, ca și Regina lui, simțea nevoia de a face ceva, o sforțare, un semn care să arate că inimi credincioase vegheau asupra celor prea loviți, prea săraci, prea deznădăjduiți ca să-și ridice capetele și să lupte. Acest vechi prieten tocmai citise *Țara mea*, publicată în Anglia; i se păruse potrivită și mi-a spus că trebuie să scriu mai mult, că era un început bun, dar existau mai multe frumuseți ce se cereau descrise; că românii erau fericiți și măguliți de faptul că eu,

1. Profesorul Nicolae Iorga (1871–1940) istoric, academician și prim ministru, apropiat al Casei Regale a României (*n. tr.*).

Regina lor, prințesa născută într-o țară îndepărtată, am fost atrasă atât de mult de farmecul țării mele de adopție, încât am reușit să o descriu atât de potrivit. „O voi traduce eu“, a spus, „dar trebuie să continuați; atât de mulți sunt cei care și-au părăsit căminele, au fost smulși de lângă tot ce-au iubit, încât veți fi aproape de inimile lor dacă le veți vorbi despre ținuturile îndrăgite pe care au fost nevoiți să le părăsească“.

„Vom publica fiecare capitol în ziarul cel mai citit de toată lumea, cel care ajunge în tranșee și în cătunele cele mai îndepărtate. În felul acesta, glasul Majestății Voastre va răzbate până la cei ce nu v-au văzut niciodată, veți deveni o realitate pentru ei, vă vor simți inima bătând în același ritm cu a lor și sufletul împărtășindu-le întreaga suferință – un lucru minunat pentru ei și pentru Majestatea Voastră deopotrivă.“

„Nu mulți suverani sunt înzestrați cu acest har, folosiți-l; trebuie să începeți chiar acum, lăsați deoparte orice șovăială, orice teamă, orice stânjeneală. Eu voi traduce ceea ce scrieți pe măsură ce o faceți, iar cu cât veți înfățișa mai multe locuri, cu atât veți putea fi sigură că ajungeți la inimile cititorilor veniți chiar din acele locuri. Credeți-mă, este datoria Majestății Voastre de a folosi această forță a exprimării ce v-a fost hărăzită; desigur, e ceva neobișnuit pentru o Regină, dar situația în care ne aflăm nu e oare în mod tragic neobișnuită? Nu suntem oare datori să ajutăm când putem, așa cum putem fiecare?“

Atâta avusese de spus bătrânul patriot, iar eu, găsindu-i argumentele îndestulătoare, am dat la o parte orice

urmă de timiditate și am început să-i vorbesc poporului meu.

Am început prin a scrie câteva pagini, spunându-le tuturor că inima mea bate pentru ei, că le împărtășeam durerea, neliniștea, umilința, încurajându-i să înfrunte adversitățile prezentului cu hotărârea de a rămâne de nezdruncinat, de a nu se lăsa cuprinși de deznădejde. Odată ce le-am stârnit emoția și i-am făcut să mă asculte, le-am menținut treaz interesul publicând din două în două săptămâni câte un capitol ce descria un ținut ce ne fusese smuls. Se obișnuiseră să aștepte cu nerăbdare apariția acestor capitole, care au fost tipărite apoi într-un mic volum, pe o oribilă hârtie de război, cu o cerneală și mai oribilă.

Astfel s-au tipărit cu repeziciune cincisprezece mii de asemenea urâte cărticele, iar când pășeam printre răniți și bolnavi, prin sute de spitale, ei întrebau neîncetat de „cărticica Reginei", pe care fiecare biet suferind dorea să o aibă sub pernă ca pe un dar prețios.

Acele pagini n-au fost publicate niciodată în limba lor originală, engleza, singura în care eu pot scrie.

Desigur, nu mă pot aștepta ca ele să trezească, în zilele lipsite de emoții de după război, măcar un sfert din interesul pe care îl stârneau în sufletele bieților mei români loviți de soartă; este însă posibil, chiar și azi, să placă unora. Nu sunt descrise aici scene din război – pe acelea le-am strâns în alt volum –, dar suferința acelor vremi răzbate printre rânduri și e sfâșietoare pentru cea care le-a așternut pe hârtie. Cer

iertare că am lăsat intactă nota tragică ce se degajă din fiecare rând.

Volumul original se încheie după capitolul despre Iași, dar, fiind publicat după atâția ani, m-am gândit că ar fi interesant pentru întreaga carte dacă aș adăuga câteva pagini descriind zile de după război, vorbind despre bucuria întoarcerii acasă, o bucurie amestecată cu multă durere, după cum se poate lesne imagina; dar, în același timp, e o poveste ce se încheie cu bine, iar asta înseamnă ceva…

Ilustrațiile îi aparțin fiicei mele, Regina Greciei, la vremea aceea doar o fetiță; ele pot fi stângace, dar respiră atmosfera cuvenită, iar sentimentele sunt adevărate, deoarece și ea își iubește mult țara!

MARIA,
REGINA ROMÂNIEI

ȚARA PE CARE
O IUBESC

I

OARE CE AȘ PUTEA FACE EU, REGINA VOASTRĂ, pentru a vă ține trează speranța, în acest ceas cumplit când am fost cu toții izgoniți din ceea ce fusese viața noastră? V-am văzut disperarea și odată cu ea am simțit acea deznădejde ce îți macină sufletul, după o înfrângere și un refugiu; am trăit-o și eu, știu ce efort trebuie să faci ca să-ți înalți capul din nou și să privești viitorul în față.

Cum să mă fac auzită, cum pot pătrunde în inimile voastre; cum să vă vorbesc și despre ce anume? Pana mea șovăie – este prea mult de spus, durerea e prea mare –, spaima stăruie deasupra capetelor noastre ca un nour, dar cineva trebuie să-și facă glasul auzit, cineva trebuie să găsească curajul să sfarme această tăcere infernală ce ne strivește, făcându-ne să ne simțim deja morți, uitați, excluși din rândul celor vii.

Odată cu sosirea primăverii, un dor uriaș, aproape de nestăpânit, îmi năpădește sufletul. Precum un prizonier ce cată printre gratiile ferestrei de la temniță după un colț de cer, așa încerc și eu să-mi amintesc locurile părăsite atât de neașteptat și de dramatic.

Fiindu-ne smulse în clipe de-ntuneric, se înfățișează acum privirilor noastre înlăcrimate cu atât mai dragi nouă, care nici nu știam cât de mult le iubim. Au devenit dintr-odată Paradisul Pierdut după care tânjim cu toții. Astfel, m-am gândit că, în aceste vremuri de încercări, măcar pana mea ar putea să-i călăuzească iarăși pe unii dintre noi către căminele de care ne e dor.

Datoria pe care mi-am asumat-o este amară și dulce totodată, iar de cumva vorbele mele ar atinge sufletele unora dintre cititorii mei, îi rog, dacă accentele li s-ar părea cumva prea tragice, să țină minte că le scriam cu propriu-mi sânge.

Dacă vorbesc mai mult despre munți, câmpii și șesuri decât despre orașe și străzi, dacă zugrăvesc sate, biserici și locuri singuratice, e din cauză că sufletul meu de artist este cel ce m-a învățat să iubesc această țară. Întotdeauna m-am simțit cel mai tare atrasă către cei umili, către țărani; credințele și obiceiurile lor, bucuriile și durerile lor mă mișcau în mod ciudat –, simțeam nevoia să-i cunosc, să-i înțeleg, să fiu acceptată fără șovăire în mijlocul lor. Îmi erau dragi întinderile nesfârșite în mijlocul cărora trăiau, mirosul acelui pământ atât de roditor pe care îl lucrau; înțelegeam poezia colbului ce se așternea peste munca lor, acea strădanie neîncetată spre un țel rămas încă nedeslușit în parte.

Nu există nimic să nu iubesc în toată Țara Românească. Mai mult chiar decât aproape toți cei născuți aici, m-am simțit una cu întinsele ei câmpii, cu

drumurile nesfârșite, cu apusul soarelui, cu pajiștile înrourate în zori de zi, cu codrii întunecați și cu lanurile aurii de grâu. Am îndrăgit până și mărăcinii deșirați ce-și întind prin bolovănișuri frumusețea fără nici un rost a ramurilor lor țepoase.

În drumurile mele, mi s-a întâmplat să rătăcesc prin locuri atât de singuratice, încât păreau a fi capătul lumii, iar acolo mă opream să privesc splendoarea cea din urmă a soarelui, înainte ca acesta să se cufunde în asfințit. Am îndrăgit singurătatea ce mă înconjura, culorile strălucitoare ale cerului, ciudata melancolie a înserării, aburul înmiresmat de rouă înălțându-se lin din pământ, vălul de colb ce plutea peste lume… Am iubit toate acestea, le-am iubit profund… le-am iubit cu ardoare!

Nu era nevoie să fiu smulsă din preajma lor ca să-mi dau seama cât de aproape de suflet îmi ajunsese țara; cu toate acestea, privită prin lucarna mea de prizonier, fiecare imagine ce aștepta amorțită în suflet mi se înfățișează limpede, ca o minune. Dar ele sunt atât de multe, încât abia dacă îmi pot da seama pe care să o zugrăvesc mai întâi…

II

ÎN TIMP CE GÂNDUL MI SE ÎNDREAPTĂ ÎN MOD firesc, înainte de orice altceva, către locul unde a trebuit să-l părăsesc pe micuțul pe care l-am iubit atât de mult, mă voi opri puțin pentru a vorbi despre căminul ce m-a adăpostit cu generozitate atâția ani.

Iubit cămin al Cotrocenilor, ești pustiu acum! De mă voi întoarce vreodată la tine, cum o să te găsesc? Mă vrei primi cu bucurie sau vei fi încă înfiorat de tot ce ai văzut?

Cât de mult te-am iubit, Cotroceni!

Iarna vedeam din pat soarele înălțându-se peste oraș; obișnuită fiind să mă trezesc devreme, mă bucuram în fiecare zi de această sărbătoare a culorilor. Copacii desfrunziți își întindeau spre cerul aprins al răsăritului crengile năpădite de ciori, ca niște roiuri. Din când în când, această năvală întunecată se ridica în aer ca un nor de furtună, tivind cerul portocaliu cu dungi negre, mișcătoare.

Primăvara mă trezeau păsările cu ciripitul lor, sau goarnele garnizoanei ce-mi aminteau de ceasurile zilnice de călărie. Cât de bine știam fiecare sunet de goarnă; după notele diferite puteam spune cu ușurință

ce regiment trecea. În anii tinereții, regimentul meu cânta întotdeauna o melodie anume, ca să știu că trece prin apropiere.

Sunetele Cotrocenilor! Le știu pe toate, iar dacă se întâmplă să aud acum un sunet asemănător, inima îmi bate mai tare, iar ochii mi se umplu de lacrimi. În nopțile de primăvară și de la începutul verii auzeam mereu sunetul goarnelor și lătratul îndepărtat al câinilor. În zilele de Paști ascultam glasurile fetelor care cântau în cor: „Hristos a înviat, a înviat din morți". Dinspre oraș, acordurile vesele ale valsurilor ajungeau uneori până în grădina noastră liniștită, amestecându-și ciudat melodiile cu trilul privighetorilor ce se auzeau până târziu în noapte. Aerul era plin de mireasma florilor… Dar acum toate acestea sunt doar trecutul… da… trecutul.

Parcă aud și acum pașii grăbiți ai copiilor mei ce mă urmăresc pe cărările presărate cu nisip, cu brațele pline de flori și cu buclele lor blonde răsfirate în bătaia vântului. Mereu, la orice vârstă, alergau astfel către mine cu brațele pline de flori, cunoscându-mi dragostea pe care o port și celor mai modeste dintre ele. Îi văd venind unul după altul și întotdeauna era câte un micuț ce îi lua locul celui care crescuse mare; anul trecut a fost micul Mircea, iar ei mereu veneau așa, cu brațele încărcate de flori…

Florile erau diferite, după anotimp: mai întâi erau toporașii, ciuboțica-cucului sau floarea-Paștelui cea micuță și albă; apoi venea rândul narciselor de culoarea soarelui, urmate de lalele și de stânjenei, liliac și

trandafiri, până când, în miezul verii, îmi aduceau crini, albi ca neaua, mirosind puternic și aproape la fel de înalți precum copilul ce le ținea în mână.

Dar toate acestea aparțin trecutului… Mircea zace în mormânt, iar soldați care nu sunt ai noștri stau de strajă în fața ușilor casei noastre…

*

COTROCENII AU FOST ODINIOARĂ O MÂNĂSTIRE, ascunsă de păduri ce aproape o despărțeau de oraș. Vechea biserică se înalță încă în mijlocul curții interioare, înconjurată de castani, care, atunci când sunt în floare, par să fie împodobiți cu mii de lumânări fixate de ramuri ca pentru o sărbătoare. Toamna, frunzele lor capătă culoarea prețioasă a aurului, dar în timpul iernii arborii sunt golași și tremură adăpostiți în preajma zidurilor bisericii.

Acest vechi lăcaș nu a fost pângărit de nici o restaurare greșit concepută. Biserica se înalță neatinsă, păstrându-și farmecul de odinioară; din păcate însă, atunci când locuințele au fost reconstruite în jurul ei, nimeni nu s-a gândit să le clădească după minunatul model al vechilor mânăstiri din alte părți ale țării. Au vrut să ne clădească „un palat“, puțini gândindu-se că prințesa venită din locuri atât de depărtate va deveni cândva statornica admiratoare a unui stil uitat de mulți din cauza influențelor mai recente venite din țări străine. Astfel încât arhitectura casei e lipsită de orice frumusețe, cu excepția unei mici părți pe care am ridicat-o mai târziu.

Deși am petrecut multe momente fericite în acea locuință, care un număr bun de ani a fost căminul meu, acum mi-e dor numai de biserica de acolo, unde parte din inima mea sângerează.

În tăcerea ei mistică mulți prinți și-au găsit pacea, prinți ale căror nume sunt săpate în lespezile vechi. Lângă aceste morminte există o lespede fără nume. Mică și foarte însingurată este cea așternută acolo, așteptând întoarcerea acelora care nu au avut nici măcar timpul de a grava numele în marmură.

Poate ne vom întoarce într-o zi. Atunci va fi săpată o inscripție, potrivit unui vechi obicei – nu vor trebui multe cuvinte, fiindcă a sălășluit pe acest pământ doar patru ani prea scurți, iar apoi Dumnezeu l-a chemat într-un loc mai fericit. Aproape de lespedea fără nici un nume se află o alta, care poartă această inscripție: „În floarea vârstei, în primă tinerețe, moartea cea crudă l-a smuls din mijlocul cinstirii ce i se cuvenea pe prea tânărul Constantin, fiul cel viteaz al lui Radu Hanai, Mare-Spătar. Avea douăzeci și doi de ani și a lăsat în urmă maicii sale mare jale. Vai! Vrednică de lacrimi e pierderea lui. După ce a dobândit un loc nemuritor în neamul Cantacuzinilor, a fost înmormântat cu cinste aici, pentru ca amintirea lui să fie în veci de neuitat. A fost în anul de după Hristos, o mie șapte sute douăzeci și trei. Multă durere va fi lăsat în urmă rudelor sale; cât despre maică, adâncă i-a fost jalea, iar lacrimile fără de sfârșit. Hristoase Dumnezeule, Mântuitorul nostru, miluiește-l în veci și fă ca sufletul lui să se odihnească în pace în vecii vecilor, amin. 1729“

Mișcătoare cuvinte, cu o ușoară tentă arhaică, încărcată de sufletul vechilor simțăminte; o vreme pot mărturisi și pentru celălalt mormânt ce n-are încă nume.

Unul se numea Constantin, celălalt Mircea; primul a atins vârsta de douăzeci și doi de ani, peste cel de-al doilea nu au trecut nici măcar cinci veri. Durerea unei mame e însă aceeași în toate timpurile; nu contează cât de mult sau cât de puțin i-a dăinuit fericirea, durerea ei nu poate fi măsurată în ani!

Primăvara aceasta Mircea nu-mi va mai aduce nici o floare; grădina noastră se va împodobi zadarnic, narcisele se vor ofili, lalelele se vor scutura, trandafirilor le vor cădea petalele, și nici o mână nu va așeza cu toată dragostea crini pe lespedea cea fără de nume…

Privighetorile vor cânta, miresme vor pluti prin aer, dar goarnele ce vor suna nu vor fi ale oștirii noastre!

„Și de aceea îi slăvesc pe morții ce sunt deja morți, mai mult decât pe viii ce sunt încă în viață.

Da, mai bun este cel ce încă n-a fost, ce încă n-a văzut reaua lucrare care se făptuiește sub soare.“

III

PENTRU UN OCHI NEPĂSĂTOR, NU E MARE LUCRU de văzut pe câmpiile din jurul Bucureștilor. Sunt șesuri lipsite de relief, prăfoase, nu vezi nici un copac, iar după topirea zăpezii devin adesea nesfârșite bălți pline de noroi.

Nu m-au cucerit defel la început. Veneam dintr-o țară cu pajiști verzi și arbori cu coroane generoase. Mai întâi mi-a fost greu să mă obișnuiesc cu goliciunea stearpă a acestor câmpuri. Mi-era dor de vâlcele, mi-era dor de umbră, dar încet-încet ochii mei au început să vadă frumusețile pe care mai întâi le ignorasem.

Cum nu-mi păsa de capriciile vremii, le străbăteam de multe ori călare în toate anotimpurile. Nu mă opreau nici ceața, nici vântul sau ploaia; nici un viscol nu mă făcea să stau în casă, și nici arșița verii.

Îmi plăcea să cutreier departe de cărările știute, să descopăr locuri pe care puțini le văzuseră. Iarna zburam în galop peste întinderi nesfârșite de zăpadă, când cerul devenea una cu pământul, unde părea că nu sunt hotare și nici zări, ci numai un abur alb, nedeslușit, ce nu se mai sfârșea.

Copitele calului se imprimau ușor în urma noastră; de multe ori îmi părea rău să pângăresc întinderea imaculată de zăpadă.

Eram înconjurată de atâta tăcere, încât simțeam cum mă apasă pe creștet ca o greutate; era copleșitoare, aproape mi se făcea frică. Uneori, câte un stol de ciori fâlfâia pe deasupra noastră la mică înălțime, iar croncănitul lor trist întețea singurătatea în care rătăceam departe de orice așezare omenească.

După nesfârșitele luni de iarnă, bucuria trezirii primăverii era copleșitoare. Știam unde puteam găsi primele flori; eram în stare să călăresc mile în șir doar ca să culeg cea dintâi brândușă aurie, să mă bucur de vederea unui covor siniliu de violete într-o pădure depărtată. Îmi plăcea nespus să văd cel dintâi abur verde plutind deasupra sălciilor; aflasem câteva locuri singuratice unde creșteau în pâlcuri, lăsându-și crengile plângătoare să se unduiască peste o apă iute, umflată de zăpezile topite.

Știam o bisericuță așezată pe malul unei ape, atât de veche și dărăpănată, încât pereții ei de lemn abia se mai țineau. Părea rătăcită în mijlocul unui țintirim presărat cu cruci scunde de piatră, ce se ițeau din pământ ca nălucile unor plante nemaivăzute.

Capela era veche, asemenea și crucile, cele mai multe fără nume, dar brândușele galbene și violete care se învălmășeau printre ele erau ca însăși prospețimea tinereții.

Rămâneam îndelung în contemplarea umilei frumuseți a locului, mișcată aproape inexplicabil de

farmecul unei perfecțiuni atât de simple, temându-mă totodată că era în pericol să dispară și întrebându-mă dacă cei care ridicaseră capela își dăduseră cumva seama că silueta ei era desăvârșită, iar locul unde fusese așezată însemna o bucurie pentru un ochi de artist.

Peste ani am căutat bisericuța cea dărăpănată, dar dispăruse de pe fața pământului, așa cum sunt menite să dispară atâtea frumuseți, căci timpul merge înainte și nu-i pasă de lucruri menite să se fărâme și să piară, mai cu seamă acelea, atât de modeste, tăinuite în locuri de care aproape nimeni nu mai știe. Ca atâtea altele, bisericuța nu mai e azi decât o amintire în inima mea… laolaltă cu alte amintiri ce s-au fărâmițat și au pierit…

*

ÎMI STĂRUIE ÎN MINTE ȘI AMINTIREA MULTOR SATE cu pomi roditori aflați atunci în plină floare; splendoarea crengilor încărcate de flori ce se înalță spre azurul însorit, nuielușe albe, fermecate, năzuind spre bolta albastră, nesfârșită… Îmi amintesc cum într-o zi rătăceam din sat în sat, știind că prunii trebuie să fi înflorit, cu singurul țel de a absorbi în suflet acea minunată vrajă de alb și azuriu; păsările ciripeau, mieii behăiau, aerul era plin de zborul petalelor, ca niște mari fulgi de zăpadă.

Un cioban se apropie cu un mers săltat, mânându-și oile; era înconjurat de un văl încețoșat de praf ce îl însoțea ca un nor mișcător, așa că a trecut pe lângă mine ca un vis, cu câinii pe lângă el și un măgăruș răbdător cu desagile goale, ce încheia cortegiul.

În urma lui a apărut o siluetă plină de pitoresc: era o țigancă bătrână și neîngrijită, murdară, zdrențăroasă, cu un toiag în mână, mergând șchiopătat. Era neînchipuit de bătrână, dar silueta ei sordidă mai păstra urmele ciudate ale unei frumuseți apuse. În colțul gurii îi atârna o pipă de lut deschisă la culoare; îmi trase un rânjet și îmi întinse o mână ciolănoasă, sperând că o să capete un bănuț.

Bătrâna trecu pe lângă mine și după ea un întreg cortegiu: care trase de boi cenușii, țărani mergând la câmp și copii care cântau și râdeau plini de veselie. După ea își făcu apariția o mamă cu un prunc în brațe și cu un băiețel sfrijit pe lângă ea, urmată îndeaproape de un flăcău ce-și arăta un șirag de dinți strălucitori și care călărea pe deșelate.

Așa se depărtau pe drumul colbuit, cerul zâmbea asupra lor și toți copacii erau în plină floare, iar păsărele ciripeau pe fiecare creangă… lumea era plină de prospețime, inima îmi tresălta de fericire… dar toate acestea le-am lăsat în urmă, fac parte din trecut…

IV

TOATE RUINELE EXERCITĂ ASUPRA MEA O STRANIE atracție. Îndată ce le zăresc din depărtare mă străduiesc să ajung la ele, indiferent cât de stricat e drumul. Știu una, nu departe de București, care și-a păstrat silueta de o mare frumusețe: străvechea mânăstire Comana.

Ridicată între anii 1601 și 1611 de către Radu Șerban Vodă, biserica ei, restaurată, încă adăpostește osemintele domnitorului, un mare urmaș al lui Mihai Viteazul. Ca și vestitul său înaintaș, și-a purtat bătăliile în Transilvania. A cunoscut durerea înfrângerii și și-a sfârșit zilele în exil, dar rămășițele sale pământești au fost aduse de la catedrala Sfântul Ștefan din Viena, ca să-și găsească odihna în mânăstirea singuratică pe care o ridicase pe malul unui râu, într-un loc pustiu și depărtat.

Acum e o ruină, a cărei nobilă statură se înalță neașteptat spre cer; masivă și dărăpănată, ea zace ca un monstru adormit într-un ținut presărat cu lacuri și smârcuri. Un râu leneș șerpuiește la poalele ei, iar mărețul edificiu își oglindește netulburat vechea frumusețe în apele ce par să se oprească o clipă din curgerea

lor, ca să contemple bătrânele ziduri ce odinioară fuseseră mândrul sălaș al unui prinț.

Drumul care duce într-acolo este și el aproape uitat. După topirea zăpezilor, noroiul este atât de adânc, încât doar carele trase de boi pot trece pe acolo, ceea ce sporește de fapt misterul melancolic al locului.

Mă dusesem acolo într-o seară luminoasă de vară. Aerul era atât de nemișcat, încât părea de-a dreptul suspendat deasupra capetelor noastre; la fel era și apa râului, de parcă oglindirea mânăstirii era încă o clădire cu susul în jos. Vechile ziduri și malul golaș pe care erau așezate aveau aceeași culoare; nici un copac, nici o umbră până departe în zare, ci doar doi boi de un cenușiu deschis ce veniseră la râu pentru adăpatul de seară. Stăpânul lor se odihnea alături privind leneș la soarele în asfințit; ziua de muncă se încheiase, pacea și uitarea se așternuseră peste acest colț liniștit al lumii.

M-am cățărat pe mai toate zidurile aflate în ruină, alunecând prin spărturile lor, escaladând pante abrupte, aventurându-mă pe trepte putrezite ca să ajung la cerdacul deschis care, cu zveltele sale coloane, e o adevărată comoară a artei acelor vremuri.

Treptele, care duc la construcția în formă de turn ce reprezintă baza, sunt aproape distruse, dar printre coloane se pot vedea nestingherite priveliștea râului și a ținutului mlăștinos de dincolo de el, care se pierd în depărtarea ireală a câmpiei.

Primăvara mlaștinile se îmbracă în vâlvătaia irișilor galbeni; nenumărate becațe cuibăresc prin trestii, atrăgând vânătorii cu puștile și câinii lor.

Biserica și curtea interioară au fost restaurate, pierzându-și, așadar, farmecul și frumusețea, dar bătrânele ziduri ce o înconjoară au păstrat proporțiile admirabile ale construcțiilor acelor timpuri.

În unele locuri, dubla galerie cu coloane, una deasupra celeilalte, este încă perfect păstrată, dar alteori din mândrele ziduri a rămas doar o grămadă informă de cărămizi și pietre. Buruieni, flori sălbatice și rugi de mure s-au înstăpânit aici, natura învelind grijulie, cu frumusețea ei neprefăcută, ceea ce omul a lăsat să se distrugă – astfel, nepăsarea omului și generozitatea naturii au transformat aceste grămezi de ruine într-un loc fermecat.

Având niște proporții lipsite de grație, zugrăvită într-un cenușiu anost și fără gust, biserica – frumoasă odinioară – strică o armonie altfel perfectă. În interior, nimic de interes, cu excepția lespezii ce marchează locul unde Radu Șerban Vodă își doarme somnul de veci.

Chiar înainte de căderea Bucureștiului a avut loc o mare bătălie în apropierea ruinelor de la Comana. Cum trebuie să fi privit odinioară atât de mândra mânăstire acest teatru al morții, al luptelor și al suferinței, uimită și îngrozită de invențiile moderne ale omului?

Ce mai rămâne acum din bătrâna mânăstire? Au distrus oare obuzele civilizației cea din urmă a ei frumusețe care, precum un vis pe cale să dispară, aproape nici nu mai aparținea acestor vremuri? Oare pridvorul, marea mândrie a clădirii, s-a prăbușit precum atâtea altele în acest război nemilos? Mă întreb cu spaimă oare câți fii ai mamelor înlăcrimate din atâtea țări au murit singuri, fără ajutor, în umbra acelor ziduri?

Cumva sângele lor a înroșit apa ce oglindea atât de pașnic chipul brăzdat de timp al mânăstirii? Aceleași ape pe care, în seara apusă de demult, le-am văzut înroșite de ultima strălucire a soarelui, ape ce păreau doar fantezia unui pictor, drept cadru pentru un tablou pașnic și liniștit!

Să fi auzit oare Radu Șerban Vodă bubuitul tunurilor, atât de diferit față de cele folosite în vremea lui, și să se fi cutremurat? Ori, în mijlocul întregului tumult, a zâmbit înțelept la gălăgia fără noimă a acestei lumi, după ce a întâlnit dincolo de Marea Umbră un adevăr pe care nici unul dintre noi nu îl cunoaște? Sau – cel mai cumplit lucru dintre toate –, să fi fărâmat obuzele prietene sau inamice locul în care, după atâtea rătăciri, Vodă Șerban gândea că și-a găsit în sfârșit odihna veșnică?

Toate sunt întrebări ce deocamdată rămân fără răspuns, Comana aflându-se acum în mijlocul unor ținuturi ce nu mai sunt ale noastre!

Suntem în anotimpul în care iriși galbeni lunecă ușor deasupra mlaștinilor, dar nimeni nu îmi poate spune ce siluetă se oglindește acum în apele încete ale râului, ce de curând au avut parte de un altfel de roșu decât acela al soarelui-apune!

Nu departe de Comana se află un loc al cărui nume e bine cunoscut de toți românii: Călugăreni, un sătuc așezat nu departe de râul Argeș. În vremuri de demult, Mihai Viteazul a câștigat aici o bătălie împotriva turcilor.

Legenda spune că victoria a fost obținută prin vitejia marelui erou: cu securea în mână, s-a aruncat în mijlocul vâltorii, semănând groază în rândul dușmanilor!

RUINELE DE LA COMANA

Valahi, unguri, transilvăneni și chiar cazaci se aflau sub comanda viteazului Mihai, iar toată boierimea țării a luptat alături de el. În acea bătălie memorabilă multe căpetenii turcești și-au pierdut viața, printre care pașa din Caramania, iar Marele Vizir Sinan, comandantul oștilor turcești, a fost grav rănit și doborât de pe cal.

Dar altă bătălie, și mai cumplită, a avut loc de curând în apropierea satului Călugăreni. Nu îi cunoaștem amănuntele și nici câți viteji ostași și-au pierdut viețile lor tinere.

O cruce veche a fost ridicată aici, cenușie, bătută de vânturi, înaltă și semeață; veneam aici adesea, pentru frumusețea ei severă și ca să încerc a desluși literele săpate pe laturile ei. O legendă este încrustată peste tot, pe frontispiciu, pe partea posterioară și pe brațele ei întinse – dar lipsește relatarea ultimei bătălii de la Călugăreni. Nu știu cine o va scrie, și nici cum vor fi cuvintele acelea, dar știu un singur lucru: este o istorie pe care poporul nostru va fi scris-o deja, cu lacrimile și cu sângele său.

V

PESTE MUNȚI ȘI VĂI, PESTE OGOARE, CODRI ȘI câmpii, peste tot ce am iubit și am pierdut, primăvara trebuie să-și țeasă mantia ei multicoloră de făgăduieli. Chiar peste locurile unde au căzut vitejii, iarba trebuie să încolțească, încă și mai verde, deoarece pământul a fost udat cu atâta sânge. Aproape aurii în transparența lor, primele frunze fragede ale copacilor trebuie să umple grădinile noastre pierdute cu vraja frumuseților ce nu trăiesc decât o zi. Flori, o sumedenie de flori trebuie să răsară pretutindeni; să sperăm că ele înfloresc și pe mormintele celor căzuți.

Războiul nu le poate interzice irișilor să înflorească în splendoarea lor purpurie, și nici lalelelor să se înalțe către soare ca niște făclii. Nici bătăliile, nici flăcările nu vor putea strivi întreaga frumusețe a lumii; undeva prăpădul trebuie să ia sfârșit, câte un cotlon măcar va fi cruțat, câte o vâlcea ascunsă trebuie încă să creadă că primăvara îi va aduce obișnuitul răvaș de bucurie!

Există o grădină de care mi-e dor, o grădină pe care o iubesc, o grădină în care, chiar înainte de a fi a mea, îmi plăcea mult să hoinăresc. Aleile ei lungi, umbroase, potecile pe care creștea iarba, apele leneșe mă

ademeneau ca niște năluciri, ca niște vise. Mă răsfățam în singurătatea ei, în vraja boschetelor înfrunzite, care îmi creau un sentiment deplin de pace.

Un domn bătrân, pe care nu l-am întâlnit niciodată, era stăpânul acestor locuri; în tinerețe le îndrăgise, avusese acolo un vis ascuns, iubit, rămas în taina umbrită a copacilor.[1]

O casă veche și tristă se înălța în mijlocul acestei grădini și părea bântuită de stranii amintiri ce o umpleau de întristare. Când a murit bătrânul domn, mi-a lăsat moștenire casa și grădina. Mișcat de gândul că îi prețuiam singurătatea, a preferat ca locul să devină al meu. Nu avea copii și se temea că alții ar putea să nu îndrăgească locul pe care îl iubise în tinerețe. Astfel, parcul, cu bătrânii și frumoșii săi arbori, cu aleile năpădite de bălării, a devenit al meu – cea dintâi proprietate pe care am avut-o, doar a mea!

Un sentiment de mândrie îmi umplea sufletul și odată cu el minunate visuri de splendoare. Îmi și vedeam grădina devenind treptat un rai de culori schimbătoare. Fiecare anotimp ar fi avut florile lui, sădite atât de des, încât să pară adevărate covoare înflorite.

Ne și vedeam rătăcind vrăjiți pe pajiști violete de atâția irişi cu nuanțe diferite, ce se înmulțiseră într-atât, încât năvăliseră până la marginea drumului. Cât despre trandafiri, urmau să fie și ei nenumărați și tre-

---

1. Este vorba de Gheorghe Emanuel Filipescu (1841–1913), fost mareșal al Palatului Regal, care a donat prin testament conacul de la Copăceni Principesei Maria (*n. tr.*).

buiau să-și arcuiască ramurile grele de flori deasupra apelor, înroșind malurile cu pete întinse, stacojii!

Macii roșii, adevărate petice înflăcărate, ar fi atras privirea de departe, iar mai devreme, primăvara, coprine fără număr ar fi ieșit sub lăstăriș, asemenea unor zăpezi târzii, în timp ce menirea narciselor galbene era să smălțuiască pajiștea cu vâlvătăi, ca și cum ar fi fost scăldată în lumină!

Cât despre casa veche, urma să capete pe dinafară un aer de prietenoasă simplitate, deoarece, deși abandonată într-o grădină năpădită de buruieni, departe de zgomotul lumii de afară, încercase să afișeze totuși un aer important, pe care în realitate nu-l avea. Mă gândisem să-i simplific liniile, înlăturând toate încercările de false ornamente, transformând-o într-o construcție simplă, albă, demnă, așa cum se construia în țara aceasta în veacurile trecute. Scundă, spațioasă și masivă, așa o vedeam, inspirând încredere, iar oribilul acoperiș de tablă urma să fie înlocuit cu unul de șindrilă, iar streșinile să fie mult ieșite în afară.

Plănuisem și o mică grădină secretă, cu alei pietruite, cu ziduri de jur împrejur, precum curtea interioară a unei mânăstiri. Mi-o imaginam plină de flori ce înconjurau ochiuri adânci de apă, rece și proaspătă în arșița verii. Planurile erau gata întocmite, le studiam zilnic, construind vis după vis – dar amânam să încep lucrările, iar refrenul meu era: „După război!“

Mai îndrăgeam și alte visuri, mai practice și poate mai puțin egoiste: urma să-i învăț pe țărani grădinăritul, instituind premii pentru cei care cultivau cu cea

mai mare pricepere zarzavaturi și fructe. Plănuiam să le arendez parcele din propriul meu teren, dacă se dovedeau harnici și pricepuți. Micul și modestul meu locșor de la Copăceni urma să devină un colț de civilizație, unde fiecare locuitor se putea bucura de rodul muncii sale. Și aceasta urma să se întâmple tot după război… după război!

Acum grădina îmi fusese răpită și nu mi-au rămas decât visurile. În gând, încă mai rătăcesc printre sălciile plângătoare, favoritele mele, coborând prin pâlcul de copaci și ajungând la podețul rustic de pe malul apei. Acolo rămâneam să privesc cum Argeșul își rostogolește apele învolburate până departe în zare.

Aud glasul privighetorilor, zumzetul miilor de insecte – totul e liniște și pace –, sunt singură cu visurile mele…

Îmi amintesc cum într-o noapte, acum câțiva ani, o noapte fierbinte de vară, o adevărată noapte românească, răsunând de lătratul îndepărtat al câinilor, înfiorată de cântecul privighetorilor, eu și încă cineva am coborât la malul râului ca să privim Argeșul, lucind ca argintul sub razele lunii.

De un cenușiu deschis, ca gușa porumbelului, era întreaga lume și tot așa era și cerul. Aidoma unor stafii, sălciile se înșirau una după alta, înmuindu-și crengile lungi în apa ce gonea fremătând deasupra rădăcinilor.

Palidă ca obrazul unui mort, luna privea în jos, la tăcerea noastră. Calmă și indiferentă, obișnuită cu vraja cu care învăluie de fiecare dată inimile oamenilor, ne împrumuta lumina ei, rămânând același etern spectator al emoțiilor la care niciodată nu ia parte.

Cu ochi de foc, stelele priveau la strălucirea ei cea mândră, punctând cu luminițe bolta cerească – o noapte de splendoare, o noapte de pace. Cât de departe de scenele războiului erau pe vremea aceea gândurile mele…

Totul s-a schimbat de atunci – tot ceea ce s-a petrecut! Ce-a mai rămas oare din grădina mea? Nu știu!

O fi fost oare tăcerea ei deplină, în care se putea auzi iarba crescând, tulburată de zgomotul bătăliilor? Au fost nobilii ei arbori seculari sfârtecați de obuzele șuierătoare? Au tremurat apele ei liniștite în grozăvia bătăliei? Din câte știu, armatele invadatoare au năvălit în orașul nostru tocmai pe drumul ce mărginește grădina mea cea singuratică.

După trecerea iernii, ce priveliște cumplită a dezvelit zăpada care s-a topit? A devenit oare grădina mea din vis un pustiu? Sau, printr-o minune nemaiauzită, a fost cruțată de furtuni? Nu pot să știu.

Voi reveni vreodată în umbra ei mistică, voi coborî iarăși la apa leneșă a râului care îi stă hotar, voi mai auzi privighetorile cântând în crânguri, voi mai privi luna argintând unda Argeșului? Voi mai semăna flori în grădină, voi repara vreodată casa și voi mai putea face din grădină un colț de pace și de progres, sau totul nu e decât un vis pe care o uriașă tragedie l-a înghițit împreună cu atâtea altele? Nu știu!

Oare câți oameni s-or fi gândind la casele părăsite în grabă, la grădinile pe care le-au iubit, la visurile pe care și le-au făcut, întrebându-se dacă vor mai avea tăria de a zidi din nou tot ce s-a prăbușit!

Un lucru știu: de va fi să revenim vreodată la vetrele noastre părăsite, vom fi ca un neam rătăcitor, care, supraviețuind unui potop, a fost curățat de mult din ce i-a împiedicat pașii și i-a orbit privirea. Ne vom prețui mai mult avutul și îl vom iubi, chiar dacă îl vom găsi în ruină.

Grea e, cu siguranță, munca de a clădi din nou, dar poate fi o muncă binecuvântată dacă o împlinim cu mâinile trecute prin focul nenorocirilor și ale sacrificiilor pe care le-am trăit. Cred că marea încercare ce s-a abătut asupra noastră poate deveni o călăuză ce ne arată un drum mai măreț și mai frumos. Să sperăm, așadar: „Credința mută munții." Să avem credință.

*

ÎNAINTE DE A ÎNCHEIA ACEST CAPITOL, VREAU SĂ vorbesc despre o seară pe care nicicând n-o voi uita, o seară de vară, chiar înainte de declararea războiului.

Deși arșița era insuportabilă, Regele și cu mine rămăseserăm în oraș, nevrând să părăsim capitala într-un moment în care norii de furtună se adunau tot mai întunecați la hotarele noastre. O tristețe apăsătoare se simțea pretutindeni; neliniștea ni se strecurase în suflet, mintea ne era tulburată, iar sufletul Regelui era cel mai înnegurat.

Erau zile pline de îngrijorare; știam că aripa războiului se întinsese deja asupra țării și, ca doi părinți grijulii, scrutam zarea, simțind că Ceasul Destinului era aproape, că nimic nu mai putea sta în calea furtunii ce se va năpusti asupra noastră.

Zbuciumate erau nopțile Regelui, somnul îl ocolea, sufletul îi era măcinat de îndoieli. Era oare ceasul potrivit? De va scoate sabia, va fi pentru binele țării? Cuvântul ce-l va avea de spus, cuvântul ce-l va despărți de tot ceea ce iubise până atunci, oare acel cuvânt îi va călăuzi poporul către împlinirea Visului de Aur?

O apăsare grea cât un munte îi chinuia liniștea în fiecare noapte, o uriașă greutate ce îl apăsa pe piept, pe care trebuia să o ducă cu sine oriunde ar fi mers... Încercând să mai ușurez puțin povara acestor zile atât de apăsătoare, îi propuneam să pornim la întâmplare către lăsatul serii, la ceasul la care soarele se îndrepta spre asfințit.

Nutream amândoi o dorință stranie de a merge departe în inima țării, de a străbate nenumărate drumuri, de a ajunge în cât mai multe locuri, de parcă ne temeam că nu le vom revedea nicicând – locuri descoperite în fericitele zile ale tinereții.

Parcă revăd ici o bisericuță, colo o ruină, vreun cătun amărât cuibărit la cotul vreunui râu, câmpiile vălurite ce se lăsau spre malul Dunării, drumurile nesfârșit de lungi ce treceau prin nenumărate sate, colțurile umbrite din luncile pașnice, unde ciobanii își pășteau turmele. Totul ne era nespus de drag, de două ori mai drag în acel ceas când simțeam primejdia atât de aproape.

În seara de care îmi amintesc, arșița era apăsătoare, aproape sufocantă; nici cea mai mică adiere nu clintea aerul. Colbul ridicat de mașina noastră și de căruțele cu care ne întâlneam continua să plutească precum

un văl gros peste pământ – priveliștea era încețoșată, asemenea unui pastel pe jumătate șters.

Era în aer ceva înecăcios, ce te împiedica să respiri și se potrivea cu neliniștea din sufletele noastre, apăsate de emoții prea complexe pentru a fi exprimate în cuvinte. Eram copleșită până la durere de dragostea pentru țara noastră și de presimțirea a ceea ce avea să se întâmple.

Țăranii strângeau recolta; unul după altul, carele se îndreptau spre noi, ieșind din nori de colb aidoma unor vedenii, unele încărcate cu grămezi de porumb auriu, altele cu pătlăgele a căror pieliță stacojie, netedă și lucioasă le făcea să pară niște uriașe nestemate. În coșurile carelor, ce scârțâiau de zor, urcaseră niște băietandri care trosneau aprig din bice, în timp ce bărbații și femeile mergeau pe lângă ele, trudiți, cu fețele arse de soare. Într-un șir nesfârșit se îndreptau spre noi, răbdători și cuminți, o imagine a belșugului și mulțumirii.

Mașina noastră a parcurs multe mile, dar drumurile colbuite nu se mai sfârșeau înaintea ochilor. Parcă am fi căutat să prindem timpul, nu scoteam nici o vorbă, dar privirile noastre încercau să acapareze orice priveliște îndrăgită, sufletele noastre nu se săturau de lucrurile pe care le iubeam. Iarăși și iarăși în amurgul poleit cu aur; iarăși și iarăși spre soarele ce apunea…

Umbrele se lungeau, simțeam că noaptea de vară se apropie, dar nicicând un colb mai dens nu a îngreunat văzduhul împietrit. Se rostogolea peste pământ, atârna din ceruri ascunzând orizontul, învăluind oameni, animale și copaci, astupându-ne plămânii,

ȚIGANI ROMÂNI

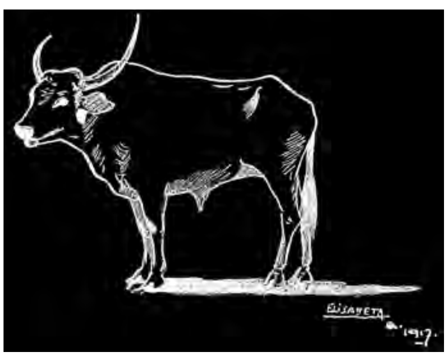
orbindu-ne privirile, sufocându-ne cu ceva compact ce ne împiedica să respirăm, dar cu toate acestea goneam, ca într-un fel de transă, înainte, înainte, spre soarele ce apunea…

Ce cursă fantastică, acea goană prin colb, aidoma unui coșmar, pe măsura presimțirii ce ne apăsa sufletele.

Deodată, prin pâcla aceea care învăluia toată lumea ca o taină, se ivi soarele foarte mare și nefiresc de aproape. O uriașă minge de foc, formidabilă și ciudată, o viziune parcă ieșită dintr-un vis bolnav.

Ne-am oprit o clipă din goana noastră ca să-i admirăm frumusețea nefirească, stacojie, copleșiți de o priveliște atât de ireală, când de undeva aproape, din norul de colb, s-a auzit un glas: „E un soare de război – un soare însângerat – semn de bătălie!“ Cine vorbise? Erau oare doar gândurile noastre, sau un glas omenesc?

Am încercat să deslușim ceva în colbul acela; un țăran bătrân stătea chiar lângă noi, arătând cu un deget tremurat spre soare. „Soare de război!“ Și am știut că moșneagul dăduse glas chiar gândurilor noastre.

VI

PENTRU O VREME VA TREBUI SĂ ÎMI STRĂMUT privirea de la câmpie către dealuri – înspre priveliștea măreață a munților cu fruntea încruntată, în umbra cărora răposatul vostru Rege și-a clădit cuibul.

Sinaia! Numele însuși e plin de sunetul frumosului, de sunetul trecutei fericiri și al recentei tristeți. Sinaia! Locul creat de Regele Carol, locul pe care l-a iubit, de care era mândru, locul unde a închis ochii.

Odinioară un sătuc în apropierea unei mânăstiri singuratice de munte, unde domnitorul se adăpostea de arșița verii, a devenit acum un orășel înfloritor presărat cu vile, unde mulți și-au ridicat case încântătoare. Atras de splendoarea codrilor, de puritatea aerului de munte, de steiurile impresionante, suveranul țării s-a hotărât să-și ridice castelul aici.

Și el a avut un vis, dar un vis pe care l-a împlinit puțin câte puțin de-a lungul multor ani.

Sinaia e minunată vara, cu grădinile ei pline de flori, mai mari și mai intens colorate decât oriunde altundeva.

Dar și mai minunată este când vine toamna, când pădurile sale de fag se înveșmântă în fantastice nuanțe aurii.

În timpul iernii adoarme tăcută și solemnă, sub o imaculată mantie de nea, atât de orbitoare și de netedă, încât ochiul abia poate să-i îndure strălucirea.

Străpungând toată această albeață a zăpezii, brazii se înalță ca niște uriași, purtând răbdători pe umeri o greutate care i-ar pune pe alții la pământ – doar brazii tineri, când sunt prea încărcați, se apleacă ușor în față, înclinându-și capetele.

Primăvara, pădurile sunt o minunată catedrală de frunziș nou și proaspăt. Adeseori am hoinărit călare pe sub verdele auriu, vrăjit, al crengilor abia înmugurite. Păsărelele ciripeau, pământul era ca un covor de smarald, presărat cu floarea-Paștelui și cu viorele de un albastru deschis, îngrămădindu-se cu miile sub copitele calului.

Așa cum îmi plăcea să străbat în goana calului câmpiile ce se întindeau la nesfârșit în zare, tot astfel îmi era drag să mă cațăr pe povârnișul muntelui, forțându-mi calul să urce pe cărări unde puțini se aventuraseră. Am cutreierat în sus și în jos drumuri care nu erau nimic altceva decât poteci forestiere și am ajuns în locuri de o singurătate atât de copleșitoare, încât îmi tăiau respirația.

Nu știu dacă am iubit codrii cei măreți mai mult primăvara, vara sau toamna; i-am considerat întotdeauna plini de o grandoare ce nu putea fi comparată cu nimic din ce cunoscusem până atunci. Nici un topor nu a atins cetina lor deasă, iar când un copac era doborât de furtună, rămânea să zacă acolo unde căzuse, transformându-se într-un minunat pământ

roditor, iar florile, ferigile sau ciupercile se hrăneau lacome din puterea lui, căzută acum la pământ.

Îndrăgeam diminețile de toamnă, când munții înalți alcătuiau un fundal violet pentru adevărate orgii de ocru, arămiu, ruginiu și galbenul neasemuit al chihlimbarului, când văzduhul era atât de albastru, încât putea fi asemuit cu un drapel ce fâlfâia în ceruri la o sărbătoare a bucuriei naționale, când pădurea era aurie deasupra capetelor și tot aurie sub tălpi.

Fantastic era când galopam chiar în mijlocul acelei sărbători a culorilor – departe, departe de treburile omenești, departe în singurătate, unde eram doar eu cu Natura, doar eu cu Dumnezeu!

Și mai magnifice, dar mai austere, erau incursiunile mele călare pe crestele munților, când, după ceasuri întregi de cățărat, ajungeam în sfârșit pe culme și puteam să privesc în jos către lumi ce îmi păreau a le fi cucerit chiar prin strădania de a învinge înălțimile.

Mi s-a întâmplat să mă rătăcesc în nori și să călăresc ceasuri întrebându-mă unde mă aflam, fără să văd înaintea ochilor nimic altceva decât fantastice lumi de negură. Sentimentul de singurătate absolută mă făcea fericită, știind că mă aflam atât de aproape de cer fără a-l putea vedea. Mă simțeam ca primul om pierdut în lumi ce nu luaseră încă o formă închegată. Cețurile schimbătoare din jurul meu erau ca niște aburi ce nu aparțineau nici cerului și nici pământului. Apoi se schimbau dintr-odată, iar eu mă trezeam contemplând peisaje cunoscute – ce se întindeau atât de

jos sub mine, încât păreau vise pe care abia ți le aduci aminte când te trezești din somn.

Uneori eram atacată de câini de stână, ce lătrau cu furie rotindu-se în jurul calului, iar ciobanul tăcut despre care am vorbit adeseori se ivea deodată dintr-un nor, ca un personaj preistoric ce aparținea sălbăticiei.

Îmi amintesc o ciudată plimbare călare când norii erau mai jos de mine, iar eu rătăceam încet între două lumi. Mă cățărasem sus de tot, aproape de cer, dar dedesubt, lumea oamenilor era ascunsă privirii mele de o perdea groasă de ceață. Eram singură, izolată de lume, iar tărâmuri total necunoscute se arătau în dreapta și în stânga mea, la fel și în față, în valuri nesfârșite, cât de departe puteam cuprinde cu privirea.

Deasupra, cerul era o imensă boltă albastră, dar acolo jos, unde oamenii își ridicaseră case, unde trudeau și iubeau și urau, totul era învăluit în ceață.

Forțându-mi calul, ce tremura, să înainteze până la marginea prăpastiei, am aruncat o privire în adânc. M-a cotropit un sentiment de groază – lumea în care trăiam se transformase într-un uriaș cazan, din care urcau aburi fantastici, ca fumul…

Calul a început să sforăie și să calce într-o parte, cuprins de spaimă; lumea aceea de jos era prea ciudată, prea înfricoșătoare și prea misterioasă!

*

AȘA ERA SINAIA PE CARE O IUBEAM – SINAIA MEA! Sinaia munților, a codrilor și a șuvoaielor năvalnice, a primăverilor învăluite în farmec și a toamnelor magni-

fice, lumea campanulelor ce freamătă în adierea vântului, a ferigilor uriașe, a stâncilor semețe și provocatoare, a prăpăstiilor tăcute, posomorâte și pline de umbre; o lume a frumosului – lumea lui Dumnezeu.

Dar mai exista și o altfel de Sinaia: orașul frivol, orașul dornic de plăceri, Sinaia hainelor frumoase, a pantofilor moderni și a pălăriilor, Sinaia căreia îi plăcea să se adune în grupuri numeroase, preferând bârfa și scandalul străzilor abia părăsite mărețelor locuri singuratice unde Dumnezeu era aproape. Uneori coboram în Sinaia aceea, zâmbind la măruntele ei bucurii, amestecându-mă vremelnic cu lumea venită în vacanță la munte pentru o zi. Nutream bunăvoință față de oamenii aceia, înțelegându-le bucuria de a respira aerul proaspăt de munte; nu îi disprețuiam, dar ei chiar nu știau nimic despre lumea misterioasă care îmi aparținea. Doar hârtiile cu care pângăreau cărările mele dragi din pădure mă umpleau de un furios resentiment, căci adesea omul înțelege să-și petreacă timpul liber întinând opera naturii.

Mai era și o a treia Sinaia, orașul bătrânului Rege Carol, Sinaia măreață și demnă pe care o crease puțin câte puțin, mulți ani de-a rândul; Sinaia care era mândria, bucuria și odihna lui.

Având obiceiuri sobre, îngăduindu-și doar puține plăceri, își găsise aici locul în care se putea destinde după atâta muncă, iar acest loc îl îndrăgea cel mai mult pe lume. Aceasta era adevărata lui casă; îi devenise într-atât de dragă, încât ajunsese să se smulgă cu greutate de aici când trebuia să meargă undeva. Îi fusese

greu să călătorească și în tinerețe, nu făcea parte dintre aceia ce se deplasează cu ușurință dintr-un loc în altul.

O dată pe an migra de la București la Sinaia, unde rămânea până în noiembrie, când se întorcea în oraș, cu excepția cazurilor când vreo călătorie în străinătate îl obliga să-și părăsească îndrăgitul castel pentru numai câteva săptămâni. În cei douăzeci și doi de ani în care am trăit în preajma sa, am văzut multe prefaceri aduse castelului de la Sinaia. Regele inventa tot timpul câte o schimbare, bucurându-se aidoma unui părinte fericit de progresele făcute de copilul său. Uneori cutreiera ceasuri în șir prin apartamentele lui oficiale, unde strânsese an de an comori neprețuite. Tablouri ale vechilor maeștri, mobilă de epocă, porțelanuri de preț, covoare orientale și arme rare. Îi luase o viață întreagă să colecționeze toate comorile acestea, căci era un om ce trăia pentru alții, cheltuind doar puțin pentru sine.

Bătrâna Regină îl încuraja să continue a construi, deoarece există o superstiție ce spune că acela ce își încheie de ridicat casa moare în anul următor!

La fel de dragi precum castelul și numeroasele sale comori îi erau grădinile pe care le plantase și pădurea de dincolo de ele. Nu era nici o cărare pe care să n-o fi trasat-o el, nici o terasă pe care să n-o fi imaginat, nici o fântână pe care să n-o fi proiectat. Mai demult făceam plimbări lungi împreună, și nu puține au fost cărările pe care le-am marcat, cățărându-ne în sus și în jos pe coasta muntelui. În ultimii ani, când sănătatea i se șubrezise, se mulțumea să se plimbe pe terasă sau să pășească încet pe potecile din apropiere.

Potrivit ideilor mele mai libere despre viață, bătrânul Rege avea puțină înțelegere pentru adevăratul sens al vieții de la țară; față de spontaneitatea unor lucruri, față de capricii sau toane, el nu avea nici un fel de înțelegere, preferând lucruri ce se repetau în fiecare zi, exact în aceeași ordine. Exista o anume solemnitate și măreție în ceea ce privește obiceiurile de la Sinaia, care mă iritau uneori în tinerețe; în ciuda splendorii împrejurimilor, aveam adesea sentimentul că trebuie să îmi întind aripile și să zbor spre o lume cu zări mai deschise, unde fanteziei i se îngăduia să se desfășoare mai mult! Cum niciodată nu mi-au plăcut constrângerile, erau zile în care o viață mai simplă ar fi fost mult mai mult pe gustul meu. Tânjeam după mai multă libertate, după un țel care să-mi canalizeze energiile, după mai puțină ceremonie și mai puține îndatoriri. Dar mai târziu, pe măsură ce îmi sporea capacitatea de înțelegere, am învățat să apreciez valoarea a ceea ce la început mă plictisise. Am înțeles în întregime interesele bătrânului Rege înțelept; erau atâtea de învățat din experiența lui, iar dacă judecata lui era uneori străină de mai înflăcărata mea concepție asupra lucrurilor, am învățat enorm de mult din spusele lui și încă mai mult din exemplul pe care ni l-a oferit.

Niciodată nu a existat un om mai auster, mai simplu, mai altruist ca el, dedicat în totalitate muncii lui. Un sfânt nu ar fi putut trăi o viață mai plină de abnegație. Nu eram întotdeauna de acord, dar, cu trecerea anilor, deveneam tot mai buni prieteni.

Când mă gândesc la bătrânul Rege Carol, mi-l închipui întotdeauna la Sinaia, printre lucrurile pe care le iubea.

Reginei i se îngăduise un rol neînsemnat în planurile referitoare la castel; concepția ei despre viață fiind manifest fantastică, era doar arareori consultată când era vorba de construit ceva din cărămidă și piatră. Am avut chiar întotdeauna impresia că de fapt Carmen Sylva nu iubea Peleșul cu adevărat; măreția sa somptuoasă părea să o apese – în sufletul ei de poetă sălășluiau alte viziuni, mai blânde și mai simple.

Ea visa la zilele când, tânără și plină de aspirații, își adusese copila să trăiască în modesta mânăstire albă dintre dealuri. Castelul, cu frumusețea lui mereu sporită, nu înlocuise niciodată pentru ea acele zile îndepărtate, când inima ei era plină de bucuria maternității!

Acum toate acestea aparțin trecutului… Castelul impunător al Regelui Carol a căzut în mâinile dușmanului, care, cred eu, îl respectă deoarece e din același neam… De la moartea lui, noi n-am mai locuit acolo niciodată, mărginindu-ne la confortul casei noastre, mai mică și mai puțin impresionantă; e nevoie de câțiva ani pentru ca cineva să-și continue viața în încăperi părăsite de alții – e cu neputință ca într-o zi să înveți a trăi împreună cu stafii!

Ei bine, acum dușmanii sunt aceia ce ne vor ajuta să clădim punți cu timpul, între trecut, prezent și viitor; restul se află în mâinile Celui de Sus.

Soarta i-a îngăduit Regelui Carol să moară în casa pe care a iubit-o. Obosit și profund dezamăgit, într-o

noapte s-a culcat liniștit în pat, a adormit și nu s-a mai trezit, părăsind pentru totdeauna această lume plină de trudă și de griji, în care avusese un singur ideal: gloria țării și binele poporului său.

Îmi amintesc de chipul lui din dimineața în care era întins în pat fără suflare. Palid, dar altfel absolut neschimbat, era așa cum fusese întotdeauna, doar că atunci când am ajuns lângă el, pentru întâia dată nu am fost întâmpinată cu un prietenos zâmbet de bun venit. Se odihnea – munca lui se încheiase și, la un ceas când el și poporul lui nu mai puteau împărtăși același vis, marele Rege a închis ochii și a tăcut, lăsând în seama altora rezolvarea celei din urmă chestiuni – cea care îi fusese luată din mâini…

Am privit îndelung bătrânul chip frumos culcat acolo, ca de marmură – nemișcarea îndepărtând și mai mult de noi cuvintele înțelepte pe care le rostea de obicei. Expresia lui nu trăda nici urmă de reproș, doar o calmă finalitate, o retragere dintre griji și probleme care nu mai aparțineau locurilor spre care se îndreptase.

Sinaia a plâns în ziua în care întemeietorul ei a fost dus pentru totdeauna de acasă. Cerul era încețoșat, din copaci picura încă ploaia… L-au coborât încet, pe un afet de tun. Drapelul tricolor, pe care îl onorase, era desfășurat pe sicriu și tot acolo se afla coroana severă de oțel câștigată pe câmpul de luptă…

*

ACUM SINAIA PROBABIL SE DEȘTEAPTĂ ÎN SPLENDOAREA verdelui delicat al primăverii, dar când am văzut-o

pentru ultima dată era îngropată în zăpadă ca cineva ce-și ascunde frumusețea sub un lințoliu.

Era cu puțin înainte de căderea Bucureștiului. Copilul meu murise și, în disperarea durerii mele, mergeam din loc în loc, vizitam răniții, căutam să găsesc o ușurare în propria mea nenorocire oferind puțină speranță și încurajare celor aflați în suferință.

Auzisem că erau mulți răniți grav la Sinaia și alte locuri aflate de-a lungul drumului, așa că, în ciuda vremii neprielnice, într-o dimineață de noiembrie am pornit cu mașina către munte, ajungând la destinație cu mare greutate, deoarece, după ce m-am târât printr-un noroi cumplit, am fost surprinsă la jumătatea drumului de un viscol puternic; în plus, drumul era blocat de nenumărate transporturi militare.

Am ajuns într-un târziu acasă într-o sanie procurată pe drum; zăpada era într-atât de adâncă, încât cei doi bieți bidivii abia au reușit să urce dealul.

Bubuitul tunurilor se auzea la intervale regulate de dincolo de munți, ca un ecou sinistru al gândurilor mele singuratice. Îndoite sub enorma povară a zăpezii, crengile copacilor îmi atingeau creștetul când treceam pe sub ele.

Neschimbat sub mantia de iarnă, castelul Regelui Carol părea că doarme liniștit. Indiferent la bătăliile ce se purtau în valea apropiată, era acolo de parcă aștepta senin întoarcerea celor a căror mândrie fusese…

Împietrită de durerea pe care o purtam cu mine pretutindeni, mă simțeam ca un strigoi ce-și vizitează locurile obsedante ale copilăriei. Totul părea la fel de familiar, doar eu mă schimbasem atât de tare! Când,

ajungând la intrare, nimeni nu mi-a deschis ușa, am avut impresia că eram într-un coșmar unde bubuitul tunului transmitea un mesaj cumplit, pe care nu-l puteam înțelege decât pe jumătate. Servitorii speriați, care abia m-au recunoscut, căci nu se așteptau să mă vadă stând ca un drumeț rătăcit, în fața propriei mele uși, m-au lăsat până la urmă înăuntru, descuind cu degetele tremurânde.

Casa era aceeași ca întotdeauna, nimic nu fusese schimbat, doar o liniște cumplită se așternuse peste ceea ce fusese plin de veselie odinioară. Pentru ce venisem? Ce sperasem oare să găsesc? La ce bun să mă întorc într-un loc care în scurtă vreme urma să fie predat inamicului, la o casă prea plină de amintirea a ceea ce fusese odinioară?

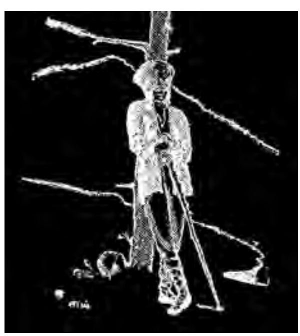
Am străbătut ca o străină coridoarele, urmărită de ecoul propriilor pași; m-am uitat în camere, am privit afară prin ferestre, am deschis fiecare ușă… tăcere pretutindeni, tăcere, dar nu delăsare. În încăperea care îmi era cea mai dragă m-am oprit o clipă, apăsându-mi inima cu amândouă mâinile. Mi se părea că auzeam un glăscior de copil pe care îl iubisem odinioară și piciorușe lipăind pe coridor, piciorușe ce se îndreptau spre mine! Și dintr-odată era iarăși vară, zăpada de afară se transformase în flori nenumărate, iar sub fereastra mea micuțul se juca cu o nevinovată voioșie. Purta pe cap o podoabă înaltă de pene, într-o mână avea o secure de război în miniatură; închipuindu-și că e un fioros indian Piele-Roșie, se năpustea strigând agitat să atace coliba în care mă aflam sub copaci.

Iarăși și iarăși se năpustea spre mine, cu ochii strălucitori și cu un zâmbet plin de mândrie copilărească pe buzele trandafirii: „Mircea vine la Mama… vine la Mama…“

Scena părea atât de vie, încât a fost nevoie să mă frec la ochi ca să-mi dau seama că totul aparținea trecutului! Ceva ce niciodată, niciodată, nu se va mai întâmpla… orice se poate repeta… orice… doar morții nu se mai întorc! Iar, de dincolo de munți, tunurile mă amenințau, mă amenințau cu glasul lor…

Am fugit pe scări în jos, am ieșit afară, departe, departe! Mai bine în preajma răniților și a muribunzilor decât într-o casă locuită de stafii! Departe, departe! Departe de piciorușele delicate, al căror lipăit îl auzeam, ce călcau peste rana deschisă din inima mea, departe de zâmbetul strălucitor de copil dezvăluind dințișorii albi ca de zăpadă; departe, departe, spre cei aflați în suferință; locul meu nu mai era aici… toate acestea aparțineau trecutului, vremurilor de pace și de bucurie… acum era război. E război!

Iar, de dincolo de munți, bubuitul tunurilor continua să mă amenințe, iar glasul lor era glasul Destinului…

VII

DUPĂ CE AM VORBIT DESPRE SINAIA ȘI CASTELUL Peleș, locuri pe care Regele Carol le-a iubit, unde a trăit, a construit și a muncit, simt acum nevoia să mă îndrept spre locul frumos și liniștit pe care l-a ales pentru odihna sa de veci; locul unde doarme, alături de cea care ce i-a fost tovarășă pe drumul lung al vieții.

Ca toți cei care i-au urmat, Regele Carol iubea profund vechile monumente ale acestei țări. Încă de la începuturile domniei sale, el a descoperit marile comori de artă și s-a preocupat să le restaureze, să le ocrotească, salvându-le astfel de la distrugere.

Fiind un mare călăreț în tinerețe, străbătea distanțe nesfârșite călare, ceea ce, în acele vremuri, când șosele nu prea existau, reprezenta adeseori singurul mijloc de a ajunge în locuri depărtate. Alteori folosea trăsuri trase de opt sau zece cai mărunței dar viguroși, dintr-o rasă locală, ca să străbată văi și dealuri multe ceasuri în șir.

De nenumărate ori mi-a povestit întâmplări din aceste călătorii, când vizitase colțurile cele mai îndepărtate ale țării. Ochii îi străluceau, descrierile erau pline de viață, un zâmbet îi lumina seriozitatea obișnuită a

chipului, într-atât de dragă îi era amintirea acelor zile de călătorii și descoperiri în țara pe care învățase să o iubească.

Mi-a povestit despre primiri pitorești în mânăstiri îndepărtate de la munte, unde maicile sau călugării îl primeau în dangătul bucuros al clopotelor; când era condus înăuntru în biserici, pășind pe scoarțe viu colorate, țesute de mâinile lor; unde cântări nesfârșite erau psalmodiate în onoarea lui, în timp ce țăranii din satele învecinate se strângeau de pretutindeni ca să-i ofere flori și să-i sărute mâna când trecea.

Îmi descria cum pâlcuri de țărani călărind niște căluți robuști îi ieșeau în întâmpinare, fluturând steaguri. Galopând pe lângă trăsură și scoțând strigăte voioase, îl umpleau de praf, iar vizitiul își biciuia de zor bidiviii, încercând să-i depășească pe urmăritori. Își amintea cum traversase râuri ce n-aveau punți, trecând prin vad, și cum se hurducase pe niște drumeaguri ce erau mai degrabă șleauri; îi erau dragi aceste amintiri și vorbea despre ele ca despre bucurii ce aparțineau trecutului fără întoarcere.

Când, mai târziu, am vizitat și eu multe din aceste locuri, aflate departe de orice drum, îmi veneau în minte cuvintele lui și îmi imaginam acele scene pe care le îndrăgise în vremurile tinereții.

Cu cât înaintez în viață, cu atât prețuiesc mai mult emoțiile și senzațiile care merg drept la suflet, și înțeleg totodată mai profund ceea ce alții trebuie să fi simțit. Cum iubesc atât de mult această țară, îmi dau seama cu recunoștință cum el, înaintașul nostru, ne-a arătat tuturor calea.

Fără îndoială, fiecare epocă are gusturile ei; poți să admiri și să apreciezi munca cuiva fără să fii întru totul de acord cu metodele folosite pentru a o împlini. În zilele noastre, de pildă, preferăm să păstrăm vechile monumente decât să le reconstruim piatră cu piatră, cum s-a făcut cu bisericuța cea fără de pereche de la Curtea de Argeș, reconstruită în incomparabila ei perfecțiune de André Lecomte[1].

Cum iubesc cu pasiune tot ceea ce este vechi, sunt de părere că reconstruirea unei clădiri roase de vreme, oricât de desăvârșit ar fi făcută, cu răbdare și știință, nu poate înlocui farmecul lucrurilor lustruite de veacuri.

Patina timpului are ceva ce nici o îmbunătățire modernă nu poate egala; armonizarea liniilor și a culorilor, rotunjirea unghiurilor, îmblânzirea tonurilor prea crude, pe care doar timpul le poate produce.

O clădire care a stat în picioare decenii fără număr devine una cu locul pe care a fost așezată; ea pare să fie una cu mișcările naturii însăși, să se fi ridicat din pământ fără nici un ajutor din partea omului, să fi prins rădăcini aidoma arborilor și plantelor ce o înconjoară, adaptându-și silueta și fiecare nuanță la climă și la spațiu.

Am încercat de multe ori să îmi explic de ce o clădire veche, chiar în ruină, mulțumește ochiul pe deplin, și am ajuns la concluzia că este vorba tocmai

---

1. André Lecomte du Noüy (1844–1914), arhitect francez, controversat restaurator al bisericii episcopale de la Curtea de Argeș, membru corespondent al Academiei Române (*n. tr.*).

de armonizarea clădirii cu natura și de acea inimitabilă îndulcire a liniilor și unghiurilor. Există prea multe unghiuri la clădirile noi. Iată de ce o biserică restaurată, chiar impecabil, nu mă mulțumește niciodată pe deplin, și rămân cu o nostalgie adâncă după vechile ziduri, așa cum erau ele înainte de a fi refăcute și îmbunătățite.

Tendința noastră actuală este să modificăm o clădire veche pe cât de puțin posibil, să păstrăm cu sfințenie fiecare piatră sau cărămidă veche. Încercăm să împiedicăm zidurile vechi să se prăbușească, să protejăm frescele originale de mucegai și de igrasie, dar preferăm să păstrăm patina vremii, să nu ștergem lucrarea prafului așternut de veacuri, care, cu o artă inimitabilă, atenuează ceea ce a fost odinioară strident sau mult mai puțin armonios.

Dar André Lecomte aparținea unei alte școli. El a studiat cu o răbdare nesfârșită documentele vremii, a chibzuit apoi adânc, fiind un profund cunoscător al istoriei arhitecturii, al formei și gustului; apoi, foarte convins de ce avea de făcut, s-a apucat să dărâme tot ce era vechi și să ridice din nou totul fără cusur, dar fără să păstreze nimic din construcția originală!

Nici cei mai aprigi adversari ai lui Lecomte n-au putut spune că nu și-ar fi stăpânit domeniul. Nu a existat nici o linie, nici un ornament, nici un detaliu care să nu fi fost studiat temeinic și gândit cu egală seriozitate; au fost folosite materiale autentice dintre cele mai prețioase, fiecare părticică din interior și din exterior a fost finisată cu multă iscusință, dar peste tot vechiul a fost înlocuit cu noul!

Nu am văzut cum arăta înainte de a fi restaurată biserica de la Curtea de Argeș. Se pare că în jurul ei era o veche mânăstire, din care nu a rămas nici urmă. Acum biserica se înalță într-o perfecțiune solitară, un giuvaier oriental în alb, albastru și auriu pe un fundal de dealuri întunecate. Ea este neîndoielnic o construcție de o mare și ciudată frumusețe, dar știu mulți care îi regretă forma din trecut.

Regele Carol și Regina Elisabeta iubeau acest monument sacru mai mult decât oricare altul din toată țara; ei vorbeau despre el întotdeauna ca despre locul unde doreau să-și doarmă somnul de veci.

Acum ei se odihnesc acolo unul lângă altul, acești doi tovarăși, acești doi oameni atât de muncitori, acești precursori care au cunoscut multe din furtunile și vicisitudinile vieții. Despre ei putem spune pe bună dreptate cuvintele Scripturii: „Zilele vieții noastre sunt de trei ori două zeci și zece; iar dacă unii oameni sunt atât de tari încât să atingă de patru ori douăzeci de ani, atunci puterea lor este doar caznă și necaz și curând trece și ne-am dus."

Bătrânul Rege Carol a fost înmormântat primul în sanctuarul pe care l-a iubit atâta. În biserică nu a fost săpată nici o criptă, ci sicriul a fost pur și simplu așezat sub plăcile de marmură ale pardoselii, aproape de aceia care fuseseră ctitorii bisericii în secolul al XVI-lea: Neagoe Basarab și soția lui, Milița.

Pentru mormântul Regelui Carol a fost comandată o piatră, în stilul acelor antice lespezi care marchează locul prinților care au murit demult. Modelul era

gata, dar din cauza marelui război care făcea ravagii în toate țările, marmura din care trebuia să fie fasonată nu a putut fi obținută, astfel încât doar florile arată locul unde se odihnește marele Rege.

Din păcate, acum doar jerbele dușmanului îi acoperă mormântul, deoarece Curtea de Argeș, ca multe alte comori, a căzut în mâinile sale.

M-am întrebat de multe ori ce vor fi simțit cei doi ce se odihneau în mormintele lor, când tropăitul oștilor le tulbura tăcerea, al oștilor acelora ce odinioară le fuseseră frați, iar acum au venit să le nimicească munca!

Să sperăm că somnul lor era adânc, iar liniștea lor veșnică, astfel încât vacarmul bătăliilor purtate în apropierea iubitei lor biserici nu le putea tulbura odihna.

Dumnezeu în mila Sa le-a îngăduit să închidă ochii înainte de a vedea aceste zile întunecate, i-a cruțat de conflictul pe care vârsta lor nu le-ar mai fi îngăduit să îl îndure.

Au închis ochii la timp, lăsându-i pe cei mai tineri și mai puternici să înfrunte furtuna ce le-ar fi zdrobit inimile.

De multe ori mulțumesc Providenței că i-a îngăduit lui Carmen Sylva să se alăture soțului ei înainte de ceasul fatidic. Ea credea atât de profund în forța de nezdruncinat a poporului din care se trăgea, în dreptul său divin de a stăpâni lumea, încât lovitura ar fi fost cu mult prea crudă!

I s-a mai îngăduit să trăiască încă un an frumos, să îi ajute cu generozitate pe sărmani, așa cum făcuse întotdeauna cu bucurie. Înconjurată de cei care i-au

venerat nobilii ani ai senectuții și căldura inimii sale generoase, aceasta a fost încununarea unei vieți îndelungate, de muncă și abnegație. O mare personalitate demnă și generoasă, ea a rămas în amintirea celor care au vizitat-o în locul unde a ales să se retragă, lângă mormântul soțului ei.

A fost o femeie care a iubit și a urât cu pasiune, plină de entuziasm ca o novice într-ale vieții, capabilă de multă muncă; a fost și un gânditor profund, având în același timp uneori naivitatea unui copil. Fire impresionabilă, de un idealism înflăcărat, i se întâmpla adesea să nu vadă nici lucruri și nici oameni la adevărata lor valoare și prin urmare să cadă pradă acelora ce știau cum să-i exploateze prea marea generozitate.

Trăia pentru alții. Mâna ei era mereu gata să dăruiască, urechea pregătită să asculte, iar ochiul gata să lăcrimeze la necazul altora.

Avea ceva din vijeliile naturii, entuziasmele ei erau la fel de furtunoase ca disperările; trecând de la o emoție la alta, îi trăgea după ea pe cei din jur, aprinzându-le imaginația, tulburându-le judecata.

Eram tentată să o compar cu un fluviu măreț, ale cărui ape trebuiau zăgăzuite, o imensă forță prea puțin stăpânită, risipind prin urmare mult din ceea ce ar fi putut fi întrebuințat mai cu folos. Spiritul ei era prea fantastic, prea înalt pentru lumea aceasta prozaică. De multe ori își irosea eforturile pentru oameni care nu le meritau, risipindu-și cuvintele pentru alții care nici nu le apreciau și nici măcar nu puteau să le înțeleagă.

Parcă o văd, drapată în negru, așa cum era în ultimul an al vieții, o figură impunătoare, plină de demnitate, care avea ceva demodat și aproape legendar; nu părea defel să aparțină lumii de azi, a mașinilor și a materialismului. Deși era mai liniștită de la moartea bătrânului Rege, încă mai pășea dintr-un colț în altul al camerei ei, cu mersul unui animal ținut în cușcă, așa cum obișnuise toată viața. Simțeai că, deși era în vârstă, tristă, obosită și aproape oarbă, era încă un izvor de viață în ea care aparținea lucrurilor eterne, un izvor de tinerețe pe care nici supărările, nici anii nu reușiseră să-l secătuiască.

Legată pe viață de un tovarăș auster și sever totodată, fusese nevoită neîncetat să-și controleze impetuozitatea, să-și schimbe ideile și gusturile potrivit idealurilor aceluia lângă care trăia. Atât Regele, cât și Regina erau foarte muncitori, dar el avea răbdare, metodă și premeditare, în timp ce Carmen Sylva era toată impetuozitate și entuziasm, gata să se arunce într-un nou angajament fără nici cel mai mic răgaz de gândire.

Atunci când, după o viață întreagă de abnegație, și-a pierdut călăuza și stăpânul, ajunsese la capăt de drum, iar forța și sănătatea ei erau distruse; obișnuită fiind cu lanțurile, nu se mai bucura de libertatea ce îi fusese atâta vreme refuzată.

Cu o modestie impresionantă, s-a îndreptat atunci către cei tineri, care îi luaseră locul în bătăliile vieții. Am fost recunoscători că i-a fost dăruit acel an să fie printre noi, ca să-i putem arăta dragostea și grija

noastră, înconjurând-o în ultimele zile cu tot ceea ce îi aducea bucurie sau îi făcea plăcere.

Iubea biserica unde dorea să fie înmormântată lângă Regele Carol. În fiecare dimineață se ducea la mormântul lui, în timp ce preoții oficiau liturghia. Ca o siluetă sculptată în marmură neagră, ședea într-o strană încăpătoare lângă mormântul împodobit cu flori, cu ochii ei aproape lipsiți de vedere larg deschiși, fără să mai vadă nimic în jurul ei, ci urmărind scene din lunga ei viață pe pământ; liniștită acum, cu mâinile împreunate, își aștepta sfârșitul… Fiind profund credincioasă, privea moartea ca pe o zi a eliberării.

Palatul episcopal, unde dorise să locuiască, îi devenise foarte drag. Plantase trandafiri și începuse să se gândească la binefacerile pe care le va înfăptui pentru locuitorii de acolo. Cum nu i se îngăduise niciodată să aibă propriile planuri, era ca un copil care găsește deodată o ușă deschisă și pășește afară în soarele care îl orbește.

Îi urmăream ideile cu duioșie. Strânși în jurul ei de sufletul ei generos, îi ascultam visurile, căci, așa bătrână și obosită cum era, încă se mai gândea la minunățiile pe care le va face. Ținându-ne sub vraja glasului ei, rămas atât de tânăr, ne făcea să-i urmărim viziunile poetice în timp ce construia castele în văzduh, unul deasupra celuilalt, mai sus și mai frumos; nimic nu era cu neputință, nimic prea vast! Spiritul ei era cu adevărat uimitor, purtând-o dincolo de orice supărare, într-o lume unde nu existau nici piedici, nici limite și nici frontiere. O existență îndelungată plină de

dezamăgiri și deziluzii nu o învățase să se îndoiască de propriile ei puteri și nici de inimile semenilor ei.

Parcă o văd așezată lângă foc, și în fața ei pe bătrânul stareț al locului, amândoi instalați în scaune cu spătare înalte, două figuri impunătoare, în negru. În jurul ei erau risipite cărți și toți cei care veneau să o vadă trebuiau să facă câte ceva – nu îngăduia deloc inactivitatea. Sau o mai văd în nopțile cu lună, așezată în cerdac, privind la biserica ce părea ca o umbră, argintată de razele mistice ale lunii. Unindu-și mâinile ca pentru rugăciune, dădea glas extazului, rostind de multe ori aceleași cuvinte, îndemnându-ne să ne alăturăm stării ei fermecate. Inima ei veșnic tânără parcă înflorea, anii nu mai contau, cuvintele îi zburau ușor de pe buze într-un șuvoi nesfârșit de rapsodii poetice, iar apoi, ca de obicei, începea să-și ridice castelele în văzduh, iar prăbușirea lor nu o descuraja să înceapă din nou același lucru.

Ca și cum ar fi fost atrase de glasu-i de poetă, razele lunii parcă se alungeau până când ajungeau în locul unde stătea așezată ținându-și auditoriul sub vraja imaginației; luna îi netezea vălurile, îi săruta mâna, odihnindu-se ca o binecuvântare în părul ei alb ca neaua, făcând să strălucească iarăși de fiorul tinereții privirile ei încețoșate.

Parcă o văd stând în prag așteptând să sosim. Ospitalitatea ei nu cunoștea limite, iar când te primea te făcea să crezi că nici un alt oaspete nu era mai dorit ca tine.

Deschizându-și brațele cu un gest larg și pasionat, te cuprindea în îmbrățișarea ei; astfel ți-o puteai ima-

gina pe Mama Gea strângându-și copiii la piept. Era ceva în înfățișarea ei care o făcea să pară veșnic însetată; înlăuntrul ei ardea o flacără pe care nici unul dintre talazurile vieții nu putuse s-o stingă.

Așa o văd pe marea femeie care a fost prima voastră Regină. V-a iubit mult, chiar dacă au fost ceasuri când părea despărțită de voi prin alte gânduri și alte vise. Inima ei era mare și furtunoasă, acum se odihnește în pace.

Lung i-a fost drumul; tragedia pare să-i fi urmărit pașii. „Caracterul înseamnă Destinul"; ei nu-i plăceau lucrurile pașnice și liniștite. Se vedea pe sine ca cineva care suferă; prin urmare, atrăgând suferința către ea, de multe ori transforma în durere ceea ce ar fi putut să fie bucurie.

Acum doarme sub povara florilor pe care mâini inamice i le-au așezat pe mormânt. Sunt culcați unul lângă celălalt, bătrânul Rege și bătrâna Regină, tăcuți, iar jerbele dușmanilor stau pe mormintele lor.

Ne vom întoarce oare într-o bună zi să le încheiem lucrarea, să îngenunchem din nou la mormintele lor?

Cine știe…

VIII

ATÂTEA AMINTIRI MĂ COPLEȘESC, ATÂTEA PRIVELIȘTI, încât mi-e greu să știu la care să mă opresc.

Țară iubită! Te văd în toată frumusețea ta și fiecare imagine îmi e la fel de dragă; oriunde mi se îndreaptă ochii văd locuri pe care le-am iubit, locuri pe care aș dori să le aduc în amintirea celor care, la fel ca mine, sunt izgoniți din preajma lor pentru o vreme.

Îți văd câmpiile, codrii, munții, dealurile și văile. Îți văd drumeagurile nesfârșite, cu șiruri domoale de căruțe ce înaintează răbdător, până se pierd în zare. Îți văd luncile fermecate ale râurilor sau ale pâraielor, văd iarba verde de sub sălcii, unde vin vitele să se adape. Văd țiganii cu straniile lor chipuri, așezându-și sălașul în amurg, și fumul vetrelor cum suie în rotocoale albăstrii spre cerul aprins de soarele ce apune.

Văd aburul ușor al colbului plutind în liniștea serilor de vară pe ogoare, ca o ceață întinsă ce se ridică din vreo lagună îndepărtată. Văd vechile cruci de piatră de pe marginea drumului, străjuind neclintite câte un loc, semănând uneori cu bătrânii pustnici ce nu mai au de-a face cu vreun muritor.

Văd țăranii cum se întorc de pe ogoare la asfințit, cu cămășile albe pătate de sudoare, și copilașii cu

hăinuțe colorate alergând cu pași mărunți pe lângă ei, în timp ce soarele aprinde cerul cu flăcări minunate înainte să se cufunde în zare. Aud lătratul neîntrerupt al câinilor ce își răspund cu îndărătnicie până târziu în noapte. Prin ușile deschise ale caselor văd focul din cămine lucind roșiatic, ca în povești. Îi văd și pe țărani șezând roată în jurul flăcărilor, ca niște umbre odihnindu-se după o zi de muncă.

În nări parcă îmi suie mireasma puternică a codrului, ca atunci când goneam la galop în umbra lui; mai văd pe jos măzărichea viorie smălțuind luminișurile toropite. Mai aud fâlfâitul aripilor de păsări printre crengi, stârnite de prezența mea neașteptată; simt liniștea învăluitoare a serii când cei care trudesc se întorc osteniți acasă.

Cel mai mult îmi place să mă gândesc la ogoare în timpul verii, când belșugul e copleșitor, când marea de grâne coapte, aurii, se întinde nesfârșit sub soare, ca răspuns și răsplată a muncii încheiate. Dar codrii îmi sunt cei mai dragi primăvara, când frunzele copacilor sunt străvezii, precum vitraliile, când viorelele și floarea-Paștelui acoperă pământul cu mii de steluțe, ori toamna, când culorile lor sunt mai minunate ca visul de poet.

Imaginile se desfășoară în fața ochilor pe măsură ce scriu. Tânjesc să mă opresc la fiecare dintre ele, șir nesfârșit de tablouri pe care aș dori să le pot zugrăvi, dar trebuie să aleg doar câteva, fără să mai alerg fără țintă de-a lungul unui râu, lângă o vale sau la țărmul mării.

Marea! Am vorbit de câmpii, de dealuri și de munți; mă voi odihni acum puțin la țărmul mării!

Cum m-am născut pe o insulă, marea exercită asupra mea o atracție pe care nimic nu o poate egala. Îi iubesc fiecare înfățișare și fiecare capriciu al ei mi-e cunoscut. Am străbătut marea la bordul ambarcațiunilor cu pânze, am călătorit și cu vaporul, am înotat în valurile ei. Iubesc vuietul ei etern și zgomotul făcut de valuri când se sparg la țărm.

Micul și viteazul port Constanța a fost cândva bucuria și mândria noastră; din mulțimea de supărări, una dintre cele mai amare a fost pierderea sa. Era singurul nostru contact cu nesfârșitul apelor, pe care toate țările tânjesc să-l aibă. O țară fără ieșire la mare e o țară care trăiește doar pe jumătate! Constanța nu era prea mare și nici foarte întinsă în comparație cu alte orașe portuare, dar pentru noi era importantă; îi urmăream prin urmare dezvoltarea cu mândrie și interes. Îi cunoșteam navele, ofițerii, marinarii; știam sunetul fiecărui semnal, semnificația fiecărui pavilion; îi cercetaserăm fiecare colțișor ascuns, ieșiserăm de aici în larg pe vreme liniștită sau pe furtună.

Era bucuria noastră să privim navele care intrau în port și pe cele ce ieșeau în larg; voiam întotdeauna să vedem ce pavilion arborează.

Bătrâna Regină Elisabeta împărtășea dragostea ce-o purtam Constanței. I se construise un mic pavilion sub nivelul falezei, chiar pe estacadă, unde în anii ei târzii petrecea multe zile de tihnă binemeritată.

Mă întreb dacă mai există căsuța cea drăguță, în care am locuit și eu. Valurile se spărgeau la temelia

ei, pescărușii se roteau ca niște nori alburii deasupra acoperișului, soarele se reflecta orbitor în ferestre, iar în zile de furtună vântul se răsucea vuind în jurul ei.

Înveșmântată în alb, bătrâna Regină putea fi adeseori văzută pe terasă, odihnindu-se într-un scaun confortabil, scrutând, cu privirile ei obosite, zarea nesfârșită, aidoma nostalgiei ce îi umplea sufletul neostoit. Vaierul mării îi însoțea gândurile, iar ambarcațiunile cu pânze ce pluteau în larg păreau iluzii ce o părăseau una câte una.

În timpul nopții se ridica adeseori din pat ca să salute navele ce părăseau portul sau să le întâmpine pe cele ce se pregăteau să intre. Marinarii îi știau bine silueta albă ca neaua, iar Constanța era mândră de dragostea pe care i-o purta.

Plăcându-mi o viață mai activă, nu stăteam să privesc marea dintr-un singur loc. Pe nesfârșitele întinderi de plajă de la Mamaia, porneam în galop luându-mă la întrecere cu vântul, adeseori forțându-mi calul nărăvaș să intre în apă, până când talazurile se izbeau de mine ca de o stâncă singuratică. Furia lor era pentru mine o desfătare, dar uneori spuma veșnic învolburată, în mijlocul căreia stăteam, mă amețea. Înspăimântat, calul începea să necheze și încerca să scape, în timp ce stoluri întregi de pescăruși albi se roteau țipând în jurul capetelor noastre.

În zilele liniștite, apa era de un albastru profund, ca de gențiană, o vastă suprafață azurie în care se reflectau razele soarelui, spărgându-se în grămăjoare strălucitoare de diamante.

Plaja de la Mamaia e atât de lungă, încât nu i-am atins niciodată limitele; ea se întinde ca un drum argintiu, fără sfârșit. Am văzut multe căruțe îndreptându-se spre mine pe plaja aceea, conduse de oameni aparținând numeroaselor seminții ce trăiesc în Dobrogea. Turci cu turbane colorate și chipurile pasive, răbdătoare, ruși cu bărbi roșcate și ochi albaștri, care înviorează peisajul cu cămășile lor stacojii, români cu ochii negri ce-și aduc mărfurile să le vândă la oraș. Căruțele înaintau cu greu prin nisip, cu câte o roată în apă, iar culorile țipătoare ale straielor localnicilor se reflectau în șiruri lungi în apa mării.

Dobrogea e o regiune cu întinderi vaste. Drumurile ei sunt atât de nesfârșite, încât caii joacă aici în mod firesc un rol important; prin urmare, în această parte a țării poți întâlni niște cai splendizi. Puternici, robuști și ageri, ei sunt atât de bine țesălați, încât soarele se oglindește pe trupurile lor. Cu ochiul meu de cunoscător, puteam să le admir silueta zveltă, pulpele puternice, picioarele subțiri și curate. Priviri cunoscătoare, de apreciere, pentru calul meu pursânge pe care galopam, veneau și din partea celorlalți călăreți, care-și întorceau întotdeauna capetele, urmărindu-l plini de admirație. Am schimbat astfel multe zâmbete de firească simpatie cu acești trecători necunoscuți.

De multe ori am întâlnit șiruri lungi de căruțe ce duceau cârduri de turcoaice în veșmintele lor închise la culoare, descoperindu-și pentru o clipă fețele ca să se uite după femeia necunoscută ce călărea un cal nemaivăzut. Ca un stol de păsări ciudate, albastre, negre

și cenușii, erau îngrămădite una într-alta în căruțele lor. Soarele privea în jos către acest tablou, gravându-mi în memorie ciudățenia lor multicoloră, în timp ce marea scotea geamătul ei neîncetat, luând cu asalt țărmul, în strădania-i fără de sfârșit de a scăpa dintre hotare.

Pârjolite de arșiță, bătute de vânturi, golașe și fără de sfârșit, câmpiile Dobrogei sunt pline de un farmec melancolic pentru aceia care le cunosc cu adevărat. Ne plăcea tuturor ciudățenia lor și hoinăream prin multe cotloane neștiute, descoperind cătune ciudate, cu case din chirpici și minaretele subțiri ale moscheilor ațintite spre cer, precum săgețile. Din cauza varietății lor, locuitorii Dobrogei trezesc întotdeauna interesul. Nu știi niciodată ce chipuri noi vei întâlni și nici peste ce așezări ciudate poți să dai.

Am ajuns astfel în sate îndepărtate, unde niște secte rusești necunoscute ridicaseră mânăstiri singuratice, în care bărbații vârstnici ai comunității slujeau ca preoți. Mi-au oferit pâine și sare; pâinile lor erau cafenii, acre la gust și împodobite cu niște desene neobișnuite. M-au dus la icoanele lor pictate în culori vii, ca să sărut chipurile sfinților celor mai venerați. Am rămas, din cătunele acestea uitate de lume, cu o impresie ciudată – o impresie de praf și de salcâmi în floare, de dangăt de clopote și mulțimi pestrițe, cu chipuri extrem de diverse. Un amestec de colibe de chirpici și bisericuțe pitite la umbră, de căsuțe sărăcăcioase văruite în alb, de câini gălăgioși și cai de sub copitele cărora se ridicau nori de praf!

Aceste sate sunt străbătute în general de drumuri late, cenușii, uscate și pline de crăpături și gropi; casele

se întind de ambele părți, printre pâlcuri de salcâmi, singurul copac ce prinde rădăcini în ținuturi atât de aride. Când înfloresc salcâmii, aerul este o minunăție îmbălsămată; învinși de greutatea florilor, copacii se apleacă sub șuvoaiele lor albe.

Nutresc o mare simpatie pentru turcii tăcuți pe care-i întâlnești în multe părți ale Dobrogei. Ei te primesc ducându-și mâna întâi la inimă și apoi la frunte; te privesc apoi cu o bunăvoință calmă, lipsită de orice curiozitate sau mirare. Îi găsești așezați în prag și nu par să aibă ceva de făcut niciodată. Prietenoși, simpatici și pitorești, aș regreta cu siguranță să-i văd dispărând.

La o distanță respectabilă, femeile lor stau în șir, pe vine, ca niște ciori de-a lungul unui zid, privind de la distanță scene la care nu îndrăznesc să ia parte, dar dacă te apropii de ele, te întâmpină cu o bucurie gălăgioasă, înconjurându-te cu exclamații pe cât de guturale, pe atât de neînțeles pentru o ureche europeană. Copiii însă te întâmpină pretutindeni, te urmăresc oriunde te îndrepți. Fetele mai ales sunt fermecător de grațioase în șalvarii lor largi de bumbac, cu multele lor codițe strâns împletite, cu părul, sprâncenele și unghiile vopsite cu roșu.

În aceste ținuturi satele sunt rare și departe unele de celelalte; drumurile sunt probabil cele mai lungi dintre toate drumurile României; de la o înălțime foarte mică le poți vedea unduindu-se la nesfârșit ca un șarpe uriaș, fără cap și coadă. Uneori sunt mărginite de pământuri arate, dar adeseori înaintează printre

pustiuri aride, pline de ciulini, uscate și bolovănoase. Cu toate acestea, în anumite perioade ale anului, flora Dobrogei este variată și este o bucurie pentru ochi.

*

ÎN PEREGRINĂRILE MELE PE ACESTE DRUMURI nesfârșite, mi s-a întâmplat de câteva ori să pătrund în acele teritorii care deveniseră ale noastre de puțin timp; două locuri îmi rămân în minte ca fiind nemaipomenit de atrăgătoare și pline de farmec.

Unul este orășelul Balcic, iar celălalt îngusta peninsulă Caliacra, o limbă singuratică de pământ ce înaintează în mare.

Balcicul este un oraș mititel și pitoresc, care aproape că se rostogolește în mare. Așezate în mici pâlcuri dezordonate, căsuțele sale turcești o iau în jos pe râpă, ca și cum ar luneca treptat, ademenite de apa de sub ele.

O stradă abruptă duce la un port miniatural, iar pe ambele părți faleze din piatră cenușie, cu forme ciudat de rotunde, alcătuiesc un golf deasupra căruia se întinde mica așezare, într-o pașnică izolare.

Am fost acolo doar o dată, dar am păstrat o amintire vie a aspectului său pitoresc, a localnicilor de seminții diferite, ce se îmbulzeau în jurul meu, a fermecătoarelor sale căsuțe cocoțate, care păreau să se agațe cu dificultate de povârnișurile înguste și abrupte.

Am ajuns la Caliacra pe înserat, când soarele se cufunda într-o parte a orizontului în mare, iar de partea cealaltă răsărea luna, o seceră subțire, reflectându-și paloarea eternă peste valuri.

Acolo uscatul coboară în pereți abrupți, ca niște faleze, acestea fiind însă de lut, nu de piatră. Culoarea lor e roșiatică, iar în lumina slabă a apusului păreau că lucesc cu un soi de foc lăuntric, ce le dăruia o frumusețe de neuitat.

Solul este pietros; printre bolovani cresc flori necunoscute, acoperind spațiile goale dintre ei cu viață și culoare. O cărăruie traversează această lume de piatră ducând către un far înfipt cu o demnitate singuratică, privind la vasta întindere a mării. Ceva mai jos, într-o mică scobitură a unei stânci, greu de ajuns, a fost înmormântat un sfânt. O candelă singuratică arde tot timpul lângă mormântul sfântului, prin grija acelorași mâini care aprind la căderea întunericului lumina farului pentru cei aflați noaptea pe mare.

Locul, ceasul, singurătatea, toate laolaltă m-au impresionat puternic. Am visat că voi ridica o culă, sus pe creasta cea mai îndepărtată a țărmului, acolo unde e doar o limbă îngustă, spălată pe ambele laturi de mare.

Am avut viziunea siluetei ei albe ca neaua ridicându-se pe fondul veșnic schimbător al cerului și al mării, imaginea apusurilor și răsăriturilor de soare care vor fi cu totul ale mele în acel loc, precum și cea a nopților când valurile vor părea o taină argintie sub strălucirea rece a lunii. M-am imaginat privind în jos de pe o galerie cu coloane la miile de pescăruși rotindu-se în jurul zidurilor, un abur de aripi albe în cerul de safir, sau noaptea, ca niște năluci, venind și îndepărtându-se într-un zbor fără de sfârșit, umplând bezna cu țipetele lor stranii și pline de tristețe, amestecate cu vuietul vântului!

Pentru o clipă, stând sprijinită de o stâncă și cu fața îndreptată spre neliniștea fără sfârșit a mării, am trăit această iluzie, știind foarte bine că nu era decât un vis, din acelea avute într-o seară când frumusețea ți s-a strecurat în suflet…

*

UN ALT LOC ÎNCĂRCAT DE POEZIE ÎN CONSTANȚA este insula lui Ovidiu. Legenda spune că poetul exilat, care cunoscuse toate onorurile la curtea împăratului Augustus, a venit să-și cânte suferința pe această insulă uitată de Dumnezeu, unde creșteau doar sălcii și care nu era nimic altceva decât un petic de pământ pierdut în mijlocul unui vast lac, despărțit de mare printr-o îngustă fâșie de pământ.

E greu de imaginat un loc mai trist și mai singuratic ca acesta; sălciile înalte, care au prins rădăcini aici, sunt singura sa podoabă, iar unica frumusețe e priveliștea nestingherită asupra mării.

Am adus-o pe Carmen Sylva în acest loc unde visase alt poet, în vremuri de demult, la gloria apusă și la ambiții prefăcute în scrum. Cu siguranță, nicăieri altundeva n-ar fi putut să cugete cu mai multă amărăciune asupra vremelniciei favorurilor de la curte și a vanității speranțelor omenești; cu adevărat, în acest loc exilul era absolut și complet.

Regina cu părul alb ca neaua cutreiera cărările pe care pășise la rându-i marele poet, încercând să-și închipuie cum vor fi fost gândurile cuiva care, de la înălțimea faimei sale, se trezise brutal fără nimic – onoruri,

privilegii și iubire. Imaginația ei, care se aprindea cu repeziciune, reconstruia deja trecutul, iar ochii i s-au umplut de lacrimi, trăind parcă tristețea cuiva pe care Destinul l-a lovit atât de crud.

O imensă roată de lemn, năpădită acum de plante cățărătoare, folosită odinioară pentru irigații, iar acum stând să putrezească, te întâmpină în mijlocul insulei, mărind și mai mult extraordinarul sentiment de abandon al locului. Roata era fără îndoială de dată mai recentă, dar aspectul ei părăsit, parcă plin de reproș, dădea impresia că aparținuse unor vremi când insula, ce azi stă tristă și uitată sub dispoziția schimbătoare a cerului, fusese chiar casa poetului exilat.

Uneori aici vin pescari, traversând lacul plin de sălcii, strecurându-se printre ele cu bărcile lor negre, și aprind câte un foc pe mal; altfel, spiritul lui Ovidiu poate bântui printre sălciile umbroase, netulburat de glasuri omenești.

*

ÎN VREMEA LUI OVIDIU, CONSTANȚA PURTA NUMELE de Tomis și era un oraș important, aflat în strânsă legătură cu așezările de pe țărmurile Asiei Minor. Mai târziu, a devenit reședință episcopală, iar Ioan de Tomis a fost un cunoscut scriitor latin la începuturile Evului Mediu.

Actualul nume al orașului, Constanța, sau Constantiniana, vine de la Constantin, împăratul Imperiului Roman de Răsărit, care l-a întemeiat din nou în seco-

lul al V-lea, iar în secolul următor încă mai era cunoscut ca un centru important al provinciilor din Scythia Minor, sub Iustinian. Mai târziu, e doar sporadic menționat de genovezi ca port pe hărțile lor maritime.

Ținuturile din zona Constanței, sau Kustendje, cum e numită de către turci, sunt bogate în ruine, dintre care unele au fost cercetate de curând.

Una dintre cele mai importante este constituită din ruinele unui oraș, cu numele poetic de Istros, descoperite recent, între Constanța și gurile Dunării.

Istros trebuie să fi fost odinioară un port important la malul mării; de curând au fost aduse la lumină cheiuri impunătoare din marmură, dar acum el e despărțitd e mare printr-o întindere lată de pământ.

Puțin câte puțin, oamenii de știință au reușit să scoată la lumina zilei interesante fundații antice, ale unor ziduri solide, temple și băi, o întreagă lume de civilizație antică, spre bucuria celor care au pasiunea cercetării trecutului.

Am vizitat Istros într-o zi toridă de toamnă, după o lungă călătorie cu mașina; am ajuns la o vastă fâșie de pământ, tivită departe, în zare, de dantela fină a mării. Era un sol nisipos, presărat cu băltoace pe alocuri, plat, plin de tristețe, năpădit de o plantă roșie, ciudată, ce îl acoperă ici-colo cu pete mari și sângerii. Un loc plin de o poezie melancolică; singuratic, arid, expus fără cruțare soarelui și vântului, nici o casă, nici un copac cât vezi cu ochii, doar dune de nisip rostogolindu-se spre mare.

Pe o arșiță înăbușitoare m-am cățărat pe ruine călăuzită de entuziastul savant[1] care conducea săpăturile arheologice de acolo.

Nu sunt o mare cunoscătoare de antichități, informația mea științifică nu e profundă, dar imaginația vie pe care o posed mă ajută să reconstitui trecutul, iar atunci când țin în mână o cupă spartă sau un vas, folosite de oameni cu mii de ani în urmă, mă străduiesc să îmi imaginez cine le-a făcut, ale cui au fost, cine a băut din ele, minunându-mă neîncetat de felul în care obiectele neînsuflețite au supraviețuit veacuri întregi acelora care le-au modelat.

Istros! Cumva, numele poartă în el răsunetul anticei splendori; are o tonalitate ce impresionează în mod deosebit auzul. Parcă văd corăbii mărețe plutind pe marea albastră către cetate, la ceasul când soarele apune, corăbii cu siluete și culori diverse, ca niște păsări fantastice într-un zbor lin spre cuiburile lor. Nu pot ști ce comori aduceau ele în port, dar îmi place să visez că, în umbra aspră a pânzelor, pe punte erau adăpostite grămezi de grâne aurii și portocale, că oameni cu chipuri oacheșe aduceau din Orient prețioase mătăsuri în culori strălucitoare, în care își înveșmântau trupurile frumoase soțiile și fiicele neguțătorilor bogați. Ce repede au devenit trecut toate acestea! Îmi place să-mi imaginez forfota de pe străzile micului orășel prosper,

---

1. Vasile Pârvan (1882–1927) istoric și arheolog, membru al Academiei Române; a condus primele săpături arheologice la cetatea Histria (*n. tr.*).

culorile, freamătul și gălăgia, agitația voioasă când apărea o corabie în zare, cum alergau cu toții către chei, gălăgia, țipetele, râsetele, vorbele grele, poruncile, copiii desculți, cu ochii mari, umblând peste tot ca niște gură-cască. Îmi place să mă gândesc la marinarii ce-și cântau cântecele lor ciudate noaptea, când se odihneau după o zi de muncă.

Doar o închipuire de artist! Nimic nu știu despre Istros, i-am văzut doar ruinele, câteva ziduri impunătoare îngropate sub pământ, coloane prăbușite ale unui templu sau ale unei biserici de odinioară, fundațiile unor băi romane, câteva blocuri solide de marmură ce au fost probabil cheiuri; ulcioare de lut pe care le-am ținut în mână, cioburi de sticlă strânse chiar de mine de pe jos, care îmi străluceau în palmă, irizate, minunate și fragile ca niște aripi de fluturi fărâmate…

*

UNUL DINTRE MONUMENTELE CELE MAI CUNOSCUTE, pe care l-am găsit nu departe de Constanța, este Adam-Clissi, sau „Biserica lui Adam“, ori „a Omului“; un imens monument de marmură, fără o valoare artistică deosebită, dar având dimensiuni uriașe, ridicat pentru a sărbători cucerirea Daciei de către Traian. Lespezile sale de piatră sculptate, așa cum e cazul acestei categorii de monumente, reprezintă figuri de luptători; sunt figurile dacilor și ale sarmaților care luptă eroic. Este o enormă construcție rotundă, încununată de o uriașă armură și de un coif, destul de stângaci executată, dar îndeajuns de interesantă pentru a stârni

discuții aprinse referitoare la semnificația ei și la perioada în care a fost executată. Profesorul german Furtwängler[1] era de părere că acest monument datează din secolul al IV-lea, ridicat pentru a celebra o victorie împotriva goților. Această teorie s-a dovedit mai târziu a fi incorectă.

În umbra acestui impresionant monument s-a dezvoltat un oraș; vestigiile sale încă pot fi văzute, și de asemenea fundațiile unei bazilici de mari dimensiuni, ce trebuie să fi fost cândva, mai târziu, o clădire impresionantă.

Cum nu am fost la Adamclisi, nu pot să descriu altfel decât sumar un loc pe care nu l-am văzut cu ochii mei și mă grăbesc să trec la un alt loc de pe țărmul mării, unde săpăturile recente au scos la lumină alte monumente, toate aparținând acelorași vremuri străvechi: orășelul Mangalia.

Astăzi nu e decât o neînsemnată localitate lăsată în paragină, însă în vechime Mangalia a fost un port la mare. Mai puțin înfloritor ca Istros, avea totuși o anume importanță și era cunoscut sub numele de Kallatis.

Și aici au fost scoase la lumina zile ruine interesante; vestigiile unor temple sau ale unor biserici, ale unor case bogate odinioară. Au mai apărut delicate urne și ulcioare folosite pentru apă și, de asemenea, chiupuri enorme de lut, foarte voluminoase, în care se ținea

---

1. Adolf Furtwängler (1853–1907) celebru arheolog german (*n. tr.*).

probabil ulei. S-au descoperit până și mici figurine de teracotă, asemănătoare statuetelor de Tanagra, deși mai puțin grațioase și nu la fel de artistic lucrate.

Un muzeu mic și modest, situat la malul mării, găzduiește cele mai prețioase dintre descoperiri. E doar un început; nu se poate face totul dintr-odată! Realizezi însă că acest ciudat ținut al Dobrogei mai ascunde multe comori ce vor fi scoase cândva la lumină. Oare mâinile noastre o vor face? Rămâne de văzut!

Mangalia este o așezare cât se poate de dobrogeană; o îngrămădeală de căsuțe scunde, de piatră, cu acoperișul din olane, care se risipesc pe un teren accidentat până pe malul mării, plat și interminabil, străjuit dinspre uscat de niște lacuri întinse. Aceste lacuri sunt alimentate de izvoare sulfuroase și lângă unul dintre ele au fost înjghebate niște băi destul de rustice, deoarece apele au calități curative remarcabile.

Am vâslit ore în șir pe acest lac. Se răsucește și se întoarce, se îngustează și se lățește, are atât de multe forme, încât la început ești tentat să crezi că e un șirag de mai multe lacuri, dar nu se sfârșește niciodată; barca poate să lunece pe el la nesfârșit, fără să fie nevoită a se opri.

Aride și golașe sunt malurile acestui lac, ce-ți amintesc de o parabolă din Vechiul Testament. Ți-l poți cu ușurință închipui pe „fiul rătăcitor", ce își păzește turma sub un cer necruțător de fierbinte.

Ici și colo câțiva smochini cu coroana scundă se răsucesc dintre pietroaie, smochini ce niciodată nu pot crește mai mult din pricina vântului ce suflă neîncetat,

ci rămân aplecați deasupra solului, de parcă ar căuta îngrijorați, cu ramurile lor ca niște șerpi, un sprijin printre bolovanii ce stau aproape să se rostogolească. O lume întreagă de taine singuratice, pierdută și uitată de Dumnezeu, ce evocă imagini ale pustietăților ce înconjoară Marea Moartă.

Aproape de malul mării se ridică o veche moară de vânt, cenușie, din lemn, a cărei siluetă secundă se profilează singuratică și răbdătoare spre cer. În zilele liniștite pare doar o cutie din lemn, mucegăită, fără viață și fără vreun rost, dar îndată ce vântul începe să bată palele sale se înviorează numaidecât; parcă ar fi o uriașă și decolorată pălărie de floarea-soarelui, rotindu-se și zguduindu-se fără odihnă, căci în aceste ținuturi de la malul mării aripile morilor de vânt nu sunt făcute din scânduri solide, ci sunt compuse din nenumărate pânze mici, ce dau întregii construcții un aer plin de viață și energie. E ceva aproape fantastic la aceste pale imense, mobile, cu pânzele umflate de vânt; sunt atât de mari, încât morișca propriu-zisă aproape că dispare cu totul și nu mai vezi nimic altceva decât această fabuloasă floare rotundă rotindu-se de parcă ea ar dori să se miște întruna – și se mișcă din propria ei voință! Iată cum uneori, prin însăși simplitatea lor, uneltele simple ale omului devin o bucurie pentru ochii celor care știu să privească. E ușor să treci pe lângă ele și să nu le vezi, însă darul binecuvântat al zeilor e să-ți dea ochii cu ajutorul cărora frumusețile vremelnice să poată pătrunde drept în suflet.

O MOARĂ DE VÂNT VECHE ȘI CENUȘIE

Am văzut odată plaja din Mangalia la apus. Eram cu fața spre mare, lumea parcă șoptea în liniștea înserării, dar marea mi se năpustea spre picioare, în veșnica, nestăpânita ei neliniște. În spatele meu, soarele se cufunda în zare, ultimele lui raze luminând valurile ce se spărgeau lovindu-se de țărm cu o strălucire de miracol. Talazurile erau întunecate, dar fiecare era încununat cu o creastă de spumă auriu-portocalie, sub sărutul soarelui de asfințit.

O minunată priveliște de strălucire trecătoare pe acea plajă scundă și îndepărtată, ce a durat doar câteva clipe pline de splendoare, cufundându-se apoi din nou în umbră și devenind deja o amintire, dar în același timp o nouă imagine adăugată celorlalte pe care sufletul meu de artist nu le va uita niciodată.

S-a lăsat apoi amurgul și totul a devenit cenușiu; noaptea s-a înstăpânit, măturând din calea ei toate culorile. Moara, ca un monstru ciudat, a rămas singuratică pe mal, cu palele ei nemișcate, odihnindu-se, un obiect ca o umbră, fără viață, care aștepta să-i vină din nou rândul să muncească.

Astfel îmi revin minte diferitele imagini ale litoralului nostru pierdut; ele sunt prea multe ca să pot vorbi despre toate.

Uneori era doar o senzație trecătoare creată de lumină sau de umbră, alteori o neașteptată străfulgerare de frumusețe, descoperită printre bolovani sau ștearsă cu repeziciune de norii de praf. Ori, poate, doar un mănunchi de măzăriche viorie în vreo poiană, sau un ciulin fantastic, cu câteva tulpini pline de țepi, o siluetă

zveltă profilată pe imensitatea cerului, altădată un cimitir turcesc părăsit, ce ajunsese doar un câmp singuratic presărat cu pietre de forme neregulate, stând una lângă cealaltă ca niște santinele obosite pe care nu mai vine nimeni să le schimbe.

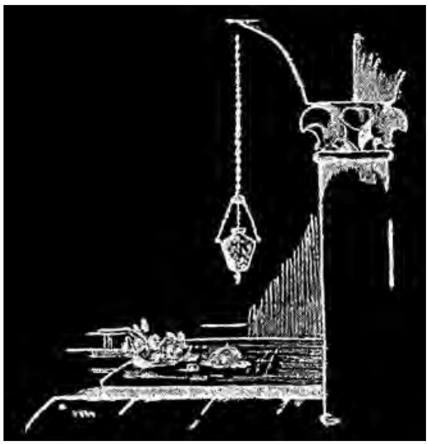
Alteori putea fi un apus glorios, ce aprindea tot cerul cu o flacără însângerată, sau o furtună ce se ridica pe mare, încrețind apele, biciuind talazurile până când crestele lor înspumate se înnegreau, sau liniștea de după o furtună, când toată lumea era cenușie, iar marea și pământul păreau istovite, odihnindu-se ca după încheierea unei bătălii.

Ca într-un vis depărtat îmi amintesc o noapte cu lună. Ziua fusese agitată, avusesem o supărare cu totul neașteptată, și, ca și cum ar fi vrut să-mi arate că mă înțelege, marea era și ea neliniștită, se zbătea și palpita ca o uriașă inimă sfâșiată de durere. De sus, din splendoarea ei argintie, luna privea netulburată la neliniștea mea și la vuietul valurilor.

Am simțit dintr-odată dorința de a ieși pe acea imensă masă de apă vălurită, să mă sui într-o barcă și să ajung departe, în larg, gonind pe cărarea de argint pe care luna o însemna pe crestele talazurilor.

A fost într-adevăr fantastic acel galop pe creasta valurilor, bărcuța mea cățărându-se pe fiecare talaz și aruncându-se apoi în adâncitura dintre ape ca și cum n-ar fi avut de gând să mai iasă vreodată – o coajă de nucă peste adâncul hulei. Nici o lumină, nici o limită, nici o direcție, nici un hotar; sub mine și în jurul meu, geamătul apelor răsucite, înspumate, opace, irizate și

amenințătoare; deasupra capului, imensitatea cerului, îndepărtat, palid și netulburat, o cupolă cenușiu deschis cu luna atârnând în centrul ei ca o fantastică lampă… și bărcuța ce înainta cu repeziciune – alunecând călăuzită de lumina ei… Astfel iubeam eu marea!

IX

DACĂ ÎNCĂ NU V-AM PLICTISIT CU PEREGRINĂRILE mele de la munte la câmpie, de la deal la mare, v-aș invita pentru scurtă vreme la malurile Dunării, mărețul și nobilul fluviu, una din mândriile țării noastre.

Apele sale sunt mai puțin albastre decât spune cântecul; ele se îndreaptă spre vărsare maiestuos și lent, purtând cu ele numeroase nave, care trec prin dreptul multor sate și orașe.

Am navigat în lungul Dunării, pe toată porțiunea care aparține țării noastre, de la Porțile de Fier până la acea întindere plată și stranie, unde sunt situate gurile fluviului. Un ținut presărat cu lacuri și mlaștini, cu bălți nenumărate, cu păpurișuri și canale, cu sălcii venerabile, un ținut ce te face uneori să te gândești că așa trebuie să fi arătat lumea înainte ca apele să se fi despărțit de pământ; tocmai datorită acestei irezistibile atracții pe care o simt întotdeauna pentru locuri sălbatice, singuratice și vaste, m-am gândit acum să le descriu.

Nu am în minte o hartă precisă a acestei țesături de ape, dar, după obiceiul meu, le văd pe toate în imagini.

Văd, în străfulgerări de-o clipă, locuri ce îți bucură privirea, întinderi nesfârșite de ape, jocuri de lumini și umbre. Văd silueta unui copac profilându-se singuratic în ceață ca un duh rătăcit, sau o imensă turmă de bivoli de apă înaintând unul în urma celuilalt pe o fâșie îngustă de pământ, oglindindu-și în apă trupurile voluminoase; sau mai văd un cal alb rătăcind, cu silueta sclipind sidefie în soare; în sfârșit, văd multe smârcuri presărate cu nuferi ce-și deschid stelele albe precum neaua ca să privească spre cer.

Navigam pe Dunăre la bordul iahtului nostru, depășind numeroase locuri mai înfloritoare, ca să ne oprim acolo unde lumea era atât de liniștită, încât aveai senzația că ai ajuns la capătul ei.

Când îmi vin în minte locurile acestea, mă copleșește un simțământ de bucurie visătoare, și pentru o clipă las de-o parte orice gând de bătălie și de vrajbă, faptul că și aici tunurile au făcut ravagii, că aceste locuri, împreună cu multe altele, nu mai sunt ale noastre, ca să hoinăresc, măcar cu gândul, în lungul canalelor cenușiu-verzui mărginite de sălciile de un verde-argintiu.

Aceasta e de fapt lumea sălciilor, ele sunt stăpâne aici și se găsesc cu miile; cum iubesc solul umed, ele cresc în locuri unde nici un alt copac nu poate prinde rădăcini. În lunile în care uscatul este inundat, cum s-ar zice, până la genunchi, abia dacă mai vezi o mică parte din trunchiurile lor.

Am vâslit ceasuri întregi prin aceste canale mărginite de sălcii, pe sub umbra tremurândă a frunzișului,

ce se deschid în lacuri atât de vaste, încât te fac să crezi că ai ajuns la mare.

Pretutindeni vezi numai sălcii, sălcii, paznici venerabili, străjuind aceste ape singuratice, santinele tăcute ale anotimpurilor trecătoare, dârele cenușii de pe trunchiurile lor marcând creșterea și descreșterea revărsării apelor. Având tot felul de forme, strâmbe și bătrâne, ele par să-și răsucească brațele noduroase într-un soi de disperare încremenită peste apele ce curg neîntrerupt pe la poalele lor. Se pleacă peste ape în felurite atitudini, ca și cum și-ar căuta imaginea oglindită în unda veșnic tulburată. Unele au coroanele vaste ca stejarii, adăpostind numeroase cuiburi, altele stau culcate precum uriașii adormiți; unele trunchiuri căzute, cu forme ciudate și neliniștitoare, seamănă cu niște monștri antediluvieni, ascunși în nămol. Atunci când briza suflă prin frunzișul lor, devin argintii ca un nor de toamnă, dar la apus se prefac într-o oaste de năluci coborâtă să vegheze locuri în care s-a înstăpânit tăcerea.

Aici este și lumea viețuitoarelor înaripate; păsări de toate neamurile se cuibăresc în aceste smârcuri. Când cresc apele, poți să vâslești în umbra pădurilor inundate, care în anumite anotimpuri sunt însuflețite de păsări ce își construiesc cuiburile; rațe sălbatice și cormorani, stârci cenușii, albi și galbeni, egrete cu pene prețioase, vulturi solemni și tăcuți, precum și felurite păsări de pradă. Pelicanii ciudați cu mișcări domoale cuibăresc și ei aici în smârcuri, laolaltă cu lebede sălbatice,

ce străbat în stoluri cerul pe-nserat, ca în poveștile lui Andersen.

Ieșind încet de pe canalele fără sfârșit și ajungând sub umbra mistică a acestor păduri inundate, am tulburat adesea pacea coloniilor de înaripate. Primul foc de pușcă al vreunui vânător ridică păsări cu miile din cuiburile lor, umplând aerul cu zbaterea aripilor și cu țipătul lor neliniștit. Atmosfera se învolburează toată de bietele creaturi înspăimântate, ce zboară în vârtejuri de colo-colo; o lume a tăcerii pângărită dintr-odată de apropierea omului.

Reveneam adesea în aceste locuri, al căror farmec e atât de diferit de orice altceva. Uneori pretextul era sportul, iar vânătoarea era excelentă, aici existând atâtea specii, dar cel mai adesea veneam doar să ne bucurăm de atâta liniște și frumusețe.

Canalele tivite cu sălcii, așa cum am amintit deja, duceau către lacuri vaste, parțial năpădite de păpuriș și nuferi, făcându-te să crezi că ești la mare, din cauza imensității lor.

Razelm e cel mai mare dintre aceste lacuri; când suflă un anume vânt, lacul e atât de agitat încât bărcile mici se tem să îi înfrunte valurile. În toate aceste ape, pescarii au parte de o pradă bogată. În unele locuri, statul a organizat pescării cu rezultate excelente; în plus, ca hrană pentru o populație săracă, peștele e fără egal.

Cei mai mulți dintre pescari sunt lipoveni, adică ruși dintr-o sectă aparte. Niște uriași pașnici, cu părul blond, tipul lor rămâne neschimbat. Pot fi recunoscuți

cu ușurință oriunde, cu ochii lor albaștri, bărbile de culoarea mierii și bluzele stacojii ce pot fi văzute pretutindeni, țopăind ca niște maci uriași în bărcile lor plate, negre.

Îmi amintesc o primire deosebit de pitorească de care am avut parte în unul dintre aceste locuri de vis ale Dunării.

Iahtul nostru ajunsese seara în niște ape liniștite, întinse cât luciul unui lac. Soarele cobora spre asfințit, iar zarea era tivită cu o linie albăstrie de dealuri; o moschee albă ca neaua, cu minaretul ei subțire îndreptat spre cer, se vedea în zare, un fel de nălucă de clădire, enigmatică și misterioasă, ca o rugăciune în liniștea serii.

Localnicii ieșiseră cu miile să ne întâmpine. Fluviul parcă prinsese viață de atâtea bărci! Cum țăranii se înveșmântaseră în culorile cele mai vii, apa semăna cu o grădină de flori minunate, toate îndreptându-se către același loc.

Văzduhul zumzăia de glasuri, se fluturau năframe; se auzeau urale și zgomote și era o gălăgie generală. Bărcile erau împodobite vesel cu flori, dar unele căzuseră în apă și erau purtate de curent, tăcut precum un hoț.

Iahtul nostru s-a oprit; micul escadron de bărci s-a îndreptat spre noi, plin ochi cu bărbați, femei și copii de diferite neamuri, dar în special de lipoveni, ale căror femei poartă straie din pânzeturile cele mai colorate care s-au țesut vreodată la vreun război.

Deasupra acestei scene multicolore de bun venit și de voioșie, aurul intens al apusului de soare își răspândea

splendoarea, luminând totul în jur cu o strălucire de o intensitate aproape nefirească.

Deodată, din toată această îmbulzeală gălăgioasă și colorată s-a desprins o luntre, cu o făptură stranie stând în picioare la proră. O siluetă înaltă, într-un anteriu întunecat, a unui bărbat ce purta o cruce în mână, un bărbat ale cărui plete străluceau ca un metal lustruit în lumina tot mai blândă a asfințitului. Un personaj uluitor, ce părea desprins dintr-o legendă sau din Viețile Sfinților!

Luneca pe apă, îndreptându-se spre noi, în luntrea lui neagră și turtită; lumina părea să-l scoată în evidență și să se odihnească mângâietor pe chipul lui; se apropia tot mai mult, ținând în sus crucea ce îi sclipea în mână aidoma unui talisman fermecat.

Acest ciudat personaj a urcat pe punte; vorbea o limbă pe care nu o înțelegeam, dar ne-a întins crucea s-o sărutăm, binecuvântându-ne între timp blând pe rusește. Crucea nu mai semăna cu un talisman fermecat, dar, văzute chiar de aproape, pletele bărbatului erau minunate; îi lunecau în valuri pe umeri, bogate și de un auriu intens – niciodată până în clipa aceea și nici de atunci nu mi-a fost dat să văd un păr atât de strălucitor. Oriunde se îndrepta, era urmat de doi țărani îmbrăcați cu cămăși roșii, ce cântau cântece bisericești, iar glasurile lor profunde și răsunătoare se înălțau solemn spre ceruri. Unul scutura o cădelniță, iar celălalt ținea apăsată pe piept o Biblie cu ferecături de argint.

Soarele se cufunda treptat, iar umbrele acestor trei oaspeți stranii se lungeau întunecate pe punte. De

ambele părți ale fluviului, ca niște uriașe santinele, sălciile de un verde-cenușiu stăteau de strajă.

*

DE PE IAHTUL NOSTRU FĂCEAM INCURSIUNI ÎN această lume de canale și lacuri; de aici port cu mine imagini pe care nu le voi putea uita niciodată.

Pe sub copaci, unde umbra era cea mai deasă și unde misterul stăruia ca o prezență nevăzută, dar simțită, creșteau flori înalte și ciudate, de culoarea soarelui.

Ele țâșneau din adâncuri întunecate, stele de aur tinzând către lumina ce se strecura cu parcimonie printre crengi. O lume vrăjită, o lume a tăcerii, unde frumusețea domnea necontestată, într-o pace aproape nefirească.

Nesfârșite erau aceste crânguri de sălcii pe suprafața apelor; ambarcațiunea noastră plutea ceasuri întregi în umbra lor ce părea nesfârșită; cântecul păsărilor ne însoțea, amestecat cu muzica șoptitoare a frunzelor, iar pretutindeni, în apă, florile galbene, cu tulpini înalte țâșneau în snopi, pline de lumină, ținându-și rădăcinile ascunse adânc în mâl.

Apoi, barca noastră pătrundea deodată într-unul din lacurile întinse, dintr-o umbră deasă la lumina atât de orbitoare, încât aproape că te dureau ochii, înaintând pe vaste suprafețe de apă întretăiate ici și colo de limbi înguste de pământ, unde prinseseră rădăcini arbori uriași. Acești copaci îi adăposteau pe majestuoșii vulturi cu aripi castanii, care tronau pe crengile cele mai de sus, stăpâni tăcuți ai văzduhului și ai întinderilor.

Acești singuratici monarhi ai cerului mă fascinau mai mult decât orice; puteam să-i privesc ceasuri la rând, severitatea lor măreață parcă vrăjindu-mă.

Era ceva în zborul lor, ceva în felul în care își desfășurau vastele aripi, îngăduind aerului să-i poarte fără să facă vreun efort sau vreo mișcare, lucru care mi se părea desăvârșita personificare a grației, forței și majestății, luate împreună – era atât de tăcut, de ușor, atât de extraordinar de puternic.

Îmi amintesc că am văzut o pereche de astfel de monarhi înaripați, al căror cuib atârna ca o umbră adâncă între crengile cele mai de sus ale unui copac gigantic. Copacul stătea să moară: nu mai avea frunziș, era un schelet albicios ce-și întindea brațele fantastice către albastrul cerului, în timp ce imaginea lui reflectată în apă părea un al doilea copac crescând cu susul în jos. Împrejur numai apă, nimic altceva decât apă; fâșia de pământ pe care crescuse copacul cel bătrân era atât de îngustă, încât de departe era de-a dreptul invizibilă.

Tulburată de apropierea noastră neașteptată, perechea înaripată se înălțase din cuib și dădea roată de departe copacului uriaș, dar fără grabă sau fără să arate că s-ar teme. Mișcările celor două păsări erau pe deplin majestuoase; în același timp, ele aveau ceva lin și catifelat, ceva de un calm desăvârșit, ce aparținea văzduhului înalt și etern sau zărilor unde teama nu are nici un sens, iar timpul nu contează.

Pe măsură ce luntrea mea se depărta, vedeam cum cele două mărețe păsări s-au instalat la capătul cel

mai îndepărtat al unei crengi uscate, iar calmul lor a redevenit dintr-odată calmul statuilor – două figuri heraldice, simboluri ale maiestății, turnate în bronz. Tronau perfect nemișcate, privind neclintit în zare, cu capetele în aceeași direcție – mărețe creaturi solitare, mândre, tăcute, atente, pustnici regali ai sălbăticiei.

Pe alte limbi înguste de pământ, crutate de apele revărsate, am văzut cirezi de vite cenușii, care păreau că umblă pe luciul apei, una după alta, urmate pretutindeni de imaginea lor oglindită ce se mișca odată cu ele, ca o cireadă-fantomă, la picioarele lor. Nefiind obișnuite cu prezența omului, își ridicau capetele și ne priveau trecând, în timp ce soarele scotea scântei din coarnele lor enorme, larg desfăcute.

Am văzut și insule verzi, unde creșteau sălcii, despărțite de fâșii de iarbă luxuriantă, unde își mânau turmele ciobani uscățivi și zdrențăroși, înfășurați în sarici lungi ce îi făceau să semene cu animalele pe care le păzeau; oameni pe jumătate sălbăticiți, ai căror ochi păreau să nu mai vadă altceva decât distanțele pe care le contemplau, mereu aceleași, morocănoși, taciturni, fără să le pese de arșiță sau de ger.

Stăteau nemișcați ca niște statui, sprijinindu-și brațele în câte un toiag înalt și priveau fără mirare sau vreun interes la străinii ce invadaseră o singurătate unde doar ei erau stăpânii.

Cât de ursuzi erau ciobanii aceștia cu pielea tăbăcită, cu plete lățoase ce le ieșeau de sub pălăriile de pâslă, abia catadicsind să răspundă când le vorbeai; păreau să fi pierdut atât dorința, cât și capacitatea de a vorbi.

Oile erau mai blânde decât păstorii lor; se întâmpla adeseori ca, încrezătoare în bunele mele intenții, să-mi mănânce iarbă din mână, pe când acei oameni ai ținuturilor sălbatice se uitau posaci, ursuzi și încruntați, fără să-și schimbe vreodată atitudinea, nemișcați de parcă prinseseră rădăcini.

Noaptea ciobanii se strângeau roată în jurul unui foc uriaș. Le vedeam de departe siluetele trecând ca niște umbre prin dreptul flăcărilor. Frânturi de melodii triste, pline de nostalgie, pluteau pe ape până pe puntea pe care mă aflam, strecurându-mi în suflet un dor neliniștit după o viață mai simplă și mai liberă; de pretutindeni suia glasul fericit al privighetorilor, plin de iubire, tot mai sus, tot mai duios, până când aerul răsuna de cântul lor.

Noaptea își ținea răsuflarea ca să asculte, iar stelele tremurau în înălțimile lor de neatins, minunându-se de strania undă de dor ce sună în toate melodiile bătrânului nostru pământ.

O altă bucurie pentru mine erau nuferii ce creșteau cu miile pe suprafața acelor lacuri uitate de lume. Flori de basm, imaculate, albe și pline de mister își deschideau stelele cu miile, într-o eternă adorație a soarelui. În zilele mohorâte rămâneau închise, supărate, refuzând să-și dezvăluie frumusețea norilor ce le ascundeau lumina după care tânjeau. Noaptea erau invizibile chiar pe lună plină. Soarele fiind marea lor iubire, nu își dăruiau frumusețea altui astru, ascunzându-și cu străşnicie petalele ca neaua sub o teacă verde, ce le făcea una cu frunzele imense pe care pluteau.

Întâlneam pretutindeni acești nuferi, în grădini fermecate pe care doar natura le gândise; tivite cu stuf, tăcute și tainice, locuri ale unei desăvârșiri de vis, erau ale mele doar pentru o clipă și apoi treceam mai departe, păstrând în suflet neînchipuite imagini de frumusețe și pace, netulburate de zgomotul și de amestecul omului.

*

UNEORI PĂRĂSEAM IAHTUL PENTRU A FACE LUNGI călătorii cu mașina, străbătând sate necunoscute, cu nume care mi se păreau atrăgătoare datorită sonorității lor neobișnuite, turcești: Anadolkioi, Casapkioi, Jofuljar, Caramurat, Bairam-Dede și așa mai departe – ca să ajungem la mânăstiri îndepărtate, unde își duceau traiul departe de lume călugărițe sau călugări.

Chiar în aceste ținuturi altfel pustii, cei câțiva slujitori ai Domnului reușeau să aleagă locuri unde părea să se adune întreaga frumusețe a ținutului, transformând aceste mici lăcașuri de rugăciune în insule de verdeață și umbră.

Sunt greu de descris bucuria și agitația pe care le stârneam când ajungeam pe neașteptate la una dintre aceste mânăstiri.

Ca niște păsări întunecate, călugărițele răsăreau de peste tot, venind în goană din căsuțele lor mici, se trăgeau clopotele, se pregăteau buchete de flori și, într-o atmosferă de încântare generală, eram conduși imediat, cu multă agitație și pompă, în biserică, unde se aprindeau lumânări de spermanțet și se pornea în cinstea noastră zumzetul unor litanii nesfârșite, melodii

monotone și nazale, intonate prin cotloane întunecate chiar de călugărițe.

Îmi amintesc o primire la o mânăstire ce purta ciudatul nume de Cilic-Dere, unde își duceau traiul laolaltă călugărițe romànce și rusoaice. Un loc îndepărtat, unde am ajuns după o lungă călătorie cu mașina pe niște drumuri șerpuite și prăfoase, ce străbăteau multe sate și treceau pe lângă lacuri și locuri mlăștinoase – un loc umbrit, adăpostit în cotul unui deal.

La începutul primăverii, inundațiile distruseseră o bună parte din avutul cuvioaselor femei și am fost conduși, însoțiți de larma și tânguirile lor triste, la locul dezastrului, unde colibele lor scunde ajunseseră niște mormane de moloz.

În jurul lor încă mai înfloreau mici grădini semețe, care încercau să ascundă sub culorile lor jalnicele ruine.

Maicile își frângeau mâinile cu jale, explicând amănunțit nenorocirea abătută asupra lor, dar bucuria prezenței noastre era pentru ele un balsam; din când în când, plângerile lor erau întrerupte de cuvinte ce le exprimau bucuria. Această vizită neașteptată era aproape o compensație pentru calamitățile ce le loviseră!

Am fost conduși solemn într-o biserică mare și nouă zidită din piatră, care se înălța într-un soi de măreție singuratică. O construcție greoaie, ridicată pe coasta golașă a unui deal și proiectată astfel încât sub biserica de sus să fie o a doua biserică, având oarecum forma unei cripte, dar mai mare și mai înaltă. Nu-mi amintesc exact de ce s-a investit atâta într-o biserică situată într-un loc așa de izolat. După părerea mea,

această construcție impunătoare era destul de lipsită de farmec, era prea nouă și avea aerul unui intrus ce încă nu fusese acceptat de cei din jur. Maicile erau mândre de dimensiunile ei impunătoare, deși se plângeau că lipsa fondurilor le împiedica să termine interiorul.

Mă simțeam mult mai apropiată de bisericuța în care fusesem condusă la început – o capelă de lemn cu o siluetă primitivă, alungită și scundă, cu acoperiș și cupole greoaie, zugrăvită într-un verde viu, după model rusesc. Icoane pictate în niște culori izbitor de intense împodobeau interiorul; ele fuseseră realizate chiar de călugărițe, ce deschiseseră o școală în incinta mânăstirii, unde întrucâtva era mai mult zel decât bun-gust.

Trebuie să mărturisesc că acest sfânt lăcaș nu era prea frumos, dar reușea să fie oarecum plăcut datorită strădaniilor, cam barbare, de înfrumusețare. O armată prezentabilă de sfinți erau aici la ei acasă; cei venerați în mod special erau împodobiți vesel cu flori și perdeluțe de dantelă sau ciucuri lungi de fir, purtați de mirese peste văl și oferite apoi în dar sfântului celui mai iubit, de obicei Fecioarei Maria.

Din cotloanele lor întunecate, aceste chipuri zugrăvite mă urmăreau cu privirile lor neclintite. Maicile se mișcau în tăcere, ca niște umbre negre, aprinzând lumânări lungi și subțiri de spermanțet dinaintea sfintelor altare, în timp ce alte călugărițe își murmurau litaniile fără sfârșit.

Maica stareță era o doamnă venerabilă; era rusoaică și vorbea bine limba noastră, dar îndulcind-o cu străine intonații slave. Comanacul ei semăna cu cel purtat de maicile noastre, dar avea o formă mai plăcută; din el cădea până la pământ un văl lung, negru. Înaltă și uscățivă, se mișca cu demnitate, înclinându-se adânc atunci când vorbea cu noi și făcându-și semnul crucii de câte ori ne pronunța numele.

La capătul unei grădini cu flori de toamnă viu colorate, ne-a condus la căsuța ei, proaspăt zugrăvită în alb, unde un apartament solemn și amenajat fără gust aștepta sosirea oaspeților ce nu apăreau prea des. Aici, cu plecăciuni ce semănau aproape cu niște mătănii, câteva maici ce lunecau tăcute ne-au servit tradiționala dulceață cu apă rece, urmată de cafele aburinde în ceșcuțe mici, dar când am declarat că trebuia să plecăm au urmat exclamații de regret, ospitalierele femei încercând din răsputeri să ne rețină. Ni s-au oferit flori – trandafiri, ochiul-boului, dalii și busuioc mirositor –, ștergare brodate delicat, dar în culori fără gust; ni s-au oferit și covoare țesute chiar de maici. Darul cel mai de preț a fost o icoană zugrăvită cu grijă, Sfânta Fecioară pe un fundal auriu, cu o mantie albastră ca marea într-o zi cu soare; în ochii ei foarte mari parcă citeai suferința de a fi expusă la criticile pământenilor.

Încărcați cu daruri, ni s-a îngăduit într-un târziu să plecăm, însoțiți de multe binecuvântări, toate maicile stând înșiruite ca să-și ia rămas-bun. Ne-am întors la iahtul nostru de pe Dunăre pe același drum lung, plin de colb.

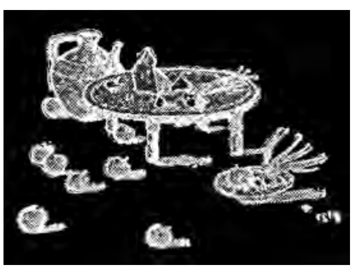
Pe unde treceam, țăranii își împodobiseră porțile și ușile de la intrare, căruțele, punțile, luntrile și chiar stâlpii de telegraf cu enorme buchete de gălbenele portocalii ca soarele, ce atrăgeau privirea de departe.

Nu am văzut niciodată o decorare rustică absolut perfectă, în modul cel mai natural; țăranii își dăduseră toată silința, fără să-și dea seama că ce făcuseră era desăvârșit. Uneori ne opreau mașina ca să arunce înspre noi buchete viu colorate, mirosind a flori de grădină. La un moment dat mi s-a împins în mână un mănunchi uriaș de floarea-soarelui, un soi foarte special, cu frunze multe și capetele înfoiate ca niște uriașe crizanteme cultivate pentru un târg de flori; discuri mari de lumină, pe care le-am ținut culcate pe genunchi tot drumul până acasă.

Soarele apunea; pentru mine era momentul cel mai drag. Când am ajuns la iaht, apa era roșie ca un lac de sânge…

Iahtul ne-a purtat apoi departe către asfințit, plutind pe lângă malurile tivite cu sălcii argintii. Apa clipocea în jurul nostru, iar de pe ambele maluri glasurile privighetorilor ne acompaniau înaintarea în noapte și beznă, tăcere și pace… .

Aceasta era Dunărea pe care o iubeam.

X

DUPĂ CE V-AM CĂLĂUZIT SPRE ACEA ÎNDEPĂRTATĂ mânăstire dobrogeană, imaginea altei mânăstiri îmi apare irezistibil în fața ochilor, o mânăstire de o frumusețe fără seamăn, așezată în cu totul altă parte a țării.

Am descris, în altă carte, multe dintre aceste sfinte lăcașuri de rugăciune; nu aș vrea acum să vă obosesc urechile cu repetiții, dar un dor de nestăpânit mă duce către văile din Vâlcea; din toate locurile frumoase ale țării mele, aceasta este cea mai dragă sufletului meu de artist.

Tabloul pe care îl voi zugrăvi este unul dintre cele mai frumoase și stranii din câte am văzut până acum și mă tem că nu îmi voi găsi cuvintele potrivite pentru a-i reda pe deplin farmecul.

În aceste ținuturi deluroase ale Vâlcei, omul și natura au lucrat împreună cu o rară unitate. Aceste locuri pașnice sunt atât de departe de căile ferate și alte vârtejuri ale vieții moderne, încât prozaicele îmbunătățiri nu au pătruns aici ca să-i distrugă frumusețea; farmecul lor a rămas neatins, păstrând prin urmare ceva din vremurile de altădată.

Bisericile, prezente pretutindeni în aceste văi împădurite, sunt construcții ce aparțin perioadei celei mai bune, când aproape de la sine orice contur creat de mâna omului era frumos. Până și bisericuțele cele mai modeste au proporții încântătoare; uneori formele lor sunt atât de delicate și de neașteptate, încât stăteam uluiți în fața lor întrebându-ne de ce meșterii din zilele noastre nu mai izbutesc să ridice comori desăvârșite ca acestea.

Era credința acelor timpuri mai profundă? Era oare sufletul mai simplu și inspirația mai strâns legată de rugăciune?

Oricare ar fi explicația, arhitecții zilelor noastre au pierdut acea artă, acel simț special care impregnează un umil paraclis cu o frumusețe ce înalță sufletul spre Dumnezeu.

Există acum, din fericire, o mișcare puternică în țara noastră de a reveni la acele forme din anii trecuți, o mișcare pe care o încurajez cu vorba și cu fapta. Frumosul nu trebuie lăsat să piară! Naturalismului din zilele noastre nu trebuie să i se îngăduie să îl distrugă. Ca într-o oază de liniște, un spirit hărțuit trebuie să se poată refugia, după muncă și frământarea cotidiană, la acele imagini care împrospătează sufletul.

Aceste tărâmuri vâlcene sunt chiar un vis frumos și senin, la care mă întorc de fiecare dată, așa cum drumețul caută izvorul cu apă proaspătă din care a băut odată.

Aici, țăranii și-au păstrat portul național; fetele își brodează ștergarele pe care le vor duce după nuntă în

noul lor cămin, ștergare ce vor fi lăsate zestre fiicelor și nepoatelor lor, adevărate comori ale casei timp de mai multe generații, oricât de modestă le-ar fi gospodăria.

Țăranii de aici sunt nespus de demni – nici cel mai sărac dintre ei nu știe ce înseamnă să ceară ceva.

Ei par să-și fi găsit mulțumirea în cătunele cuibărite sub copaci umbroși, în cotul unui deal împădurit. Gospodăriile lor sunt adesea împrăștiate și uneori poți vedea câte o căsuță modestă cocoțată în chip pitoresc la poalele unei păduri, pe malul unui râu năvalnic sau pierdută pe un vârf de deal, ca o oaie rătăcită de turmă.

Cele mai acătării au acoperișuri din șindrilă, cenușiu-argintii, dar cele modeste par să se prăvălească sub câte o uriașă căciulă de stuf, aproape mai înaltă decât casa însăși. Acestea sunt favoritele mele; sunt neînchipuit de micuțe și de primitive, dar îmi amintesc de poveștile copilăriei mele. De fiecare dată mă aștept să văd câte o vrăjitoare bătrână și ciudată care deschide ușa și iese afară în soare, păzindu-se de lumină cu mâna făcută streașină.

Neobosiți și fără grabă, țăranii se duc la muncă în tăcere; chipurile lor sunt răbdătoare, iar gesturile – pline de o firească demnitate. Femeile care torc lâna în prag se ridică de câte ori trece cineva. Drepte și tăcute, ele își acoperă cu mâna gura obosită, figuri nobile ale unei munci modeste, mame cu mulți copii, care nu se plâng de truda lor.

Uneori, dându-și seama cine eram, aceste femei îngenuncheau în prag și atingeau cu fruntea colbul de

CASELE MAI MODESTE PAR SĂ SE PRĂVĂLEASCĂ SUB CÂTE O URIAȘĂ CĂCIULĂ DE STUF, APROAPE TOT ATÂT DE ÎNALTĂ CÂT CASA ÎNSĂȘI.

pe jos în semn de omagiu; trebuie să fie, desigur, o rămășiță a obiceiurilor răsăritene, din vremurile când aparțineau trup și suflet stăpânului acelor locuri.

Aceste gesturi umile m-au descumpănit întotdeauna. Simțeam mereu nevoia să întind mâna și să le ridic, fiind stânjenitor pentru mine să fiu tratată ca un fel de zeitate coborâtă pe pământ.

Aș putea povesti o viață întreagă despre aceste văi și acești oameni, despre căsuțele mici și albe, despre biserici și despre codrii plini de umbră, despre ferigile înalte de prin acele locuri și florile ce cresc grămadă pe câmpii. Le îndrăgeam atât de tare, încât cu mare greutate îmi dau seama că nu mai pot merge la ele acum.

Ori de câte ori aveam nevoie de odihnă sau de vreo schimbare, mă îndreptam instinctiv spre aceste ținuturi.

Alesesem chiar un locșor la marginea unei păduri de mesteceni, unde ferigile sunt de un stat de om, lângă o mânăstire cu zidurile albe ca aripile de înger, loc ce îmi amintea de Anglia, și unde într-o zi sper să mă pot întinde și să adorm, fiind convinsă că somnul trebuie să fie foarte odihnitor sub acei copaci. Dintre toate locurile din țară, pe acesta îl îndrăgesc cel mai mult.

Evenimentele pline de cruzime au smuls acest loc de lângă noi; cu toate acestea, simt că într-o bună zi mă voi întoarce… nu cred că e cu putință să nu mai pășesc niciodată prin aceste locuri!

Dar astăzi nu voi vorbi despre Hurezi, mânăstirea cea mai iubită dintre toate, pentru că am făcut-o deja; astăzi, în ciuda nostalgiei ce mă copleșește când mă

gândesc la ea, nu mă voi opri ca să pătrund în sfânta ei incintă, nu voi urca drumul mărginit de brazi ce duce la poarta de intrare; ca cineva izgonit din Rai, voi păși în tăcere, cu un oftat, pe lângă zidurile ei înalte și tăcute…

Mânăstirea Polovragi, unde vreau să vă iau cu mine azi, nu e departe de Hurezi cea minunată, cea cu ziduri înalte și albe, dar se ascunde în altă vale, la marginea unui platou înalt, o vastă deschidere ce sfârșește abrupt într-un șir de munți, ca un zid de apărare ridicat de mâini uriașe.

E frumos drumul până acolo. Șerpuind peste dealuri și văi, trece prin luminoase păduri de mesteceni pline de ferigi și clopoței ce se pleacă în bătaia vântului.

Drumurile sunt mărginite cu vechi cruci din lemn, de mărimi diferite, vopsite ciudat. Acestea sunt pictate în culori vii, decolorate repede de intemperii. Stau singuratice și bătute de vânturi, păzindu-și fiecare tainica sa poveste, pe care nu o împărtășesc oricărui trecător grăbit. Vântul le știe tainele; vântul, ploaia și furtunile care, după ce le-au smuls secretele, le trântesc adesea fără milă la pământ, unde zac cu fața în jos, neajutorate, ca niște ostași căzuți pe care nu i-a salvat nimeni.

Îndrăgesc aceste cruci bătrâne, efigii ce înduioșează, caracteristice țării noastre; ele îmi inspiră un neobișnuit sentiment de reverență, deoarece aceia care le-au așezat acolo trebuie să fi fost oameni credincioși, cu vreun păcat de ispășit; având pe cineva drag pe care să-l jelească sau vreun drumeț îndepărtat de ocrotit…

Mulți credincioși trebuie să fi cutreierat drumurile vâlcene, de vreme ce aceste cruci pot fi întâlnite pretutindeni, stând ca niște strămoși osteniți, ale căror nume au fost uitate de generațiile de azi.

Nu cred că există un loc mai frumos situat ca Polovragi. Micuța și vechea mânăstire stă cuibărită chiar la poalele munților, ca o pasăre uriașă ce se ascunde printre copaci. Și aici, ca și la Hurezi, zidurile sunt înalte și albe, dar construcția e mai modestă, mai umilă, deși biserica ce se ridică înăuntru nu e defel mai puțin frumoasă; forma și stilul sunt perfecte, iar picturile sunt la fel de bogate.

Aici, în locul brazilor întunecați, o alee de cireși conduce la turnul clopotniței, pe sub care se trece în curtea interioară printr-o intrare scundă.

Ultima dată când am fost acolo, cireșii erau în floare; florile erau atât de dese, încât pomii păreau să se plece sub greutatea zăpezii. O adevărată simfonie în alb: flori albe, ziduri albe ce înconjoară o biserică albă ca laptele; deasupra, nori mari și albi plutind pe cer, pe jos un covor alb de margarete și, privind prin ușa de la intrare, am zărit înăuntru în biserică o mulțime de țărani înveșmântați în alb, rugându-se. Erau învăluiți în umbră, dar hainele albe ale bărbaților și basmalele femeilor se vedeau ca niște pete de lumină.

Nimeni nu se aștepta să sosesc, așa că m-am putut strecura fără să fiu văzută în biserică, unde am asistat la scena ciudată pe care o voi povesti.

Era o zi de sărbătoare și avea loc un soi de ceremonie, pe care n-am putut să o văd de la început din

cauza mulțimii. Țăranii erau îmbrăcați de duminică, atât bărbații, cât și femeile purtând hainele de lână aspră, albă, specifice zonei, iar basmalele femeilor erau imaculate, ca o promoroacă.

Biserica e una dintre cele mai frumoase pe care le cunosc. Are proporții perfecte, iar frescele ei decolorate de vreme nu au fost profanate de încercări de renovare și, deși au crăpături și s-au șters pe alocuri, se află într-o stare destul de bună; în culori sobre, ele sunt pictate pe un fond albastru închis. Iconostasul înalt ce separă altarul e o capodoperă a lucrăturii în lemn, poleit discret și incrustat cu vechi și prețioase icoane cu chipuri de sfinți, având mai sus o cruce mare pictată, de o formă perfectă, pe jumătate ascunsă în umbră. Deasupra, o boltă mare, de unde chipul uriaș al lui Hristos privește în jos de pe fundalul auriu, cu o demnitate binevoitoare, dar inaccesibilă, și cu mâna ridicată într-un gest etern de binecuvântare.

Pe peretele din spatele iconostasului se desprinde din umbră o întreagă procesiune de sfinți și de martiri, siluete subțiri, ascetice, ce se adună în jurul tronului Sfintei Fecioare. Chipurile lor sunt palide, dar nenumăratele lor nimburi alcătuiesc un minunat fond auriu. Numai siluetele din față sunt complete; restul sunt indicate doar de acele cercuri luminoase ce se ridică unul deasupra altuia ca niște trepte ce duc la Dumnezeu.

Pe genunchii Sfintei Sale Maici șade Pruncul Iisus, drept precum un idol, cu ochii săi foarte mari așezați pe un chip melancolic, ca de ceară.

Toate reprezentările sacre din școala bizantină au aceste chipuri ascetice și palide, iar veșmintele lor,

care sunt pictate cu o grijă extraordinară, le acoperă trupurile subțiri cu falduri plisate cu grijă, însă capetele le sunt îngreunate de nimburi pe care sunt sortiți să le poarte veșnic ca semn al demnității sacre.

Cuvintele nu pot descrie minunata armonie a acestor interioare de biserici, cărora veacurile le-au atenuat culorile, și unde chiar și astăzi mulțimea adunată în fața iconostasului auriu nu are nimic din trivialitatea maselor de oameni ce se îngrămădesc să vadă familiile regale; era doar o adunare modestă de țărani, ale căror costume aveau ceva aproape medieval, în armonie cu vechea atmosferă a bisericii.

O vreme am stat în spatele adunării de credincioși, absorbită profund de farmecul întregii atmosfere. Mulți țărani țineau în mâinile lor lumânări, ale căror flăcări tremurânde aruncau luciri palide pe nimburile aurii ale sfinților, dând un aspect nepământean numeroaselor chipuri întoarse în aceeași direcție, care priveau ceva ce n-am putut vedea de la început.

Făcându-mi loc prin mulțime, până la treptele altarului, am zărit o femeie întinsă pe o targă – o femeie cu un chip spectral, galben ca pergamentul, o tânără cu trupul atât de slab, încât părea un schelet; părea că singura urmă de viață se retrăsese în ochi, care, mari și parcă înfricoșați, se uitau la preotul ce stătea în picioare asupra ei murmurând rugăciuni.

Preotul era aproape un uriaș, cu o barbă mare, roșie, răsfirată pe odăjdiile de purpură și aur. Își scosese patrafirul brodat cu aur și îl așternuse peste trupul femeii; greutatea acestuia părea să apese silueta ei fragilă.

Câteva bătrâne îmbrăcate în alb îngenuncheaseră lângă ea, spunând rugăciuni pe tonuri tânguitoare, dându-se cu capul de podea, aruncându-se adesea peste trupul bietei suferinde, de parcă ar fi vrut să o smulgă din ghearele cumplitei boli care, în afară de ochi, o făcea deja să arate ca un cadavru.

Un cerc de credincioși se formase în jurul acestui grup ciudat, pândind expresia de pe chipul femeii cu mare îngrijorare. Îmbrăcați în alb, ei țineau cu toții în mâini lumânări aprinse; tăcuți și palizi, ar fi putut fi o adunare de stafii…

Glasul preotului s-a ridicat deasupra vaierului femeilor, umplând spațiul bisericii cu intensitatea sa; ca în vremurile biblice, părea să ceară unui duh necurat să părăsească trupul pe care îl chinuia atât de tare.

Am privit fascinată câtva timp această ceremonie neobișnuită, apoi, făcând un efort să plec de acolo, m-am îndreptat spre ușa de ieșire și apoi afară în lumina soarelui; era ca și cum aș fi pășit deodată din întunecatul Ev Mediu în soarele timpurilor noastre…

XI

VORBIND DESPRE MÂNĂSTIRILE NOASTRE, UN SUBIECT la care revin întotdeauna cu mare plăcere, doresc să relatez o scenă deosebit de mișcătoare la care am fost martoră.

Venisem pentru câteva zile în ținuturile mele dragi și locuiam într-o culă, o casă fermecător de veche dar clădită ca un turn, lângă mânăstirea Hurezi. Îmi petreceam o mare parte din timp în sfânta incintă a mânăstirii, cercetând vechile-i comori, umplându-mi sufletul cu farmecul ei din altă lume, clădind vis după vis, căci dorința mea era ca într-o bună zi să-mi fac un loc al meu în acest lăcaș de liniște.

Însoțitoarea mea era tot timpul maica stareță, o femeie în vârstă, simplă, dar inteligentă, care nu cunoscuse niciodată viața din afara zidurilor. Ea fusese crescută de copil la mânăstire și urcase apoi pas cu pas în ierarhie până la poziția pe care o deținea acum, pas cu pas de-a lungul multor ani monotoni, cu răbdare, abnegație și rugăciuni. Acum era doar o femeie bătrână și ostenită, cu trupul slăbit de multele zile de post, un chip ca de ceară și cu ochii obosiți, care s-au luminat de bucurie când am sosit. Mă urma oriunde

mă duceam, ținându-mă de braț, sprijinindu-și adesea capul cărunt de umărul meu, cu ochii ei triști plini de o strălucire care aducea cumva a adorație.

Mergea cu mine încolo și încoace; nici o scară nu era prea abruptă, nici un drum prea lung și nici lumina soarelui prea arzătoare, câtă vreme o țineam de mână. Parcă întinerise dintr-odată, anii se desprinseseră de ea, iar picioarele nu mai cunoșteau oboseala. Profund uimită de admirația pe care o arătam pentru lucruri în mijlocul cărora trăise toată viața, până când obișnuința le întunecase strălucirea, zâmbea cu indulgență la entuziasmul meu, dând din cap cu resemnarea cuiva care a depășit și bucuria, și tristețea.

Cu toate acestea, iubirea pe care o arătam minunatei ei case o măgulea; limba i se dezlega treptat și, puțin câte puțin, reușeam să adun ceva din amintirile ei.

Deși rostirea îi era șovăielnică și monotonă, a reușit să mă facă să văd cu ochii minții scene parcă decolorate, ca niște vechi legende țesute în tapiserii, pe care anii le-au acoperit cu praf. Stăruia cu afecțiune asupra unora dintre aceste picturi, iar cuvintele ei deveneau mai expresive, așa încât aveam imagini trecătoare ale unor vremuri de altădată, aidoma unor străluciri bruște de lumină într-un culoar întunecat, a cărui cheie a ruginit.

Un nume revenea adesea în toată povestirea ei – Mamu, numele unei mânăstiri îndepărtate în care crescuse. Amintirile ei despre acel loc erau pătrunse de o frumusețe ce creștea odată cu depărtarea în timp a lucrărilor pe care le povestea. Strălucirea tinereții se

așternuse peste amintirile ei, cu atât mai vie, cu cât mai ștearsă fusese vremea aceea – căci tinerețea este aceeași, oriunde s-ar petrece anii ei: în grădinile unui palat sau între zidurile unei mânăstiri, lumina ei are un lustru pe care nici măcar viața la mânăstire nu îl poate distruge. Glasul i se îndulcea când vorbea despre acel loc și evoca niște imagini atât de seducătoare, încât am avut dorința vie de a vedea acea străveche mânăstire pe care toți, mai puțin ea, păreau s-o fi uitat.

Dintr-odată, am plănuit să o iau cu mine pe bătrâna stareță, oferindu-i astfel posibilitatea de a mai păși încă o dată pe cărările tinereții. Astfel, într-o dimineață însorită de vară, am pornit în căutarea pierdutei străluciri de la Mamu.

Bătrâna călugăriță izolată de lume nu se mai urcase niciodată într-un automobil până atunci; pentru ea, distanțele erau o opreliște, pe care nu se gândise niciodată s-o înfrunte. Zilele ei erau fixate într-o anume rânduială – așa hotărâse soarta și numai evenimente nemaivăzute puteau schimba ceva!

Bătrâna abia aștepta să mai privească o dată ceea ce iubise odinioară; profund emoționată, lucru ce ar fi stârnit un zâmbet dacă nu era de-a dreptul mișcător, stătea așezată în automobilul care mergea destul de iute, fapt ce aproape depășea puterea ei de înțelegere. Cum era posibil să străbați asemenea distanțe, să parcurgi atâtea mile doar într-o zi? Dar graba de a ajunge în locul visurilor sale era atât de mare, încât și-a stăpânit eroic frica de viteză, fixându-și privirile în zare, cu o intensitate atât de mare, încât aproape te speria.

Goneam la vale spre câmpie prin păduri umbroase, trecând prin sate liniștite și traversând mai multe văi. Drumul era lung și întortocheat, mărginit ici-colo de grupuri de cruci înalte de lemn, ce păreau aproape șocate de viteza cu care treceam pe lângă ele; cerul era albastru, păsările ciripeau, florile verii înfrumusețau grădinile, iar bătrâna călugăriță se grăbea să-și revadă tinerețea!

Nu aveam nici o idee în legătură cu ce urma să găsim la capătul drumului. Nici unul dintre noi nu fusese vreodată la Mamu. Se știa doar că mânăstirea fusese părăsită și că, împreună cu biserica de la Hurezi, aparținea celei mai bune perioade din arhitectura românească.

Văile se lărgeau tot mai mult pe măsură ce coboram dealul; treptat, peisajul se transforma într-unul de câmpie, ogoare întinse răsfățându-se în rodnicia verii, o frumoasă priveliște a abundenței plină de așteptările recoltei ce urma să vină. Drumul se lățea, tot mai prăfos și mai accidentat, aerul își pierduse din prospețime, iar noi goneam în continuare, devorând spațiul.

Cu cât ne apropiam de ținta noastră, bătrâna călugăriță era tot mai tăcută; își ținea mâinile strânse, iar pe chip i se așternuse o tensiune aproape insuportabilă. Aproape simțeai cât de tare îi bate inima și cum era cuprinsă de o mare bucurie și de o mare teamă totodată.

Apoi, deodată, în depărtare, silueta unei biserici… iar în jurul ei ziduri ce chiar de la distanță aveau aerul trist al locurilor părăsite, ce-au devenit ruine.

Am ajuns în sfârșit și am coborât din mașină plini de nerăbdare. Un sentiment de dezamăgire mi s-a strecurat în suflet. Locul unde era așezată biserica era lipsit de farmec, mai ales comparându-l cu minunata mânăstire Hurezi, de unde veneam; câteva mici lanuri de porumb, împodobite ici-colo cu floarea-soarelui, ce-și cocoța capetele uluitoare pe tulpini înalte care păreau să atragă toată lumina. Drumul trecea chiar pe lângă biserică; nici un copac, nici o grădină nu erau în preajma ei, ci doar rămășițele zidurilor groase, acum prăbușite. Doar floarea-soarelui făcea tot ce putea ca să mai înveselească locul.

Bătrâna călugăriță își strecurase mâna într-a mea. O simțeam cum tremură. Picioarele i s-au împiedicat într-o grămadă de gunoi care bloca bolta părăginită a intrării prin care am trecut și noi. Ne aflam acum în incinta cândva sacră, privind biserica. Iar în jurul nostru totul era o ruină… Doar biserica se înălța mândră, ca un nobil sihastru pe care nimeni nu-l mai vizitase de mulți ani.

Maica stareță rămăsese tăcută, cu glasul sugrumat de o emoție extraordinară. Se uita în jur… privirile ei încețoșate plimbându-se de la o grămadă de moloz la alta, întrebându-se cumva ce se putuse întâmpla. Unde erau chiliile de odinioară? Dar zidurile impunătoare? Grădinile din amintiri? Ce se întâmplase? Oare visa? Oare vederea îi scăzuse atât de tare, încât nu mai putea vedea lucrurile așa cum fuseseră odată?

Începuse să geamă ușor, disperat, iar degetele i se agățau crispate de mâna mea; cu pași mici și deodată

nesiguri, mă călăuzea dintr-un colț în altul, încă sperând să găsească ceea ce venise să caute de atât de departe.

Nimic! Toată măreția dispărută! Și toată frumusețea! Doar pe alocuri zidurile impunătoare rezistaseră timpului și nepăsării omului; în alte părți, puterea lor cedase și zăceau în grămezi năpădite de buruieni, la care câteva floarea-soarelui trăgeau câte o ocheadă, mirate să se poată uita așa, nestingherite, într-un loc atât de tainic, dar totuși mândre de înălțimea lor ce le îngăduia să privească într-un loc odinioară ferit de orice ochi străini. Printr-o crăpătură, un vrej de dovleac își trimisese tulpina sa cățărătoare să acopere pietrele căzute, cu niște frunze absolut uriașe; florile erau aurii, de forma unei cupe; tulpina urcase, ca un șarpe lung și verde, ajungând în curte. Fructul său rotund, enorm, rivaliza în culoare cu splendoarea florii-soarelui.

Uitând de orice altceva, mi-am lăsat privirile să se bucure puțin de această armonie de galben, iar sufletul meu era mulțumit de priveliște, căci mereu și oriunde apariția unei plante sau a unei flori mă umple de o bucurie greu de descris în cuvinte. O ușoară apăsare pe mânecă m-a adus înapoi la ființa disperată de lângă mine.

„Nu-mi găsesc casa“, șoptea bătrâna. „Deși aici am trăit odinioară! A putut trece atâta timp? Era un loc așa frumos! De ce a fost distrus?“ Și din nou ne-am pornit căutările disperate, străduindu-ne în zadar să regăsim trecutul.

Chiliile odinioară bine rânduite și frumos zugrăvite nu mai aveau acoperiș și stăteau ca scheletele, cu ușile ca niște guri rânjite; buruienile năpădiseră totul, ba chiar crescuseră în încăperile expuse fără milă vântului și ploilor. Ciulini mari străpunseseră dușumelele, iar de pe coama pereților crăpați niște flori galbene și vesele își clătinau capetele spre noi într-o voioșie inconștientă. Nu era nimic măreț aici; aceste ruine erau prea recente ca să-și fi însușit o oarecare demnitate – erau doar o dovadă jalnică a unei neglijențe strigătoare la cer. Îți dădeai seama că lipsa de preocupare și lipsa de iubire erau răspunzătoare de acest dezastru, că, așa rustice cum erau, chiliile maicilor ar fi putut rămâne foarte bine în picioare. Bătrâna stareță înțelesese câte ceva din toate acestea, iar durerea ei era cu atât mai mare. „Totul s-a dus“, murmura ea, „totul! De ce au făcut așa ceva? S-a schimbat, e distrus! Nu mai e același loc!“ În inima mea, simțeam ceva din suferința ei, ce o umplea de o profundă deznădejde.

Acum regretam că o adusesem aici, distrugând astfel imaginile tinereții ei, cu atât mai mult cu cât și eu m-am temut întotdeauna să mă întorc după mulți ani în locuri pe care le iubisem.

Ultima noastră speranță era acum biserica, așa încât, lăsând ruinele să-și îndure soarta cea tristă, ne-am îndreptat spre ea.

Era o construcție nobilă, cu linii și proporții armonioase, deși marcate din nefericire de neglijență; fațadele văruite erau crăpate și pe alocuri murdărite, dar cu toate acestea stătea mândră și solidă în mijlocul

ruinelor din vecinătate, ca un bătrân monarh ce supraviețuise neamului său.

Încă ținându-mă de mână, bătrâna a trecut odată cu mine pragul bisericii, acolo unde cu atâția ani în urmă urcaseră primele sale rugăciuni către Domnul.

Mă gândeam cu teamă la ce vom găsi înăuntru, astfel încât sărmana mea însoțitoare să nu mai aibă noi dezamăgiri. Ce am găsit acolo era haos! Fuseseră începute niște reparații bine intenționate, apoi abandonate, așa că liniștea uitării se așternuse peste acel loc.

Ordinea sacră a lucrurilor fusese încălcată; obiecte mari și mici zăceau într-o neorânduială umilitoare. Icoanele cele mai venerate fuseseră scoase din ramele lor și așezate în colțuri întunecate, cu fața la perete, sau zăceau răsturnate în praful de pe jos. Ușile care duceau spre altarul ascuns erau larg deschise, ca și cum niște pași profanatori nu ar fi respectat nici măcar Sfânta Sfintelor. Bisericii, în starea în care se afla, părea să-i fi fost răpită însemnătatea mistică și era expusă cu cruzime curiozității mulțimii. Un protest mut suia din zidurile pângărite, din ușile larg deschise ale altarului, chiar din coloanele solemne cărora nimic nu le putea distruge demnitatea, stâlpi ai puterii ce încă susțineau casa Domnului, în ciuda nepăsării oamenilor.

Fără să mai poată rosti vreun cuvânt, starețа privea în continuare haosul pe care nu-l putea înțelege. Frângându-și mâinile, rostea mereu: „Doamne! Doamne! Ce-au făcut?“ Și iarăși: „Ce-au făcut?“ După aceea s-a târât de la un capăt la altul al bisericii, frângându-și mâinile de disperare neajutorată, scotocind printre obiectele

sacre îngrămădite fără nici o noimă, nici unul la locul său; la fiecare pas scotea câte o nouă exclamație, rostind în disperarea ei vorbe fără înțeles.

Nu am urmat-o, ci am urmărit-o cu tristețe, gândindu-mă la fragilitatea visurilor omenești, în vreme ce ochii mei se bucurau de proporțiile maiestuoase a ceea ce fusese odinioară o minunată biserică.

Mi-am dat seama la un moment dat că bătrâna mea tovarășă de călătorie căuta ceva ce nu reușea să găsească; dezamăgirile ei se transformaseră într-un vaier: „Unde e? Unde e?" Asta rostea și a mai spus o dată: „Unde e?", cu glas sfâșietor:

Luându-i mâna într-a mea, am întrebat-o ce căuta. „Pe Sfântul Nicolae", mi-a răspuns. „Era cel mai slăvit dintre toți; la Sfântul Nicolae mă rugam de obicei; fiind cel mai înțelept, asculta cel mai bine… Îl iubeam și acum nu mai dau de chipul său nicăieri", și s-a îndepărtat, continuându-și căutarea.

Dintr-odată, a îngenuncheat, și o undă de extaz a străbătut prin vaietul ei. „E aici, e aici!" Căzând în genunchi lângă o icoană pe care o scosese dintr-un cotlon întunecat, am văzut-o cum și-a scos batista din buzunar, a șters cu grijă și cel din urmă fir de praf de pe chipul adorat și apoi, atingând de trei ori pardoseala cu fruntea, și-a făcut de mai multe ori semnul crucii, murmurând rugăciuni pe care nu le înțelegeam, iar la sfârșit a mai sărutat o dată efigia celui mai venerat dintre sfinți.

Fără să știe, ea se închina la o icoană de o mare valoare artistică; mi-am dat seama de lucrul acesta ducându-mă către locul în care se închina. Însă nu

frumusețea picturii era ceea ce o emoționa, nici măcar frumosul chip bătrân zugrăvit pe un fundal de aur, nici delicatele culori ale veșmântului, atât de plăcute ochilor; ea își săruta tinerețea, tinerețea ei, speranțele și, odată cu ele, frumoasele zile de altădată!

Aici, în biserica părăsită pe care alții au lăsat-o de izbeliște, bătrâna maică devenise pentru o clipă din nou tânără! Cu gesturi de iubire, își săruta iluziile, speranțele, tot ceea ce fusese odată al ei…

XII

M-AȚI URMĂRIT CU RĂBDARE ÎN PEREGRINĂRILE mele prin țara pe care o iubesc; v-am condus de la câmpie la munte, de la munte la mare, de la Dunărea întinsă la dealurile Vâlcei, unde am zăbovit în liniștea mânăstirilor, atât de dragi sufletului meu, iar acum, ca să nu vă mai obosesc cu prea multe imagini, simt că trebuie să închei aceste pagini, deși încă îmi mai vin atâtea în fața ochilor. Aș putea să scriu fără încetare, căci țara aceasta este bogată și minunată, pitorească, plină de poezie și de un farmec pătrunzător, cu atât mai prețios în acest ceas de cumpănă; cu toate acestea, simt că trebuie să-mi las pana deoparte, păstrând în suflet alte imagini pe care, într-o zi, să sperăm, le voi putea zugrăvi pentru voi… dar nu acum… nu acum…

De toate locurile despre care am vorbit în acest volum am fost despărțiți de o soartă crudă; sunt locuri pe care dorim cu ardoare să le recucerim, cămine pe care a trebuit să le părăsim, ogoare ale căror roade le culege invadatorul, ținuturi pe care a trebuit să le cedăm; dar, înainte de a vă părăsi, doresc să vă vorbesc despre orașul care ne-a primit cu brațele deschise când

eram pribegi, după ce am fost nevoiți să ne abandonăm căminele, fără să știm unde ne vom putea adăposti.

I-am cerut mult, dar a fost generos; ne-a luat sub oblăduirea lui, deși mulți dintre noi l-am neglijat în vremurile de pace și prosperitate.

Iași! Numele a căpătat o rezonanță specială de câte ori îl auzim rostit! Cu precădere într-un moment în care primejdii noi și nemaiauzite ne stau în față. Când a trebuit să părăsim Bucureștiul, spre Iași ne-am îndreptat cu toții; Iași, odinioară o capitală mândră, ce fusese sacrificată întru gloria alteia*, și care a trebuit deodată să-i adăpostească pe aceia care au ignorat-o atâția ani. A făcut tot ce i-a stat în puteri ca să ne primească, dar modestele sale resurse au fost greu puse la încercare!

Iași! Oraș al destinelor întoarse, oraș drag sufletului moldav, odinioară un centru îndrăgit și înfloritor, mai apoi neglijat, uitat, ajuns să trăiască doar din amintiri, părăsit chiar și de aceia ce-l iubeau cel mai tare. Numele lui a păstrat dulceața lucrurilor altădată îndrăgite, ca o femeie ce-a fost iubită pentru frumusețea-i, dar anii ce-au trecut au trimis-o cu totul în uitare.

Așezat pe câteva coline, printre frunzișuri și grădini, înconjurat de pământuri roditoare, Iașiul are toate motivele să fie mândru de poziția lui, pe care multe orașe ar putea s-o invidieze. Bisericile lui sunt nenumărate, iar dacă la apus le privești de la distanță, când

---

* Atunci când Cuza Vodă a unit, în 1859, Moldova cu Muntenia, Bucureștiul a fost ales drept capitală, spre marea supărare a Iașiului. De atunci a păstrat întotdeauna un anumit resentiment față de București (*n. a.*).

pâcla plutește ca un văl peste imperfecțiunile lui, Iașiul are aspectul unui oraș fermecat, din care răsar nenumăratele turnuri și clopotnițe, de forme diferite, ca stafiile unei glorii trecute, pe care nimic nu o poate șterge.

De-a lungul vremurilor, poziția geografică a Iașiului nu prea i-a adus noroc, orașul cunoscând invaziile în toate formele posibile și, odată cu ele, schimbări și dezastre, incendii, foamete și frică.

Atât de diverse i-au fost căile destinului, atât de feluriți stăpânii care au avut pretenții asupra lui, schimbându-se unul după altul cu o iuțeală amețitoare, încât, dacă citești vechile cronici, devii confuz și este greu pentru un neinițiat să urmărească o istorie atât de întortocheată. Găsindu-ne însă acum în fața unor evenimente grave și înspăimântătoare, nu pot decât să privesc îndărăt, comparând ziua de azi cu cea care a trecut și să mă minunez cum asupra acestui oraș lipsit de noroc s-au abătut toate dezastrele posibile. Cu toate acestea, a rămas în picioare și trăiește fără să se lase doborât de nenorociri, nici o vicisitudine nefiind în stare să îl îndepărteze de poporul căruia îi aparține.

Am încercat să mă cufund în trecutul său, ca să-i înțeleg mai bine prezentul, dar astăzi m-ar duce prea departe dacă ar trebui să-i relatez toată istoria.

La intrarea în oraș, pe drumul spre Nicolina, se ridică o cruce înaltă de piatră. Veche, cenușie și impunătoare, parcă e un paznic ce veghează asupra siguranței orașului, un paznic în sufletul căruia dorm povești uitate. Mă întreb adesea ce eveniment își amintește – acum știu, doar de câteva zile. Și nu pot decât să con-

sider de bun augur faptul că povestea ei mi-a fost dezvăluită chiar acum…

Crucea poartă numele de Ferenz și marchează locul unde dușmanii căzuți au fost îngropați…

Între anii 1716 și 1717, în vremea domniei lui Mihai Vodă Racoviță, austro-germanii, care se luptau cu turcii lângă hotarele noastre, au făcut incursiuni în Moldova, luând în stăpânire pentru o vreme Cașinul și Neamțul.

O parte din trupele lor, conduse de niște trădători prin valea Oituzului, au ajuns până la Iași, dar au fost învinse și mulți au fost făcuți prizonieri într-o înfruntare sângeroasă între fortăreața Cetățuia și mânăstirea Frumoasa. Trupurile celor căzuți, împreună cu conducătorul lor, Ferenz, au fost îngropate la Nicolina, „iar țărâna a fost așezată morman peste ei“, spune cronicarul; „iar aceia care au încercat să-și trădeze țara au fost uciși și îngropați cu dușmanul“.

Și acum bătrâna cruce stă de strajă sus, deasupra orașului, cu silueta ei tocită de timp întoarsă spre soare-răsare… Chiar la porțile orașului poate dușmanul să fie înfrânt rușinos!

Iașiul a mai cunoscut și dușmani de alte feluri: în timpul domniei lui Miron Vodă Barnovschi (1626–1629) a fost o iarnă cumplită, care mai e și acum pomenită ca „iarna lui Barnovschi“; oamenii mureau pe străzi de frig și foame, iar despre lupi se povestește că ajunseseră până la porțile orașului. Câțiva ani mai târziu, sub domnia lui Ștefăniță Vodă Lupu, foametea făcea ravagii în oraș și se spune că populația, care nu mai avea ce să mănânce, se hrănea cu trestii culese

din smârcurile din jurul orașului, de unde domnitorul a rămas cu porecla de „Papură-Vodă“. Și în iarna dintre 1684 și 1685 a mai fost o foamete, iar oamenii spun istorisiri cumplite despre acele zile.

Domnia lui Mihail Grigore Sturdza (1834–1849) a fost marcată de asemenea de câteva nenorociri. Iașiul a ars de două ori aproape până la temelii; în 1849, holera a făcut ravagii în rândul locuitorilor orașului, iar cumplita molimă a fost urmată de o iarnă neînchipuit de aspră, de foamete și de nenorociri de tot soiul, căci e bine cunoscută zicala „o nenorocire nu vine niciodată singură!“.

Iașiul a avut însă între zidurile sale și oaspeți mai puțin lugubri. În 1711, Petru cel Mare a fost primit aici cu mare fast și onoruri de către Dimitrie Vodă Cantemir, cunoscut în lumea întreagă pentru erudiția lui. „Cu acest prilej“, zice cronicarul, „nobilimea moldavă a gustat «vinuri franțuzești» pentru întâia oară“, adică șampanie!

Stanistas Leszczyński, Regele Poloniei, s-a aflat și el o dată ca oaspete între zidurile Iașului; venind să-l întâlnească pe Regele Carol XII al Suediei, a locuit un timp într-o reședință particulară. „Când Domnitorul Țării a aflat de prezența lui, l-a înconjurat pe Rege cu toate onorurile și l-a condus cu mare fast la palatul Trei Ierarhi.“

„Ceva mai devreme, sultanul Mahomed IV, care se lupta cu polonezii, a intrat în Iași, unde s-a preumblat cu mare pompă, întâmpinat cu multe onoruri de Gheorghe Vodă Duca, care l-a tratat regește; dar orașul a fost adânc zguduit de ordinul dat de sultan unui muezin de a cânta rugăciuni turcești din clopotnița

de la Sfântul Nicolae, una dintre cele mai iubite biserici ale Iașului. După aceea, biserica a fost considerată pângărită multă vreme și nu a mai putut fi folosită până ce nu s-a sfințit din nou."

În anul 1769, Ecaterina cea Mare a luat Moldova în stăpânire, iar generalul Rumianțov a fost numit guvernator. Ocupația rusească a durat cinci ani. Cunoscutul favorit al Ecaterinei, Potemkin, a murit la Iași, și se spune că trupul lui a fost expus în minunata mânăstire Golia.

Sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica, Austria a pus dintr-odată stăpânire pe Bucovina, fără ca Poarta să protesteze; dimpotrivă, Turcia a încheiat o convenție cu Austria prin care a cedat aceste provincii, asupra cărora nu avea decât drepturi de protectorat. Toate protestele din partea Moldovei au fost zadarnice, Grigore Vodă plătind cu viața eforturile pe care le-a făcut ca să apere interesele țării sale.

Între anii 1828 și 1834, rușii au ocupat din nou Moldova, iar Iașiul a fost guvernat de contele Kiseleff, un organizator capabil, a cărui plecare a fost regretată profund de ieșeni. Între anii 1849 și 1856, Iașiul a fost luat în stăpânire pe rând de ruși, turci și austrieci. După cum se vede, vicisitudinile sale au fost nenumărate, până când, pe 5 ianuarie (stil vechi) 1859, Alexandru Ioan Cuza a fost ales în unanimitate domn al Moldovei, iar în aceeași lună devenea și domn al Valahiei, unind astfel cele două părți ale țării sub același sceptru. Odinioară, în anul 1600, marele erou național, Mihai Viteazul, a împlinit acest vis, dar numai pentru o scurtă perioadă de cinci luni.

Cuza Vodă a domnit mai întâi cu două guverne, unul la Iași și altul la București. În final, Bucureștiul a fost ales capitală, domnitorul și guvernul stabilindu-se definitiv în oraș. Prin urmare, Iașiul a trebuit să privească la ascensiunea altui oraș, în timp ce el a fost lăsat să plângă gloria trecută. Domnia lui Cuza Vodă a durat șapte ani.

Am schițat doar sumar câteva episoade din istoria complicată a Iașiului, culegând câte o relatare ici și colo, fără a face vreun efort de a respecta ordinea cronologică, paginile de față fiind doar schițe – un album de imagini, plin de scene sau locuri pe care le iubim, fără pretenții mai mari; prin urmare, mă voi îndepărta de trecut și mă voi referi la Iașiul de azi.

Evenimentele triste din toamna trecută au smuls Iașiul din reveriile sale liniștite pe seama trecutului. Străzile sale, pustii și triste atâția ani, s-au umplut iarăși de lume; casele sale, dintre care multe fuseseră închise, au trebuit să-și deschidă larg porțile ca să adăpostească mai multă lume decât puteau primi. Liniștea lor molcomă a fost împrăștiată în cele patru vânturi de fluxul celor care, trebuind să părăsească degrabă capitala, s-au refugiat între zidurile orașului pe care îl lăsaseră pradă uitării și regretelor.

Această invazie a fost aproape brutală, iar Iașiul nu o aproba întru totul, preferând o monopolizare mai puțin violentă a solitudinii sale. Totuși, dorințele nu i-au fost luate în seamă; a fost pur și simplu obligat să-și economisească la maximum posibilitățile oricum restrânse, pentru a-i adăposti pe cei care nu mai aveau casele lor.

La început, orașul acesta liniștit a simțit un anume sentiment amar, de întristare; de ce să fie luat în stăpânire astfel, după atâția ani în care a fost neglijat? De ce fragilul său caldarâm să fie zgâlțâit de o mie de automobile? De ce aceia care l-au lăsat să decadă s-au întors acum ca stăpâni, când în zilele de belșug îl ignoraseră? Pe de altă parte, cei care plecaseră din capitală se simțeau exilați aici, dar treptat au învățat să accepte vicisitudinile sorții.

Și mie mi s-a părut greu la început să mă stabilesc într-un loc nou, în astfel de împrejurări, cu o durere atât de covârșitoare în suflet. Dacă n-aș fi avut pe cineva atât de drag acolo unde nu mă mai pot întoarce! Mai mult, primejdia nu trecuse; dușmanul ne urmărea îndeaproape, armata noastră se retrăgea și nici nu se știa în ce măsură mai puteam conta pe aliați; merita oare ca tocmai acum să o luăm de la capăt? Va sta oare în picioare ceea ce clădeam? Sau rodul acestor strădanii va trebui să fie predat în mâinile invadatorilor?

Tragice ceasuri! Ceasuri de îndoieli și suferințe, ceasuri de nesiguranță crudă, când orice efort părea zadarnic, iar noi ciuleam urechile ascultând cum se apropie pașii dezastrului – cu inima bătându-ne în piept puternic, cu sufletul apăsat de spaimă!

Cu toate acestea, cei aflați în suferință nu puteau aștepta: flămânzii cereau hrană, cei dezbrăcați veșminte, răniții îngrijire, fugarii un acoperiș deasupra capului! Cu bubuitul sinistru al tunurilor în urechi, trebuia să ne apucăm de treabă, fără să ne gândim la

greutăți, fără să ne pese că ceea ce am construit nu era sortit să dureze; trebuia doar să fie făcut!

Astfel, încet-încet, munca anevoioasă i-a ajutat pe toți să-și biruie supărarea, să-și încordeze voința într-un efort care, în fiecare dimineață, părea să le depășească puterile.

Nu voi enumera aici tot ce lipsea, tot ce trebuia făcut în împrejurări pe care cuvintele nu le pot descrie. Grozăvia ultimei noastre ierni a rămas cioplită cu litere de foc în mintea tuturor. Era o muncă obositoare și de multe ori neterminată, dar cei care-și plângeau căminele abandonate ori care suferiseră efectele acestei invazii intempestive au învins durerea și supărările în efortul lor colectiv făcut în slujba binelui.

Iașiul îmi era cunoscut din alte vremuri – vremuri de pace, când venisem aici, e drept, prea rar, dar nu din vina mea, și mă primise cu loialitate și cu dovezi de mare bucurie.

Acum mă întorsesem – o mamă cu inima zdrobită, o Regină ce căuta refugiu, precum mulți alții, o exilată din propriul meu cămin, iar Iașiul m-a primit în acest ceas de durere și mi-a oferit ajutor; astfel, încetul cu încetul, a devenit căminul meu.

Îmi fusese drag dintotdeauna, deoarece în anii tinereții mele, când am venit mireasă, aproape o copilă, în țara aceasta, au existat zvonuri că noi, tinerii, ne vom stabili în cea de a doua capitală a țării.

Iașiul a dorit lucrul acesta, și după ce am vizitat pentru prima oară solitudinea sa pitorească mi-aș fi făcut bucuroasă căminul înăuntrul zidurilor sale. Dar

bătrânii suverani aveau nevoie de prezența noastră. Atât de mult tânjeau după copii, încât nu ar fi suportat gândul ca noi să trăim departe de ei. Astfel Iașiul ne-a văzut destul de rar, dar mereu bucuros!

Îmi amintesc cum strălucea soarele prima dată când am sosit la Iași, îmi amintesc străzile pline de lume entuziastă, venită să ne ureze bun venit, strigătele, florile – multele flori ce îmi umpluseră trăsura –, îmi amintesc că aveam doar optsprezece ani și eram plină de speranță…

Cât de diferită era călătoria mea de astă dată! Eram în doliu, iar aici nici o rază de soare, nici o floare, nici urări vesele de bun venit, doar chipuri îngrijorate și întrebătoare, și nici un alt sunet în afara bubuitului îndepărtat al tunurilor ce ne marca destinul.

Fără ca sosirea mea să fie anunțată, m-am strecurat în oraș, o refugiată rămasă fără casă, fără cămin, fără copilul meu cel mic… iarna se apropia, iar în adâncul inimii mi se cuibărise disperarea. Cu toate acestea, speranța își făcea iarăși loc, timidă la început, dar mai stăruitoare în fiecare zi, biruind lacrimi, durere și regrete.

Iași! Vom putea vreodată uita ultimele luni petrecute între porțile tale? De nedescris sunt suferințele cărora străzile tale le-au fost martore; nămeții înalți cât casele, mulțimile de cerșetori ce-ți ocupau caldarâmul, și atâția, doborâți de lipsuri, care s-au stins acolo!

Te-am văzut atunci întruchipând dezastrul – cuprins de groază, tremurând de frig; am pătruns în ungherele tale cele mai jalnice și mai întunecate, căutându-i pe cei în nevoie – dăruind ce puteam, dar niciodată

îndeajuns, căci dragostea și mila mea nu puteau ușura decât prea puțin din suferința întâlnită la fiecare pas!

Cu adevărat cumplit arătai în lunile acelea de iarnă. Vai, Iași! Simțeam cum fiecare casă adăpostea suferințe ascunse, taine dureroase păreau ghemuite îndărătul fiecărui zid. Hrană nu se prea găsea, lemne de foc nici atât. Spitalele gemeau de atâția răniți, așa încât cei care nu se însănătoșiseră complet trebuiau să lase locul acelora cu suferințe mai urgente; iată de ce pe străzi bântuiau atâtea chipuri livide.

Ca niște stafii, soldații noștri subnutriți bântuiau de la un adăpost la altul, adesea fără să găsească un ungher unde să-și poată pune capul. Adesea ne speteam muncind, încercam să făptuim minuni, dar transporturile erau insuficiente, comunicațiile întrerupte; pretutindeni, zăpada, care cădea neîncetat, crea bariere de netrecut, izolându-ne de restul lumii!

A venit mai târziu și momentul în care n-au mai ajuns scândurile pentru sicriele celor morți!

Vai! Cât erau de triste cortegiile funerare ce-ți străbăteau străzile! Câte n-am întâlnit și eu... Un cal bătrân și alb, înhămat la ceva ce părea o cutie de culoarea nopții. Zdrang! Zdrang! Înainte și îndărăt se târa peste șleauri. Zdrang! Zdrang! – calul cel alb tot mai sfârșit, mai ciolănos, mai fantomatic! Iar mulți dintre cei ce întâlneau acest vehicul ca de pe altă lume își întorceau capetele, neputând să suporte priveliștea, în timp ce pe deasupra capetelor lor ciorile înnegreau cerul în zborul lor sinistru...

De câteva ori am încercat să ies din oraș ca să alin suferințe în alte locuri în care era nevoie; de fiecare

dată viscolul mă izgonea îndărăt, împiedicându-mă să ajung în satele către care pornisem.

Din nefericire, eram nevoită să mă întorc, nu înainte de a vedea întinderile nesfârșite pe care nici măcar o cărare nu le mai străbătea, presărate cu stârvurile cailor căzuți, cu picioarele întinse și țepene, iar în zare bordeiele îngropate în zăpadă. Știam că acolo, departe, unde nu puteam ajunge, erau atâția nenorociți pe care doream din răsputeri să îi ajut, dar pe care trebuia să-i las în voia soartei! Și pretutindeni benchetuiau corbii – doar ei mâncau pe săturate…

Așa a fost iarna aceea, iarna petrecută la Iași; deși părea că nu se va sfârși, s-a încheiat!

*

DE DOUĂ ORI MAI PREȚIOASĂ, PENTRU CĂ O așteptasem cu atâta ardoare, primăvara s-a revărsat în sfârșit triumfător peste disperarea noastră – și, odată cu ea, cât de mult te-ai schimbat, dragul nostru Iași; datorită durerii pe care am împărtășit-o, ne-am dat seama cât de aproape erai de inimile noastre!

Dintr-odată ai devenit frumos, tu, oraș al foametei, al pestilenței și al lacrimilor! Grădinile tale s-au umplut de flori, care îmi erau aduse în buchete imense de aceia care îmi doreau să nu jelesc prea tare lipsa grădinilor pierdute.

Ciorchini de liliac îmi făceau semn peste zidurile roase de timp, straturi mari de iriși violeți înveseleau ungherele cele mai sărmane; iarăși, oriunde mă duceam, trăsura se umplea cu flori; până și tramvaiele aveau

buchețele de zambile albastre prinse de lanterne, iar trecătorii purtau și ei câte o floare în mână…

Ca un vis urât pe cale de a se risipi, ceasurile întunecate s-au stins în zare; până și cei mai loviți, cei mai părăsiți au simțit, târându-se afară să se uite la soare, că undeva mai e loc de speranță!

Soldații noștri nu au mai rătăcit pe străzi, ca niște hoinari ce n-aveau unde să se ducă; pasul lor a devenit mai ușor, mai mândru, până când au învățat din nou să meargă apăsat, precum războinicii încrezători în victorie, ca eroii gata de bătălie și succes…

Deși munca mea nu era defel mai puțin intensă, ea a devenit mai plăcută; zările s-au deschis, zăpada se topise – acum eram liberă să hoinăresc. Atunci ți-am îndrăgit împrejurimile, o, Iași! Am descoperit frumusețea în fiecare colțișor. Dealurile tale unduite deveniseră acum o sărbătoare verde; proaspăt și minunat, dătător de viață nouă, așa era pământul roditor al Domnului; moartea părea învinsă. Știam, cu toate acestea, miile de cruci mărturie că ororile trecute nu fuseseră un vis urât!

Sărmană pădure de cruci, fiecare însemnând mormintele a câte zece oameni, un biet și insuficient memorial pentru aceia ce plătiseră prețul războiului – movilițele pustii din fața crucilor, nenumărate, pe care zadarnic am încercat să le acopăr cu înmiresmatele, strălucitoarele flori de primăvară… Dar erau prea multe cruci, prea multe morminte – nici măcar nu le puteam număra! Copleșită, am stat în fața lor cu capul plecat… Știam, de asemenea, că acestea erau

ÎN ȚARA NOASTRĂ, ÎN TOATE CELE PATRU ZĂRI,
EXISTAU LOCURI TĂCUTE CA ACESTA.

doar câteva din toate crucile, și că în țara noastră, în toate cele patru zări, ca în atâtea alte țări, existau locuri tăcute ca acesta, unde efigiile necizelate de lemn nici măcar nu purtau numele morților.

Știu multe cimitire ascunse în jurul orașului, unde a trebuit să se adauge teren după teren, spațiul dintre vechile hotare devenind prea mic. Am făcut multe pelerinaje la aceste grădini ale liniștii și, stând printre movilele fără nume, cu ochii înlăcrimați, am privit spre orașul învăluit în ceață, gândindu-mă la celălalt mic mormânt pe care a trebuit să-l părăsesc, împreună cu atâtea altele! Am rostit rugăciuni fierbinți la căpătâiul acestor fii căzuți, ai unor mame ce nu-i vor mai vedea nicicând… Dar liliacul înflorise, păsările ciripeau și răsărea o nouă viață – chiar pe mormintele celor căzuți.

*

TOTUL DEVENISE MAI UȘOR DE CÂND ZĂPADA NU mai forma o barieră între noi și lume; eram ca niște prizonieri ajunși în libertate; un soi de bucurie sfântă ne umplea sufletele, care fuseseră atât de tulburate, și multe lucruri bune s-au înfăptuit. Într-adevăr, ne luptam cu o epidemie de tifos, o parte a țării noastre fusese invadată și alte spaime ne urmăreau la fiecare pas. Dar primăvara învinsese iarna – nu era oare un semn că Viața învinsese Moartea? De aceea toți munceau cu inima ușoară, iar încrederea își făcea loc în sufletele lor. Era într-adevăr ca o înviere, și toți își dădeau silința ca ea să fie cât mai cuprinzătoare, fiecare după posibilitățile sale.

În toate serile, după ce terminam lucrul, îmi înșeuam calul și călăream departe pe dealurile ce înconjurau Iașiul, galopând mile în șir pe cărări necunoscute, ajungând în mici poienițe cuminți, cu iarbă verde, niște minuni în contrast cu ororile pe care le văzusem. Fiecare nouă frumusețe era ca un balsam pentru sufletul meu înnegurat, născând în sinea mea un dor nespus pentru căminul pe care îl pierdusem.

Încărcate de o emoție aproape dureroasă erau acele ceasuri de seară petrecute în comuniune tăcută cu natura trezită din nou la viață; simțeam o mare pace și totodată o nemăsurată tristețe. Dumnezeu făcuse lumea atât de frumoasă, iar omul o transformase într-un iad!

Acolo, în vârful dealurilor vălurite, departe de orice zgomot, de orice trudă și de orice suferință, am recunoscut din nou pământul așa cum îl făcuse natura, fără prăpădul pe care omul îl scrijelise pe fața lui.

Ce glorioase erau apusurile în aceste locuri liniștite! Perfecțiunea lor inimitabilă era un răspuns la multele întrebări ce îmi împovărau sufletul, iar aceste locuri dezvăluite mie odată cu noua trezire la speranță mi le-a făcut dragi peste măsură.

Mai târziu, când pământul se întărise prea tare pentru călărie, am folosit automobilul pentru a-mi prelungi plimbările de seară cât mai departe. Zilnic descopeream noi locuri, fiecare cu farmecul lui; sate pitorești, păduri cu umbra deasă, râuri ca niște panglici de argint șerpuind pe câmpii îndulcite de rouă, biserici singuratice și vechi mânăstiri ascunse printre arbori. În fiecare cătun copiii îmi deveneau prieteni; nicicând

nu mergeam cu mâinile goale; oriunde mă duceam eram întâmpinată de chipuri zâmbitoare, iar drumul îmi era însoțit de binecuvântări... Pe măsură ce zilele se lungeau, drumurile mele duceau tot mai departe, iar aceste ținuturi îmi păreau și mai prietenoase. Am început să le iubesc profund.

Zi după zi vedeam cum semințele, ce păreau mai întâi să semene cu poieni cu iarbă verde, cresc tot mai înalte și se coc sub arșița crescândă a soarelui, până în ziua în care holdele de grâu incredibil de bogate au acoperit dealurile scunde cu un ocean de aur unduit.

Ceva ce n-am mai văzut nicăieri mă umplea de încântare: ogoarele nesfârșite cu floarea-soarelui, hectare și hectare cu acești uriași, o mare explozivă de culoare, ca nicăieri altundeva; le-am întâlnit în multe locuri, cu parfumul lor rășinos ce înmiresmează aerul, în timp ce fețele lor generoase par să caute veșnic marea lumină ce le-a dăruit numele; o glorioasă sărbătoare a culorii, ce bucură ochiul.

Am mai făcut încă o descoperire: Iașiul e orașul crinilor! A venit o vreme când acest oraș, până de curând o lume stăpânită de jale și de întuneric, s-a transformat într-o mare grădină, unde această floare a florilor era supremă!

Îi întâlneam pretutindeni în snopi zvelți de un alb imaculat – acordând o ținută sacramentală celui mai modest răzor, oferind o ciudată demnitate căsuței celei mai umile –, cu tulpinile lor mândre aplecându-se ușor sub mângâierea vântului. Crinii fiind dintotdeauna floarea mea favorită, această splendidă abundență era un soi de revelație specială, trimisă ca să îndrăgesc

din toată inima orașul; dintr-odată, încăperile în care locuiam și care iarna fuseseră atât de golașe deveniseră acum un sălaș parfumat al florii mele favorite!

Frumusețea deține o putere ciudată asupra inimii omului; îl ajută să treacă peste multe dureri, călăuzindu-l prin această „vale a plângerii" spre tainele dumnezeirii.

Când am dat din întâmplare peste un strat de crini care își etalau mândra splendoare ridicându-se dintr-un pământ crăpat și însetat, a fost de parcă ar fi trebuit să cad în genunchi și să mulțumesc Mâinii Cerești care creează asemenea minuni; în astfel de momente par să înțeleg deodată taina adevărurilor ascunse îndeobște prea adânc pentru înțelegerea umană. În asemenea clipe durerea nu mai are importanță, ci speranța este cea care triumfă; dispare până și groaza stârnită de mormânt, iar nesfârșita milă a Domnului plutește ca o binecuvântare peste întreg pământul…

Cu greu pot vorbi despre asemenea minuni, cuvintele îmi lipsesc, emoțiile sufletului nu încap în vorbele oamenilor! Cu toate acestea, adeseori o revelație a Frumosului mi-a ridicat sufletul deasupra durerii, către o înțelegere mai profundă a ce se află dincolo de pleava care orbește privirile noastre muritoare. Nu pot explica limpede de ce. Dar în asemenea momente am realizat deodată că suferința este marele stăpân și, cu o privire limpede, am înțeles că un popor care a aflat cum e să suferi are și dreptul să trăiască.

Nici un foc nu purifică mai tare ca focul suferinței, nici o flacără nu suie mai drept spre inima lui Dumnezeu.

De aceea, o, țara mea, nu contează prin ce nenorociri ai trecut până acum și nici prin câte o să mai treci! Prin flacără trebuie să treacă oțelul înainte să devină o sabie tăioasă. Păstrează-ți credința neclintită și speră în continuare; ești cu atât mai măreață din cauza necazurilor tale și a felului în care le-ai înfruntat și meriți cu atât mai mult să învingi!

Sufletele eroilor noștri morți ți-au deschis calea către faimă, nici o izbândă dobândită pe pământ nu are sens decât dacă onoarea unei țări e mai presus de orice, ca piscurile unui munte.

Iar dacă tu, Mircea, micul meu fiu, m-ai părăsit la ceas de întuneric, poate a fost pentru ca acești eroi căzuți să-l poată întâlni pe unul dintre fiii mei așteptând să-i întâmpine sus, în ceruri.

Încă ne mai despart de victorie multe ceasuri, dar sacrificiile atât de mari și suferințele atât de profunde nu pot fi zadarnice. Țara și poporul meu au trecut prin foc și, datorită eroismului tot mai măreț, va sosi ziua, micul meu Mircea – de asta sunt absolut sigură –, când, întorcându-mă din exil, într-o clipă de supremă recunoștință, voi îngenunchea și voi săruta lespedea de pe mormântul tău… Doamne, fă să fie astfel…

XIII

AICI SE SFÂRȘEȘTE VOLUMUL ORIGINAL – AM considerat că e corect să îl închei cu un omagiu adus Iașiului, orașul care ne-a adoptat și care la început nu era foarte fericit că îl invadasem, dar care a regretat profund plecarea noastră.

Dintotdeauna, Iașiul a fost un oraș plin de demnitate, conștient de importanța sa, păstrând o adâncă supărare în suflet, dar găsind în același timp o anume alinare în convingerea că era un oraș mult mai aristocratic decât Bucureștiul, care, deși mare și prosper, era doar un parvenit în comparație cu distincția sa de modă veche.

La Iași am petrecut unele dintre ceasurile cele mai crude și mai sfâșietoare din viața mea, dar suferința puternică pe care am îndurat-o împreună a făurit cu timpul o legătură indestructibilă, mai puternică decât ar fi putut-o face orice experiență fericită.

Așa cum am menționat în prefață, această carte nu are nimic de-a face cu scenele de război, exceptând cele câteva imagini fugare din capitolul despre Iași: cartea a fost scrisă ca să evoce momente și locuri fericite, să aprindă în fiecare suflet dorința de a se întoarce,

de a-și lua îndărăt căminele pierdute. După întoarcerea la București, am mai descris unele scene de război, adunate într-un volumaș scris în limba engleză, dar publicat în românește, căci am trăit prea aproape de miezul evenimentelor ca să nu las o relatare a lor pentru anii ce vor veni; pentru cei ce doresc să-și amintească, dar și pentru tânăra generație care, atunci când va citi, va trăi, sper, în vremuri de pace, ca și noi când eram tineri, astfel încât paginile mele despre frică, mizerie și suferință suportată eroic le vor părea mai mult legende decât cumplita realitate a zilelor trecute.

Oricât ar părea de ciudat, deși sunt o optimistă incurabilă, deși fac parte dintre aceia care pășesc din nou prin viață cu ferma convingere că vor învinge, s-a întâmplat să nu păstrez nici o imagine despre mine întorcându-mă după victorie în capitală. Am crezut întotdeauna în victoria finală a poporului meu și în mod special în victoria Aliaților. Am fost convinsă de ea, chiar atunci când mulți își pierduseră credința; cumva însă m-am văzut întotdeauna în mijlocul luptei, ajutând, îmbărbătând, oriunde puteam fi de folos, încordându-mi puterile, muncind din greu, în loc să particip în ceasul slăvit al victoriei. Am avut, de asemenea, presimțirea ciudată că în miezul oricărei victorii se ascunde o mare tristețe, poate din cauză că, nemaifiind o începătoare, știam prea bine ce înseamnă viața.

Simt nevoia să muncesc din greu și știu să lupt. Am pornit, foarte tânără, pe un drum complicat, într-o țară îndepărtată; în viața mea, aproape totul a însemnat

luptă. Am câștigat adeseori, sunt de acord, dar nimeni altcineva decât mine nu știe care a fost prețul fiecărei victorii. Nu mi-am pierdut niciodată curajul, sănătatea mea a fost bună, caracterul puternic; am fost gata să o iau oricând de la capăt și să ridic ceea ce se prăbușise, cu o răbdare și o energie pe care niciodată nu le bănuisem.

Războiul, necazurile și suferința m-au ajuns într-un moment din viața mea când aveam forța să le fac față; nici prea tânără, dar nici prea bătrână, eram, cum s-ar spune, în deplinătatea puterilor; tocmai devenisem Regină, iar poporul meu mă privea ca pe o mare promisiune, ca pe o speranță. Dar războiul a fost piatra de încercare. Mă voi ridica oare la înălțimea îndatoririi mele?

În adâncul inimii eram hotărâtă că așa trebuie să fie. Fusesem crescută să nu recunosc niciodată, măcar pentru o clipă, că am putea fi altceva decât ceea ce se așteaptă de la noi. Fără îndoială, nu am fost cruțați de nimic – necazurile ne-au urmărit pas cu pas, a trebuit să golim cupa amărăciunii –, dar am avut o mare fericire, poporul nostru a rămas neclintit alături de noi, nenorocirile ne-au unit, nu ne-au dezbinat. Au fost, desigur, câțiva care și-au încălcat cuvântul, căci nu se poate spera imposibilul, dar aproape toți au rămas pe deplin credincioși; am sperat împreună, am luptat împreună, am suferit împreună, iar în acești doi ani amari ai exilului am creat o legătură puternică de respect și de încredere reciprocă.

Când a sosit clipa victorioasei întoarceri, ea îmi fusese dată ca s-o împart cu poporul meu, dar tristețea

de sub strălucirea manifestă a victoriei, pe care o bănuiam în suflet, era și ea acolo, sfâșietoare, o umbră ce întuneca partea luminoasă a tabloului.

Victoria se dobândește întotdeauna împotriva cuiva și trebuie să mărturisesc cu umilință că în toate ceasurile vieții mele mi-a părut rău pentru dușmanii mei din momentul în care i-am învins, oricât de greu ar fi fost de înfrânt și oricât de tare ar fi meritat înfrângerea. Nu am dorit niciodată să văd cum cineva e umilit, prefer să-mi întorc privirile în altă parte. În plus, prea mulți au fost aceia cu care am pornit împreună, dar care au murit pe parcurs, care nu au atins țelul, care n-au știut niciodată că am învins…

Nu voi descrie înapoierea în capitală, ea nu aparține acestor pagini, ci acelei serii de relatări de război strânse în alt volum. Voi menționa doar atât: la micul mormânt pe care a trebuit să-l părăsesc, numele lui Mircea fusese gravat pe o piatră provizorie; cei care au rămas cu grija casei au primit permisiunea să se ocupe de el; uneori chiar santinelele inamice au îngăduit să se depună flori, flori anonime, aduse de oameni obișnuiți, lipsiți de importanță după criteriile lumii politice sau militare. Acum am înlocuit lespedea provizorie cu alta, pe care, potrivit vechii cutume, a fost gravată o scurtă legendă relatând cum micuțul se odihnea acolo, singur, cel mai mic dintre copiii noștri, păzind casa în timp ce noi luaserăm calea exilului, ca urmare a mersului potrivnic al războiului. Cum în unul din primele capitole am citat inscripția de pe

cealaltă piatră, mult mai veche, o citez acum pe aceasta, după cum urmează:

> În această biserică a Cotrocenilor, alături de cei care în vremuri trecute au fost conducătorii acestei țări, se odihnește fiul cel mai tânăr al Regelui Ferdinand și al Reginei Maria, născut pe 21 decembrie, 1912.
>
> MIRCEA
>
> s-a stins din viață pe 20 octombrie 1916, în vreme de război, în timp ce oștenii României își sacrificau viețile pentru visul secular.
> Doi ani a rămas singur de strajă casei părinților săi, deasupra căreia drapelul țării încetase să mai fluture. Jeliți-l, căci a împărtășit cu noi zilele suferinței, dar zilele bucuriei n-a trăit să le vadă.

Ca să fim corecți cu dușmanul înfrânt, doresc să spun că oricât s-au dedat la prădăciuni sau distrugeri în alte case, invadatorii noștri s-au purtat corect în vremea în care s-au înstăpânit în locuințele noastre personale, iar la înapoiere am găsit doar lipsuri mărunte.

Nu e ușor să te întorci după doi ani de exil, nu e ușor să reintri în posesia căminului tău când s-au întâmplat atât de multe între timp. Întoarcerea nu înseamnă în totalitate bucurie și nici nu poți să-ți reiei viața imediat în ceea ce fusese căminul unor zile mai fericite. Ne obișnuiserăm să trăim un soi de viață amorțită, comprimată, hărțuită, neștiind dacă vom mai fi în siguranță a doua zi. În afară de asta, deveniserăm

neconvenționali, deoarece învățaserăm să ne călăuzim după alte valori; eram cumpătați și teribil de deschiși la vorbă…

Cei pe care îi lăsaserăm în urmă și pe care i-am regăsit se uitau la noi și nu îndrăzneau să întrebe care ne erau gândurile, nici prin ce trecuserăm și nici cât de mult am sperat, ne-am temut sau am suferit. Iar noi ne uitam cu groază la chipurile slăbite și descumpănite ale celor ce fuseseră obligați să se supună dominației dușmane. Era ceva umil pe chipul lor, ceva aproape ascuns – fuseseră obișnuiți să vorbească încet, să tacă, să nu te privească în ochi; erau palizi și aveau o expresie plină de amărăciune; aveau măștile unor prizonieri, care fuseseră ținuți fără hrană și departe de lumina binecuvântată a soarelui.

Între noi se săpase o prăpastie. Deși fuseserăm chinuiți, înfometați, amenințați, viața ne fusese amenințată, iar exilul ar fi putut să continue, rămăseserăm liberi pe mica fâșie de pământ care era a noastră; eram mândri și neatârnați în ciuda tuturor vicisitudinilor. Ei trebuiseră să-și plece capul după voia străinilor; trebuiau să se supună unor reguli făcute împotriva lor, să audă cum cei dragi lor erau în permanență insultați; tremuraseră de frica represaliilor, persecuțiilor, restricțiilor; nu aveau cum să știe ce acuzații puteau fi născocite împotriva lor, li se serviseră rapoarte false și comunicate militare deprimante; în mod sistematic, mândria și speranța le fuseseră călcate în picioare zi de zi. Începuseră să se întrebe dacă ne vom mai întoarce vreodată; timpul părea fără sfârșit, iar când

într-un târziu ne-am întors, ne-au făcut o primire fără seamăn, ne-au întâmpinat cu cântece și urale, cu flori și muzică. Cele două forme de suferință ne transformaseră aproape în străini unii față de ceilalți; trebuia acum să începem a învăța să trăim din nou împreună, să fim răbdători, toleranți, iertători, să nu încercăm a cerceta prea mult străfundurile sufletului celuilalt, să nu punem prea multe întrebări, să nu răscolim prea adânc suferința altora de teama a ceea ce ar putea ieși la lumină…

Mă obișnuisem atât de mult să trăiesc în mijlocul bolnavilor, săracilor, răniților, în mijlocul celor aflați în suferință, încât la început mi s-a părut aproape imposibil să reîncep o viață normală. Mă simțeam cumva ca o stafie ce s-a întors să bântuie casa de altădată.

Când am pătruns în sfârșit în umbra bisericii și am îngenuncheat lângă mormântul micuțului ce așteptase acolo singur timp de doi ani nesfârșiți, mi se părea că lipsisem de fapt o viață întreagă – eram acum altă femeie –, războiul tăiase o crestătură adâncă între viața care fusese și cea care urma să fie, era ca o prăpastie ce făcuse două vieți separate dintr-una singură și era greu de găsit puntea dintre acestea două.

Mircea nu mai aparținea vieții celei noi, vieții necunoscute ce începea de azi – el era o comoară ascunsă pe vecie, un vis luminos aparținând vieții celeilalte, lăsate în urmă odată cu tinerețea mea…

Astfel mă simțeam când m-am întors. Da, desigur, victoria are amărăciunea ei; ceasul triumfului are gust de cenușă, sau cel puțin așa îl simțeam eu, și era mai

cu seamă un cor de umbre, vocile tuturor acelora care muriseră pe drum, ale acelora care luptaseră, speraseră și s-au dus înainte să știe în ce direcție se va înclina soarta războiului.

Mai era, cred, și o uriașă oboseală – acea oboseală covârșitoare ce vine după un efort supraomenesc –, acea reacție temută când energia nu mai e stoarsă până la limită, când tot efortul acesta nu mai are rost și când încă nu am învățat să ne încrucișăm brațele și să ne odihnim…

E posibil ca acest capitol să fie considerat diferit de restul cărții, dar țineți cont că a trebuit să construiesc o punte între ieri și astăzi. Îl vor privi oare ca atare cititorii mei? În cazul acesta voi trece la subiecte mai fericite. Nu se poate trece direct de la suferință la bucurie – în special atunci când suferința a însemnat război, exil și înspăimântătoarea umbră a morții, care a atârnat asupra lumii întregi în timpul acestor tragici ani.

XIV

AU TRECUT DE ATUNCI ȘASE ANI – ȘASE ANI; TIMPUL zboară și sunt atâtea de făcut!

Ne-am imaginat cu toții pacea în chip diferit – aproape nimeni dintre noi nu a crezut că bătrâna noastră Europă va trece prin schimbări atât de profunde. Nu ne-am dat seama că atâtor probleme va trebui să li se facă față dintr-odată – probleme care au schimbat pentru totdeauna vechea ordine a lucrurilor, viețile și obiceiurile noastre, convingerile noastre. Am văzut cum se fărâmițează și cad instituții pe care le credeam așezate pe temelii puternice, de nezdruncinat; am văzut vechi tradiții răsturnate, vechi credințe batjocorite; am fost nevoiți să ne obișnuim cu o violență a limbajului care uneori ne dă fiori. A trebuit să asistăm la nivelarea claselor, la ridicarea maselor, la pași enormi făcuți într-un timp foarte scurt. Am văzut dispărând mult din ceea ce era plăcut ochiului, mult din pitorescul vieții smuls din rădăcini pentru a face loc unor instituții mai puțin atrăgătoare, dar mai practice. Lumea a devenit mai gălăgioasă, mai vulgară; cu toții au mai multe drepturi, sau cred că au; rămâne de văzut dacă fiecare individ a profitat cu adevărat de schimbare.

N-am făcut parte niciodată dintre aceia care au protestat împotriva progresului real sau a libertății bazate pe ordine. Nu aprob fără excepție, ba adesea deplâng urâțirea a tot ce există, dar asta poate fiindcă am un suflet de artist; îi mulțumesc Domnului că mai sunt încă unele singurătăți unde se pot refugia aceia cărora lumea li se pare prea plină, în special aici, în Țara noastră cu poteci încă neumblate.

Mi-au trebuit doi ani ca să mă scutur, dacă pot folosi o asemenea expresie, să mă obișnuiesc cu noua-veche lume înconjurătoare, să pun lucrurile din nou în ordine, într-o anumită măsură, să adaptez „azi“ la „ieri“. Am pierdut un minimum de timp posibil regretând, comparând, jelind; sunt, din instinct, un constructor, iar constructorii trebuie să-și încordeze mușchii, nu să-și slăbească puterile văitându-se.

M-am străduit întotdeauna să am controlul asupra lucrurilor și să iau partea lor bună, încercând întotdeauna să-i conving pe ceilalți să facă la fel. Până la urmă, văitatul slăbește caracterul, există ceva bun în toate, sau cel puțin în majoritatea lucrurilor, totul e să identificăm binele, să-l folosim, să devină parte din noi.

Pacea nu a adus liniște, ci doar o nouă și puternică tensiune, o adaptare a unor lucruri nepotrivite, un mare efort ca ea să nu devină din nou război.

Aparțineam unei zone a lumii foarte instabilă; în afară de asta, țara noastră își dublase suprafața. Nu recuperasem numai ce fusese al nostru, dar acum stăpâneam vaste noi teritorii; ele trebuiau vizitate, înțelese, îndrăgite.

Într-adevăr, viața mea fusese tăiată în două jumătăți, prima aparținând unui trecut mai îndepărtat decât numărul anilor care au trecut.

M-am înapoiat la Cotroceni, Copăceni, Sinaia, Hurezi; am navigat iarăși pe Dunăre în sus și în jos, mi-am recuperat munții, dealurile și câmpiile. Am străbătut din nou călare țărmul mării; am contemplat apusurile, recoltele, nămeții iernii; m-am acoperit de colbul lungilor noastre drumuri românești, devenite acum și mai lungi…

Toate locurile dragi mie pomenite în aceste pagini au fost vizitate din nou. Până și draga mea bătrână stareță încă trăia și m-a privit peste genunea celor doi ani cumpliți cu un zâmbet umbrit; pe toate chipurile întâlnite în aceste locuri ce cunoscuseră ocupația dușmană rămăsese parcă o amintire a fricii, o neliniște ce încă le însoțea pașii. O invazie ce durează doi ani își lasă amprenta.

Până la urmă am reclădit căsuța de la Copăceni; i-am dăruit silueta solidă, cu coloane albe, pe care o visasem pentru ea, cu un acoperiș generos din șindrilă gri-argintie; mi-am plantat grădina, câte puțin în fiecare an, deoarece totul se mișcă încet acum, vremurile sunt grele. Îi învăț pe alții să-și iubească grădinile, iar cu cât strădania e mai mare, cu atât se pare că merită mai mult.

E ciudat și neplăcut să vezi cum oamenii își irosesc șansele când vremurile sunt ușoare și fac eforturi incredibile să creeze un lucru aproape din nimic atunci când ele se înăspresc. Există probabil o lege mai profundă a compensației în toate acestea, pe care o identific

fără să o pot explica. Sunt prea ocupată ca să filozofez, dar cu toate acestea am învățat, am văzut și parțial am înțeles enorm de multe lucruri de când s-a încheiat războiul, și mi-au venit gânduri neobișnuite pentru o Regină. Dar nu am de gând să vă plictisesc cu ele aici.

Perioada de după război e ca o lungă convalescență după o boală cumplită; nu poți rămâne neschimbat după așa ceva, iar aceasta nu se întâmplă doar pentru că îmbătrânesc, ci pentru că asemenea pași colosali au trebuit să fie făcuți într-un răstimp foarte scurt.

Mircea nu știe nimic despre aceste vremuri de după război, el zace rece și nemișcat în mormântul lui; soarta a vrut ca eu să nu văd ce chip ar fi avut dacă ar fi trăit să cunoască bucuriile și durerile acestei lumi; dar, când intru în vechea biserică să aștern primele flori ale fiecărui anotimp pe mormântul lui, îndată ce trec pragul mi se pare că pășesc înapoi în zile care nu mai sunt.

Dar ceilalți copii s-au mutat cu mine, fiecare urmându-și destinul individual după vrerea Domnului. Toți iubesc această țară, ca și mine; și ei au învățat să clădească, iar noi le-am deschis ochii la vremurile pe care le trăim – suntem conștienți de schimbări, dar suntem de neclintit în ceea ce credem că e drept.

Unele lucruri pe care am visat că le voi face „după război“ s-au dovedit imposibile; banii au altă valoare, visurile au luat alte forme…

Sunt mai tristă decât eram, deși mai puternică și mai liniștită; am învățat mai bine să ajut. Voința mea a devenit mai greu de clintit, mă las mai puțin influen-

țată de aprecierea altora; dar pământul, marea și cerul îmi sunt mai dragi ca oricând, ca și toate roadele dulci, puternice și frumoase care cresc din pământ.

Puțin câte puțin parcurg fiecare colț al țării mele – părțile noi și părțile vechi; vreau să o cunosc, să o văd, să o înțeleg în profunzime; nevoile ei, aspirațiile ei, tot ceea ce mai rămâne de făcut. Nu pot decât să-mi aduc mica mea contribuție și să-i cresc pe cei tineri în idealul de a ne continua îndatoririle. Nimeni nu trebuie să-și închipuie că e indispensabil, că nu există o limită fixată în timpul ce ne e dat fiecăruia ca să muncim; dar, ca să fii un muncitor bun și folositor, trebuie să crezi în munca ta…

Sunt încă puternică, voința e întreagă, sănătatea nezdruncinată. Am încă multe visuri; dar timpul zboară, el nu respectă strădania omului, și cum pot să știu câți ani îmi vor mai fi dați să le împlinesc?

XV

ÎNAINTE DE A ÎNCHEIA ACESTE PAGINI, DORESC SĂ redau o ultimă imagine, o imagine nouă, o imagine de după război, dar având ceva din dulceața pașnică a acelor scene de dinaintea lui, atât de dragi sufletului meu.

De cealaltă parte a munților noștri, căci acum nici un obstacol nu mai separă poporul nostru în două jumătăți, se află un mic castel în vârful unei stânci abrupte și semețe.

Nu e decât o fortificație rustică, o fortăreață ridicată în vremuri mai vechi se pare de către cruciați, dar cel mai probabil un punct de apărare de pe vremea invaziilor turcești.

Pe un fundal de dealuri și de munți, cele dintâi, mai scunde, fiind acoperite cu codri deși de brazi și de fagi, se ridică, solidă și cumva nepăsătoare, ca un paznic între câmpie și munte, păzind intrarea într-o trecătoare.

Zidurile ei, înalte și late de câțiva metri buni, urmează nivelul și forma stâncii și sunt atât de sudate de fundația lor, încât par să fie una și aceeași. Câteva turnuri de forme neregulate se înalță deasupra zidurilor

imense, ce par de necucerit, în timp ce o potecă îngustă, cu nenumărate trepte săpate în piatră, urcă abrupt până la o poartă cu dungi grele de metal, singura intrare în fortăreață, un loc tainic, cu aspect misterios.

Nu are nici o pretenție de frumusețe, nici o arhitectură anume; e doar o fortăreață solidă, primitivă, bătăioasă, iar dacă a avut o istorie anume, a păstrat-o bine ferecată în străfundurile sale singuratice de piatră.

În vremuri mai îndepărtate, cu mulți ani în urmă, când se afla încă pe pământ străin, trecusem o dată cu automobilul pe lângă această mică și ciudată fortăreață; singurătatea ei absolută mă atrăsese; mă întrebam cui ar putea să-i aparțină și de ce părea atât de părăsită și lăsată în paragină; în mine crescuse dorința de a o avea și de a o trezi la viață.

Fusese doar o viziune trecătoare, de o clipă, ștearsă de praful iscat de automobilul meu, o imagine de vis lăsată repede în urmă, dar n-am uitat-o niciodată; puternică, bine legată, cu o siluetă neobișnuită; stând sus pe stânca ei, pe un fundal împădurit, păzind drumul de munte și câteva sătucuri înșirate la poale.

Când aceste ținuturi au devenit ale noastre, una dintre primele mele vizite a fost la această fortăreață singuratică ce îmi făcuse o impresie atât de puternică, întrebându-mă dacă mai există, temându-mă că ar fi putut fi distrusă ca atâtea altele, deoarece dușmanul a năvălit în câmpiile noastre și prin această vale.

Spre marea mea ușurare, era acolo, neatinsă, cu aerul ei puternic, bătăios, ca un obiect singuratic, fără viață, aproape fără ochi.

Am hotărât s-o explorăm; plini de așteptare, ne-am cățărat pe poteca abruptă ce suia spre ea, am urcat numeroasele trepte de piatră și, după ce am procurat cheia, am descuiat ușa misterioasă, singura intrare spre tainele ei.

Ce loc delicat și încântător! O curte interioară, mică, închisă complet de zidurile înalte și extrem de groase, străpunse ici-colo de ambrazuri înguste, galerii de lemn destul de șubrede, ce suiau pe ziduri până sus. Scări micuțe, rămase izolate, menite a duce la cele câteva turnuri, la mai multe încăperi cu tavanul scund, boltit, văruit în alb, altele cu tavanul susținut de grinzi solide, totul incredibil de rezistent, robust, în stare bună, deloc în ruină, dar gol și pustiu ca o inimă părăsită.

Un locșor tăcut și trist, dar extraordinar de atrăgător, cu o priveliște superbă de la fiecare ferestruică îngustă, iar mie mi se părea că are un suflet adormit ce abia așteaptă să fie trezit...

Copiii mei și cu mine am început imediat să țesem visuri despre Bran, sau Brana, cum i se mai spunea, ciudatul, singuraticul, fascinantul mic castel, care nu aparținea nimănui, de care nu-i păsase nimănui niciodată, care nu fusese nici iubit, și nici locuit de când puteau să-și amintească oamenii; Bran, Brana... acel locșor ciudat, pitoresc, poetic, misterios...

Și într-o bună zi... că așa sunt cuvintele de introducere la evenimente mici sau mari... într-o zi... o delegație a orașului Brașov, căruia se pare că îi aparținea Branul, a venit la mine și, rostind cuvinte ce semănau cu acelea ce s-au rostit în toate timpurile

când se ofereau daruri regilor și familiilor lor, Branul mi-a fost oferit mie! Bran sau Brana, micul castel, mica fortăreață singuratică și aspră, cu aerul ei bătăios, mi-a fost oferită mie!

Cu greu îmi puteam crede urechilor, dar ei aduseseră tot felul de hârtii, cu sigilii și semnături și formulări juridice care sunau solemn. Iar eu a trebuit să îmi scriu numele; totul s-a petrecut cu mult ceremonial, multe urări de bine și binecuvântări, cuvinte frumoase și plăcute. Apoi delegația a plecat, lăsându-mă cu documentul acela solemn, semnat și sigilat – iar Branul era al meu, era al meu!

Ca și domnul bătrân care odinioară, cu mulți ani în urmă, îmi dăruise casa lui părăsită în parcul melancolic, năpădit de buruieni, orașul Brașov se bucurase poate și el la ideea că singuraticul și micul lor castel ar trebui să fie dăruit cuiva căruia să-i pese de el și să-l trezească la o viață pe care n-o cunoscuse niciodată. Nu știu ce să spun, dar faptul minunat a fost acesta; oricare ar fi fost motivul lor, ei veniseră și mi-l oferiseră mie. Prin urmare, iubitul meu Bran era al meu!

A urmat un moment miraculos, când m-am dus să iau în posesie micuța mea fortăreață, iar toți țăranii veniți de prin satele din jur s-au bucurat împreună cu mine, prezența mea fiind un eveniment binecuvântat în viețile lor monotone, apăsate de griji. Acum micuța fortăreață singuratică fără suflet și fără stăpân se va trezi la viață, va privi în jos de pe stânca ei, va deveni dintr-odată un punct de gravitație, un ocrotitor ce va veghea asupra destinelor lor.

Au venit pâlcuri-pâlcuri să mă întâmpine, înveșmântați în costumele lor de sărbătoare, ca să-mi ureze noroc, sănătate, viață lungă; au venit să-și arate acum bucuria, când castelul devenise al meu, și au mai venit, desigur, cu plângerile și nevoile lor, și cu petiții, căci nu poți să fii Regina și mama unui popor doar ca să primești felicitări și să auzi vorbe de mulțumire.

Cu câtă bucurie și interes m-am apucat să fac castelul locuibil, instalând un anume confort, lăsând mai multă lumină să pătrundă, reparând galeriile șubrede, construind noi încăperi în unghere neobișnuite; am reușit să utilizez podul spațios, cu grinzi solide, am transformat spații nefolosite, am adus la lumină mici galerii și scări secrete, am făcut saloane din foste temnițe ciudate, totul cu mare grijă de a păstra aspectul auster și primitiv al locului.

Avem un bătrân arhitect al Curții[1], drag nouă, moștenit din vremea Regelui Carol. Și el visase dintotdeauna că într-o bună zi îi va fi dat să restaureze un vechi castel; acum, această construcție neobișnuită devenise principala lui preocupare. Se instalase acolo ca o bufniță într-un zid vechi și îi dedica toată dragostea și priceperea lui, ca să transforme într-o adevărată comoară locul meu drag. Dar nu ne grăbim să ne terminăm treaba, suntem ca niște copii care se bucură de jucăria preferată, de care nu ne plictisim nicicând; an de an improvizăm câte ceva, având grijă ca aspectul

1. Karen Liman (1855–1929) arhitectul ceh al Casei Regale a României, care a lucrat și la planurile Castelului Peleș (*n. tr.*).

original să nu se schimbe. E în continuare mica fortăreață vitează, inexpugnabilă, dar acum a căpătat un suflet, are ochii deschiși, e trează, se bucură de viață…

Pe dinăuntru, pereții au rămas zugrăviți numai și numai cu var. Aspectul aspru, rustic al Branului a fost păstrat, cu numeroasele scări tot abrupte și întortocheate, cu încăperile având forme inegale, construite în funcție de stânca pe care se sprijină, aproape fiecare la câte un alt nivel. Trebuie mare grijă să nu te împiedici de un prag, să nu dai cu capul de pragurile scunde ale ușilor; de fapt, trebuie să fii atent tot timpul, deoarece mereu ți se întâmplă să apară câte un colț neașteptat și nu știi niciodată când îți iese în cale o treaptă, un tavan jos, o grindă nedisciplinată. Unii vizitatori aparținând generației mele au clătinat din cap când au venit, dezaprobând gustul meu pentru o locuință atât de nepractică. „La vârsta ta!“, au spus într-un târziu, destul de nedelicat!

Dar eu îl iubesc, și cu asta am spus totul! În sufletul meu a rămas poate ceva de copil, o dragoste pentru romantic, descoperire, aventură; în afară de asta, invit puțină lume din generația mea să locuiască la Bran cu mine, ei vin doar să viziteze locul când sunt aici; de obicei îmi aduc copiii, prietenii lor sau prieteni de-ai mei mai tineri, care nu văd nimic altceva decât virtuțile comorii mele!

Înlăuntrul zidurilor, incredibil de groase, am colecționat un ciudat amestec de lucruri vechi, mai mult sau mai puțin rustice; statuete bizare, vechi, de lemn, piatră sau metal; felurite obiecte care nu sunt nelalocul

lor într-o asemenea construcție medievală; icoane vechi, ciudate, zugrăvite pe un fond auriu, splendid patinat de trecerea timpului, vechi covoare și scoarțe, vase și mojare de piatră, bronz, cupru și alamă, ulcioare și vase țărănești din multe locuri; vechi sipete și dulapuri de vase, mese grele de stejar, bănci și scaune, dar mai sunt și fotolii moi și imense, sofale și canapele, care, dacă le alegi cu grijă materialele și culorile, se coordonează plăcut cu restul, într-o armonie perfectă cu celelalte piese, mai austere. Și peste tot, flori, flori, cele mai colorate, mai simple, crăițe, calendule, floarea-soarelui, rudbeckia, reprezentând o gamă completă de portocaliu și galben; apoi trandafiri și asteri, dalii, lupin, ochiul-boului, nemțișori și delphinium, ghirlande imense, vii, de călțunași, buchete mândre de crini tigrați și dragii mei crini albi de grădină, fiecare culoare pe fondul potrivit; fie pe pereții albi, fie pe mesele și sipetele înnegrite de vreme, în ambrazurile adânci ale ferestrelor, sau privind din mici nișe săpate în grosimea fantastică a zidurilor.

Niciodată n-am văzut o casă care să iubească mai mult florile ca micuțul meu castel; fiecare cotlon le dorește, le acceptă, le cere…

Toate galeriile au jardiniere pline cu mușcate ca focul, iar jumătate din curtea interioară a fost zidită separat și transformată într-o mică grădină pavată, o explozie de culori. Această grădină minusculă este și mândra posesoare a unui puț adânc de o sută de picioare.

Bătrânul meu arhitect are un talent special pentru construcția celor mai minunate șemineuri; toate formele

posibile, de obicei zidite în fiecare încăpere, în funcție de dimensiunile și stilul acesteia; de regulă simple vetre țărănești, văruite în alb, construite din cărămidă cu tot felul de cotloane ciudate și rafturi ce cresc din ele, astfel încât vase, ulcioare și vechi icoane își găsesc locul potrivit să se așeze, fiecare obiect arătând de parcă ar fi fost acolo dintotdeauna sau ar fi fost creat anume pentru acel loc.

Sub castel se întinde o bătrână livadă, de-a lungul unei poienițe jilave de un verde-smarald strălucitor, unde cresc cantități enorme de nu-mă-uita. Sunt pe cale de a transforma livada într-un soi de grădină de plante aromate pentru bucătărie, o adevărată orgie de culori, spre care privește în jos mica fortăreață, odinioară probabil încruntată, dar astăzi aproape sigur schițând un zâmbet.

În anumite zile, țăranii cei mai săraci urcă treptele abrupte de piatră ale castelului și se îngrămădesc în curtea interioară; aici, precum un senior feudal, le împart grâu, porumb, bani și haine. E greu de imaginat o adunătură mai pitorească, mai sărmană, mai uitată în vreun capăt de lume ca aceasta; moșnegi ciudați, cu plete lungi și cămeșoaie albe, cu chimire late din piele și haine pământii; băbuțe mititele, cu fețele zbârcite, semănând cu niște ciudate vrăjitoare, toți coborâți din văile îndepărtate ale munților; orfani de război cu ochii mari, patetici, aduși fie de mame vitrege, copleșite de griji, deja împovărate de nenumărații lor copii; toți și fiecare în parte, răbdători, respectuoși, suferitori, plini de o demnitate liniștită, în ciuda

sărăciei lor nimicitoare. Cu toții se strâng în jurul meu, îmi sărută mâna, mâneca sau poala rochiei, adresându-mi atâtea mulțumiri, încât darurile mele par mult prea mărunte.

Apoi pleacă cu toții, moșnegii și băbuțele cu pașii mici, mamele împovărate de griji și orfanii, la urmă binecuvântându-mă în limbajul cel mai pitoresc, dorindu-mi noroc, sănătate, viață lungă, belșug și o inimă deschisă pentru sărăcia lor; rugându-mă să vin iarăși, să vin des, să nu-i uit, „să cobor din înălțimea mea“ la ei și o mulțime de alte asemenea lucruri, în vreme ce eu, simțindu-mă umilă, îi urmăresc cum coboară scara, fiecare târându-și desaga, împrăștiindu-se apoi spre căsuțele lor sărmane dintre dealuri…

Uneori, însoțită de vreunul dintre copiii mei sau de servitorii mai tineri, îmbrăcată în costumul viu colorat al țării, o pornesc călare pe câte un brav căluț de munte, cățărându-mă pe dealuri abrupte și pe cărări întortocheate, care primăvara sunt albii de torenți. Apoi, în mod cu totul neașteptat, se întâmplă să dăm peste câțiva dintre moșnegii și băbuțele acelea ciudate, care au obrajii brăzdați de riduri și merg șchiopătat și care se adună la castelul meu să primească pomeni. Ne salută voios, dar cu o vizibilă mirare ce li se întipărea treptat pe chip, mirându-se ce oare a adus-o pe Regină pe niște meleaguri atât de îndepărtate și neștiute de nimeni, pe niște drumuri prăpăstioase, în ultimul hal. Mă opresc și stau de vorbă cu ei, iar ei dau din cap, oftează și zâmbesc, folosind expresii ce

sfârșesc aproape întotdeauna cu binecuvântări sau urări de bine și rugămintea de a le promite că negreșit vom reveni…

Sus, sus, dincolo de cărările umblate din pădurile întunecate de brazi, adânc umbrite, întunecate, misterioase, mirosind puternic a rășină încinsă de soare, printre pâlcurile dense de copaci, de unde noaptea nu părea să plece niciodată, deschizându-se în poieni îmbrăcate în mușchi și mărginite de brazi întunecați, drepți și măreți, ca o armată de uriași, cu munții ca de indigo și cu umbrele lor cu multe nuanțe alcătuind un fond atât de impresionant și de bine clădit, atât de neschimbat în forța și stabilitatea lui, încât simt cum recunoștința îmi crește în suflet ca o rugăciune. Frumusețe, frumusețe eternă, indestructibilă, frumusețe de forme, culori, detalii, din nou ca o religie profundă pentru mine, ce mă face să cred în speranță, adevăr, bunătate, victorie asupra răului și a morții.

Ne înapoiem în amurg, alegându-ne drumul cu grijă printre bolovani ce se rostogolesc la vale, umbrele noastre lungindu-se ciudat, ca și cum noi și căluții noștri am umbla pe picioroange.

Am mai fost la Bran, sau Brana cea Iubită, așa cum uneori îmi place să îmi numesc castelul, care prin mine a căpătat un suflet, într-o noapte timpurie de iarnă, când ninsese, iar o lună imensă își trimitea razele ei spectrale pe furiș în curtea mea ferecată cu grijă, ca și cum ar fi încercat să descopere secrete pe care căutam să le ținem ascunse de ochii lumii.

Micul și bravul castel bătăios avea în noaptea aceea un aspect cu totul diferit; devenise dintr-odată ca o nălucă, fără trup, un fel de vis, o viziune a propriei mele fantezii.

Cu o lumânare în mână, o lumânare groasă, de culoare galben închis, făcută de maici, care mirosea delicios a miere, m-am apucat să cutreier prin toată fortăreața, în sus și în jos, pe treptele abrupte, prin pasajele cu tavanele atât de joase, pășind cu grijă peste pragurile inegale, în drum spre galeriile secrete ce conduc către turnurile masive cu ferestruici înguste, de unde puteam privi în jos, spre valea liniștită de sub noi, cu râul ce șerpuiește prin mijlocul ei ca o cărăruie argintată.

Nu se auzea nici un zgomot; doar o tăcere adâncă, lumea fiind cufundată în somn, albă sub prima mantie de zăpadă, argintată de lumina intensă a lunii. Un locșor ciudat, incredibil, greu de imaginat în vremurile noastre aglomerate, agitate, pline de zarvă, un colțișor de liniște. Mă simțeam fantastic de departe de viața obișnuită, aproape o străină față de mine însămi, dar, ah! atât de aproape de această locuință păstrată dintr-o lume veche, aproape absurdă, pe care doream s-o împart doar cu aceia care îi înțelegeau, ca și mine, farmecul. Aici puteam să-mi păzesc cu strășnicie viața de toți cei care erau obișnuiți cu un mod de a trăi regal, convențional, superconfortabil.

Brr! Cât de frig era! Cât de sinistru, privind în jos, suspendată la o înălțime amețitoare, și cum picura

ceara din lumânarea ce mirosea a miere, iar câte o pală de vânt ce mă izbea pe neașteptate după fiecare colț. Trebuie să mă grăbesc să ajung înapoi la focul cu vâlvătăile lui mari, ce trosnește în marea vatră din încăperea lungă și scundă, care fusese odată un pod și unde se strânseseră ceilalți, sporovăind și spunând povești, sau ascultând din când în când vântul ce șuiera dând ocol vechilor ziduri. Cât de plăcut era în jurul acelui șemineu uriaș, aproape cât o încăpere, zidită în cealaltă, cu un acoperiș mare sub care te puteai strecura cât mai aproape de foc.

Dar acum venise ora să mergem la culcare. Ne-am risipit cu toții în apartamentele noastre din cele patru colțuri ale castelului. Am pornit în sus pe scările mele secrete, un șir îngust de trepte ascunse în adâncimea zidului, cu o nișă jos și alta sus, și o minusculă lampă cu ulei care licărea în ambele locuri, precum cele folosite cu veacuri în urmă de creștini în catacombe. Era de fapt ceva care semăna cu o catacombă la aceste trepte mici și întunecate ce coborau… și coborau… ca într-un puț adânc.

Cât de tare sufla vântul în iatacul meu, o încăpere izolată într-unul din turnuri. Cu tavanul scund, în formă de cupolă, alb, are ferestrele stranii, perforate, din marmură, rămășițe dintr-o veche biserică bizantină, pe care le-am adus din Grecia și care se potrivesc perfect aici.

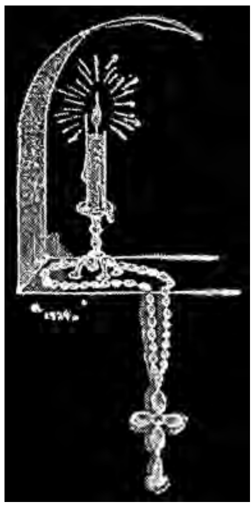
Într-una din micile vetre, caracteristice casei, lemnele trosneau în foc, iar văpaia flăcărilor umplea

micuța încăpere cu lumini și umbre schimbătoare, poleind pereții albi, făcând să strălucească vechile icoane și lămpile de argint, aruncând culori neașteptate pe covorul chinezesc moale, albastru închis.

Într-un ungher aflat între cele două ferestre, deasupra unui capitel din piatră al unei coloane de biserică, e așezat un călugăr sculptat în lemn. O figură austeră cu un minunat chip ascetic; el este paznicul tăcut al acestei încăperi, tovarășul ceasurilor mele de singurătate. Lângă el arde o lumânare, iar la picioare îi șade un vas persan albastru, plin cu flori întotdeauna proaspete. Pare că se roagă; cu capul plecat și ochii închiși, el stă acolo, alcătuind o imagine perfectă a răbdării și a abnegației. Fiindu-mi dăruit cândva de mama, s-a mutat din casă în casă, dar această încăpere scundă și boltită, în jurul căreia șuieră cele patru vânturi, cântându-și vuietele lor funebre, este cu adevărat cel mai bun cadru pentru el; aici și-a găsit în sfârșit locul. Nu-mi acordă nici un dram de atenție, dar strălucirea roșiatică a focului îi dă un aspect ciudat ca și cum ar fi cu adevărat viu. El îmi veghează somnul și când mă trezesc în zori, e acolo, rugându-se liniștit, cu chipul palid și mai auster ca niciodată în lumina ce crește…

Am fost oare capabilă să redau puțin din farmecul Branului cel drag? Mă tem că nu. Copilul care îl iubește cel mai mult a spus: „N-o să reușești niciodată să faci pe cineva care nu l-a văzut să înțeleagă cu adevărat ce este!“ Mă tem că e adevărat, dar am vorbit

despre el ca un îndrăgostit ce-și cântă dragostea – e tot ce pot să fac. Vedeți, e o iubire care m-a copleșit la o vârstă mai coaptă, de partea cealaltă a prăpastiei care mi-a despicat viața în două – astfel încât e ca un fel de simbol pentru mine, un semn că poți să începi din nou… chiar după război și exil… fără îndoială diferit, dar cu aceeași energie tânără și cu reînnoirea vie a credinței și a speranței, de care, mulțumesc lui Dumnezeu, inima omului este capabilă în veci…

Postfață

Iași, sfârșit de noiembrie și început de decembrie 1916, la câteva luni de la intrarea României în război și după ocuparea capitalei, împreună cu două treimi din teritoriul țării, de către Puterile Centrale, în urma unor înfrângeri grave. De puțină vreme se stinsese, victimă a epidemiei de febră tifoidă, micul principe Mircea, în vârstă de doar trei ani, pe care Regina Maria îl iubise nespus.

Acesta este contextul care a determinat, în timpul refugiului de la Iași, scrierea cărții la capătul căreia ne aflăm.

O luptătoare prin naștere și educație, inteligentă, curajoasă și devotată țelului de a-și apăra prin toate puterile țara de adopție pe care o considera acum patria ei, Regina Maria a organizat încă de la începutul războiului activitățile din spatele frontului, spitalele pentru răniți, inclusiv spitale de campanie, aducerea medicilor și a infirmierelor, înzestrarea cu materiale sanitare și aprovizionarea lor cu medicamente, procurarea de ambulanțe, asigurarea cu alimente pentru front și pentru populație, cu precădere în zonele din Moldova în care sosiseră refugiați din restul țării

ocupate. A făcut aceasta, desigur, cu ajutorul Crucii Roșii, dar și cerând sprijinul – și primindu-l neîntârziat – familiilor regale și princiare europene, începând cu propria sa familie din Anglia și din România, al apropiaților săi, al guvernelor țărilor aliate și al ambasadelor acestora. De asemenea, doamnele din familiile românești sau străine ce locuiau în România nu au întârziat să o secondeze cu devotament. În scurt timp, prezența Reginei pe front sau în spitale, îmbrăcată în uniforma sa de colonel de roșiori sau de soră de caritate, ajutând răniții, vorbindu-le, aducându-le alimente și daruri, fără să se teamă de gloanțe, de bombardamente, de schije și de boli, a ajuns un simbol al curajului și al îmbărbătării. Pretutindeni unde mergea, era numită „Mama românilor“, sau „Mama răniților“.

Cu ceva timp în urmă, pentru a face cunoscută în Europa noua sa patrie, asumată ca atare, deși nu fusese alegerea sa, țara mică și îndepărtată pe care o cunoscuse „mai întâi cu ochii și apoi cu inima“ și despre care nu se știa mare lucru, publicase în Anglia o carte, intitulată *Țara mea*, care se bucurase de un notabil succes și de cronici elogioase.

Acum, Regina, care nu-și recunoștea niciodată oboseala și nu se putea lăsa înfrântă de durere, nu-și pierduse curajul și se încredea în propriile sale forțe, simțea nevoia sa facă altceva pentru a-i îmbărbăta pe cei care luptau pe front, pentru a-i fi de folos poporului său.

Într-o zi, așa cum declară și în primul capitol al cărții, i-a cerut în această privință sfatul profesorului

Nicolae Iorga, un apropiat al Curții, aflat și el în refugiu la Iași. Cunoscându-i îndeaproape eforturile neobosite, caracterul puternic, dar și talentul literar și forța evocatoare a scrierilor sale, Nicolae Iorga a îndemnat-o imediat să scrie, promițându-i că va traduce îndată în limba română fiecare capitol și îl va publica în *Neamul Românesc*. Mai mult, în fiecare săptămână, într-un tiraj de 15 000 de exemplare, mici broșuri care conțineau câte o descriere evocatoare a unora dintre locurile cele mai frumoase ale României erau trimise pe front. Curând, ele aveau să circule sub denumirea de *Cărticica Reginei,* iar soldații le vor citi cu bucurie și emoție. Căci aceasta era menirea lor, după propriile spuse ale Reginei: „să evoce momente și locuri fericite, să aprindă în fiecare suflet dorința de a se întoarce, de a-și lua îndărăt căminele pierdute".

De aici a pornit și aici s-a aflat miezul acestei intense și fermecătoare cărți, intitulată *Țara pe care o iubesc*, publicată la Londra după încheierea războiului și retipărită în cel puțin trei ediții ulterioare.

Ea conține în esență textele din *Țara mea*, dintre care unele pasaje pot fi recunoscute *in nuce*, într-o formă mult atenuată, servind doar ca fundal altor priorități narative, la o lectură atentă a *Jurnalului de război* sau a *Poveștii vieții mele*.

Sunt locuri și ținuturi frumoase ale României, iubite, străbătute și cunoscute bine de Regină, sunt peisaje – câmpiile din jurul Bucureștiului, râuri, păduri, munți –, amintirea unor bătălii, Delta Dunării, Sinaia, alte orașe, mânăstiri, monumente, situri, evocate cu

un entuziasm savant, sătucuri cuibărite în cuta vreunui deal, este istoria evocată a acestor locuri cu o profunzime impresionantă, sunt locuri și momente dramatice care au determinat soarta României, ca, de pildă, Cotrocenii și noaptea de zbucium a Regelui Ferdinand dinainte de declararea războiului alături de puterile Antantei, admirabile portrete ale Regelui Carol I și ale Reginei Elisabeta, dar și ale atâtor oameni simpli întâlniți, refugiul la Iași, foametea, disperarea, înfrângerea, suferințele răniților. „Ca să mențin trează speranța“, spune Regina, „suferința acelor vremi străbate printre rânduri.“

Sufletul ei de artist știe să evoce atât de bine natura, grația și parfumul florilor, pe care le-a adorat și de care a fost înconjurată toată viața, pajiștile și pădurile străbătute uneori în galopul neostoit al calului – curajul Reginei se vădea și aici –, întâlnirile cu oameni simpli, care au iubit-o întotdeauna și pe care i-a înțeles ca nimeni altcineva, pasiunea sa de constructor și de decorator. Toate acestea însemnau pentru ea frumusețea și puterea sa tămăduitoare.

„Casele mele de vis, inima mea“, numește Regina cele două case pe care și le-a construit și decorat cu gustul său strălucitor și fără greș: Balcicul și Branul. Din păcate, Balcicul nu se mai află pe teritoriul României, dar locului i se arată dragostea și respectul cuvenit.

Regina adaugă în această carte un nou capitol, ceea ce numește „o imagine de după război“, în același timp și un simbol întregitor al României de după Primul Război Mondial, o Românie care îi datorează atât de mult.

Este vorba de Bran, castelul singuratic pe care l-a descoperit și l-a îndrăgit înainte de război, situat în Transilvania care încă nu făcea parte din România, și care a devenit această a doua casă dragă, restaurată, transformată și „fermecată". Aici și-a mai împlinit visul târziu cineva – Karel Liman, bătrânul arhitect al Peleșului, care îndrăgise și el România și rămăsese să trăiască aici.

La Bran s-a odihnit vremelnic inima Reginei, când nu a mai fost posibil să rămână la Balcic, sub o lespede din Stella Maris. A mai călătorit apoi în locuri nepotrivite și neliniștitoare.

Iată că de acum înainte, din luna noiembrie a anului 2015, ea se va odihni la Castelul Pelișor din Sinaia, în Salonul de Aur, acolo unde Suverana „a trecut pragul Tăcerii Veșnice".

MARIA BERZA

Cuprins

Prefață 5
I 13
II 16
III 21
IV 25
V 31
VI 41
VII 53
VIII 64
IX 85
X 100
XI 110
XII 120
XIII 139
XIV 147
XV 152

Postfață (de Maria Berza) 167